

Miha Kosi

TEMPLARJI NA SLOVENSKEM

Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine
Prekmurja, Bele krajine in Ljubljane.

UVOD

K tej razpravi me je spodbudil podatek v Krajevnem leksikonu Slovenije, ki pravi, da so se posesti Grad v Prekmurju leta 1275 "polastili" templarji¹. O tem križarskem viteškem redu pri nas je zelo malo znanega. Slovenska historiografija se je ukvarjala predvsem z Nemškim viteškim redom in delno z ivanovci, o templarjih pa se že precej dolgo ponavljajo le zelo skope notice nekaterih starejših avtorjev. Zato sem v pričujočem prispevku skušal zbrati vse omembe te tematike, ki nastopajo v literaturi in virih, pokazati historiografske probleme, ki se pojavljajo, in pa nakazati rešitve. Zgodovina templarjev sodi v čas, ki je na Slovenskem v marsikaterem pogledu še precej zamegljen in sodobnih virov o tem praktično ni. Raziskovanje njihove zgodbe je zato prava detektivka, sestavljena iz majhnih drobcov, rezultati pa žal niso vedno zadovoljili pričakovanj. Vendar upam, da lahko to delo vseeno postane osnova za nadaljnje raziskovanje in spodbuda zgodovinarjem, ki pri svojem delu naletijo na templarje, da tega problema ne bodo postavljali na stranski tir ali ga celo apriori zavračali kot izmišljotino, kar se je in se še dogaja. V razpravi sem se moral večkrat spopasti z vprašanji, ki niso imela neposredne zveze s templarji, kar pa je bilo nujno za širši pogled na dogajanje. Pričujoče razprave torej ne gre jemati kot izrazito specialistično študijo o templarskem redu, temveč kot problemsko zastavljen prispevek k slovenski medievistiki.

Na začetku si oglejmo razvoj in nekaj splošnih značilnosti proučevanja zgodovine templarjev. Pri tem se omejujem predvsem na del, ki se tiče njihove razširjenosti v Evropi, kajti zgodovina njihove vloge na Bližnjem vzhodu je več ali manj poglavje zase. Že samo dejstvo, da je bil templarski red že v začetku 14. stoletja ukinjen, daje slutiti, da je vprašanje ohranjenosti virov eden večjih problemov. Ta problem je posebej aktualen v tistih deželah, kjer je bila prisotnost templarjev manj izrazita in so zapustili manj dokumentov ali drugih virov. To je eden od vzrokov, da je zgodovina tega reda v mnogih evropskih državah še nerazjasnjena in Slovenija je eden takšnih primerov. Izjema so dežele, kjer je red imel največ posesti in tudi pomemben vpliv v političnem življenju - Francija, Španija, Anglija, Italija s Sicilijo. Tu se tudi historiografija že dalj časa ukvarja z njim. Pri iskanju virov je osnovno izhodišče dejstvo, da so po razpustitvi templarjev večino njihovih posesti vključno z arhivi, razen nekaterih izjem (Anglija, Aragon), prevzeli ivanovci in se torej veliko ohranjenega gradiva nahaja v arhivih tega še danes obstoječega reda - v centralnem arhivu v La Valetti na Malti ali v arhivih posameznih prioratov, v kolikor še obstajajo. Pri tem pa je treba upoštevati osnovno značilnost tako templarskega reda kot njihovih dedičev ivanovcev - internacionalnost. Oba redova sta imela posesti razpršene dobesedno po celi Evropi in posamezni preceptorati so že zgodaj začeli voditi lastne arhive. Veliko arhivskega gradiva je po ukinitvi mnogih ivanovskih preceptoratov konec 18. in v začetku 19. stoletja prišlo v posamezne nacionalne ali mestne arhive in biblioteke, kjer je dolgo ostalo (ali je še) nedotaknjeno. Prvi koraki pri zbiranju virov so bili narejeni v 18. stoletju, pravo kritično in sistematsko znanstveno delo pa se je začelo v drugi polovici 19. stoletja. Neprecenljivo delo na področju zbiranja virov za zgodovino ivanovcev je opravil Delaville le Roux (z izdajo *Cartulaire général de l'Ordre des Hospitaliers de St. Jean de Jerusalem 1100-1310* (Paris 1894-1906)). Stranski produkt ogromnega raziskovalnega dela je bila tudi publikacija *Documents concernant les Templiers extraits des archives de Malte* (Paris 1882). Skoraj istočasno, a z večjim

¹Krajevni leksikon Slovenije, knjiga IV, Ljubljana 1980, str. 269,296.

poudarkom na templarskem redu, je zbiral gradivo Nemec Hans Prutz, ki je leta 1883 izdal zbirko *Malteser Urkunden und Regesten zur Geschichte der Tempelherren und der Johanniter* (München 1883), nekaj let kasneje pa je v knjigi *Entwicklung und Untergang des Templerordens* (Berlin 1888) objavil še vrsto novoodkritih dokumentov. Njegovo zadnje delo s tega področja je bila še danes cenjena monografija *Die Geistlichen Ritterorden - Ihre Stellung zur kirchlichen, politischen, gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Entwicklung des Mittelalters* (Berlin 1908). Delavillov *Cartulaire* je spodbudil drugega Francoza, Marquisa d'Albona, da je skušal narediti podoben podvig za templarje in izdal *Cartulaire général de l'Ordre du Temple 1119-1150* (Paris 1913). A uspel je objaviti le dokumente za prvo polovico 12. stoletja, vse njegovo izjemno obsežno zbrano gradivo za kasnejšo dobo (večji del se tiče francoskih dežel) pa se nahaja v rokopisu v Bibliothèque nationale v Parizu (71 zvezkov). Del tega gradiva je kasneje predstavil E. G. Leonard v *Gallicarum Militiae Templi Domorum, Introduction au Cartulaire manuscrit du Temple 1150-1317* (Paris 1930), regeste dotedaj neobjavljenih papeških listin iz te zapuščine pa Rudolf Hiestand leta 1972 (glej v nadaljevanju). Danes je jasno, da sta Delaville in d'Albon kljub izredni vloženi energiji mnogo stvari prezrla in čaka na tem področju še veliko dela. Zato je toliko pomembnejši doprinos raziskovalca Hiestanda, ki je v zadnjih desetletjih eden najmarljivejših zbiralcev dokumentov za zgodovino obeh omenjenih redov. Imel sem na voljo oba njegova dosedaj izdana zvezka - *Papsturkunden für Templer und Johanniter, Archivberichte und Texte*, (Göttingen 1972) in *Papsturkunden für Templer und Johanniter, Neue Folge* (Göttingen 1984). Čeprav se je Hiestand omejil na papeške dokumente, so izjemno pomembne njegove izčrpne informacije o arhivskih fondih za viteške redove od Portugalske in Anglije do Češke in Madžarske. Njegovo delo zbuja upanje, da je možno na novo odkriti še precej zanimivega, mogoče tudi za naše dežele. Kot primer naj navedem nedavno v Marseillu najden arhivski inventar iz 16. stoletja, takoimenovani "Inventaire de Manosque"². Ta vsebuje prek 1100 regestov listin, ki so nekdanje sestavljale najstarejši del centralnega arhiva ivanovcev iz 12. in 13. stoletja. Hiestand se je ukvarjal tudi z vprašanjem centralnega arhiva templarjev³, o katerem se je izgubila sled po padcu Akkona leta 1291. Postavil je tezo, da je bil preseljen na Ciper in uničen v bojih 14. in 15. stoletja ali pa ob turškem zavzetju otoka leta 1571.

Med viri za zgodovino templarjev je potrebno omeniti še dve kritični izdaji templarskih redovnih pravil (regule) - H. de Curson, *La Regle du Temple* (Paris 1886) in G. Schnürer, *Die ursprüngliche Templerregel, kritisch untersucht und herausgegeben* (1903). A obe izdaji sta že delno zastareli, kajti avtorja nista poznala vseh danes znanih rokopisov. V poplavi popularne in neredko fantastične literature o templarjih je v zadnjem času razmeroma malo pravih znanstvenih prispevkov. Opozoril bi na dela: M. Melville, *La vie des Templiers* (Paris 1951 in 2. izdaja Paris 1974), R. Pernoud, *Les Templiers, Que sais - je?* (Paris 1974) in pa M. Luise Bulst - Thiele, *Sacrae Domus Militiae Templi Hierosolymitani Magistri* (Göttingen 1974 - odlično delo, na voljo v knjižnici SAZU). Dosedaj sta izšli tudi dve pomembnejši bibliografiji o templarskem redu - M. Dessubré *Bibliographie de l'Ordre des Templiers* (Paris 1928, ponatis Nieuwkoop 1966) in Heinrich Neu, *Bibliographie des Templerordens 1927-1965* (Bonn 1965 - nadaljevanje prej navedenega dela).

SACRA DOMUS MILITIAE TEMPLI HIEROSOLYMITANI⁴

S tem imenom se templarski viteški red omenja v srednjeveških virih. Bil je prvi religiozno-vojaški red, ki se je pojavil v Palestini v času križarskih vojn in je bil vzor pri organiziranju ivanovcev (čeprav ustanovljenih prej) in Nemškega viteškega reda. Bil je tudi od vseh treh v historiografiji gotovo najbolj obravnavan. Dejstvo pa je, da v svojem času templarji niso bili najpomembnejši niti najbogatejši, saj sta bila moč in bogastvo ivanovcev vseskozi vsaj enaka, če ne večja. Svojo slavo dolgujejo predvsem tragičnemu in za tisti čas senzacionalnemu procesu, s katerim

²R. Hiestand, *Papsturkunden für Templer und Johanniter, Neue Folge*, Göttingen 1984, str. 19 sl.

³Isti, *Zum Problem des Templerzentralarchivs*, *Archivalische Zeitschrift* 76, 1980, str. 17-38.

⁴Celo poglavje o splošni zgodovini templarjev je povzeto predvsem po dveh knjigah: M.L. Bulst-Thiele, *Sacrae domus militiae Templi Hierosolymitani magistri, Untersuchungen zur Geschichte des Templerordens (1118/19-1314)*, Göttingen 1974 (z izčrpno bibliografijo) in E. Burman, *The Templars, Knights of God*, Wellingborough 1986. Ker je to le uvod v nadaljnjo razpravo, so le pomembnejše trditve opremljene z opombami in dopolnilno literaturo.

je bil red na začetku 14. stoletja ukinjen, njihovi zgodbi pa je dodal pridih skrivnostnega in s tem privlačnost. Ivanovci so preživeli do danes - a izgubili na slavi.

Red je ustanovila leta 1118 ali 1119⁵ v Jeruzalemu skupina vitezov iz Šampanje v negotovih in nevarnih razmerah novega Jeruzalemskega kraljestva. Njihova osnovna naloga je bila nuditi zaščito romarjem na poti od obale do Jeruzalema. S prisego jeruzalemskemu patriarhu so se zavezali, da bodo živeli po reguli sv. Benedikta in s tem je bil ustvarjen nov tip srednjeveškega bojvnika, vitez - redovnik. Originalnost templarjev je prav v tej sintezi dveh družbenih kategorij, plemiča - viteza in klerika. Jeruzalemski kralj Balduin II. jim je za bivanje odstopil del svoje palače poleg mošeje Al-Aqsa na ploščadi nekdanjega Salomonovega templja, po katerem so se začeli imenovati. Odločilna za nadaljnji razvoj reda je bila pot vodje Huga de Paynsa leta 1126 v Evropo, kjer si je pridobil podporo Bernarda iz Clairvauxa, ene največjih avtoritet tistega časa. Rezultat tega je bil koncil v Troyesu leta 1128, ki je prinesel papežovo potrditev in pa regulo - redovna pravila, s čimer je red postal priznan, s podrobno določeno ureditvijo in nalogami. Regula je natančno določala notranjo organizacijo reda. Sestavljali sta ga dve osnovni skupini članov:

- vitezi iz vrst plemstva, relativno maloštevilni, ki so edini smeli nositi bele plašče;
- seržanti (*servientes, sergens, sarjanz*), redovni bratje, ki so bili vojaki ali pa so opravljali vse vsakodnevne posle (*sergens de metiers*)
- nosili so črna ali rjava oblačila.

Bula papeža Inocenca II. iz leta 1139 pa je uvedla še tretjo kategorijo - redovne kaplane. Ta bula, imenovana *Omne datum optimum*, je bila najpomembnejši privilegij, kar jih je red dobil, in je bila kasneje še večkrat potrjena od naslednjih papežev. Z njo so bili templarji izvzeti iz vsakršne podrejenosti cerkvenim in posvetnim oblastem in podrejeni neposredno le papežu. Imeli so pravico do lastnih cerkva in pokopališč. S tem so dejansko oblikovali avtonomno cerkveno organizacijo, kar jih je hitro pripeljalo v spor s cerkvenimi oblastmi, ki se je stopnjeval in doprinesel k njihovem padcu.

Potovanje Huga de Paynsa po zahodnoevropskih dvorih, vključno z angleškim in škotskim, pa je prineslo redu še nekaj - prve donacije posesti in dohodkov ter nove člane. Čeprav je glavna aktivnost templarjev ves čas njihovega obstoja ostala vezana na Palestino in branjenje krščanskih pridobitev, so se njihove redovne hiše že zgodaj in hitro začele širiti po Evropi. Veliko naklonjenost so uživali pri vladarjih na Pirenejskem polotoku, kjer so bili v prvih vrstah rekonkviste. Kasnejši španski vojaški redovi Alcantara, Santiago in Calatrava so bili organizirani po vzoru templarjev. Iz časa prvih dveh velikih mojstrov reda, do srede 12. stoletja, je ohranjenih okrog 600 darovnic o posestih in dohodkih predvsem v Provansi, Languedocu, severni Franciji, Flandriji, Angliji, Španiji in na Portugalskem. Posesti so bile organizirane po redovnih hišah, te pa povezane v "balleie" in nato redovne province. Celotna organizacija je temeljila na strogi hierarhiji in disciplini. Redu je načeloval veliki mojster, ki je imel zelo velike pristojnosti, vendar pa je bil pri pomembnih zadevah vezan na odločitve kapitlja, posvetovalnega organa. Sedež templarjev je bil v Jeruzalemu do padca 1187, nato v Akkonu 1191-1291 in na Cipru 1291-1312.

Število templarskih redovnih provinc, ki nastopajo v virih v času skoraj dvestoletnega obstoja reda, se je spreminjalo. Province so se združevale, delile ali nastajale na novo vzporedno s pridobivanjem novih posesti in spreminjanjem politične slike Evrope. Po enem od določil regule so imele od druge polovice 12. stoletja nekatere najpomembnejše province privilegiran položaj znotraj redovne organizacije. To so bile ⁶: Francija, Anglija, Poitou, Aragon, Portugalska, Apulija in Ogrska. Ostale province, ki se omenjajo v celotnem obdobju redovnega obstoja, so: Antiohija, Akvitanija, Armenija, Auvergne, Burgundija, Ciper, Češka in Moravska (z Avstrijo od 1297), Flandrija, Italija, Jeruzalemsko kraljestvo, Kastilja, Lombardija, Nemčija, Poljska s Pomorjansko in Neumarko, Provansa, Sicilija, Toskana in Tripolis.

Kot primer prodornosti in organizacijske sposobnosti reda naj omenim, da so leta 1239 dobili posesti celo v Mazoviji na severovzhodu Poljske, na nevarni meji proti poganskim Prusom,

⁵M.L. Bulst-Thiele, o.c., str. 20 sl.; E. Burman, o.c., str. 18 sl.; S. Runciman, A History of the Crusades II, The Kingdom of Jerusalem, London 1990, str. 157.

⁶M.L. Bulst-Thiele, o.c., str. 63.

Jatvingom in Litvancem. Leta 1297 pa se prvič omenja v pristojnosti mojstra za Češko in Moravsko tudi Avstrija, vendar zgodovina reda tukaj še ni raziskana⁷.

Zelo pomembna je bila vloga templarjev kot mednarodnih bankirjev in zemljiških posestnikov. Ob osvojitvi Svete dežele so križarji naleteli na razvita mesta in denarno gospodarstvo, kar je pod arabsko in bizantinsko oblastjo cvetelo že stoletja, medtem ko je bilo v Evropi v tem času še v povojih. Evropejci so se hitro vključili v proces in pomemben delež pri tem so odigrali templarji. Izdajali so posojila križarjem in romarjem, prenašali sredstva za vojno iz Evrope v Sveto deželo, nastopali kot posredniki pri plačevanju odkupnin za ujetnike itd. Svoje izkušnje iz Palestine so prenesli na Zahod in postali poleg Židov najpomembnejši bankirji svojega časa, kar je presenetljivo glede na njihov položaj v okviru Cerkve. Seveda je bila pri posojanju denarja njihova obrestna mera precej nižja od tiste, ki so jo zaračunavali Židje⁸. Redovne hiše so marsikje postale nekakšni trezorji, kjer so bogati klienti, med njimi tudi francoski in angleški kralji, shranjevali dragocenosti. Posebno pariški Tempel je slovel in bil od časov kralja Filipa II. Augusta (1180-1223) do Filipa IV. Lepega (1285-1314) središče francoske finančne administracije. Vendar je bolj kot v njihovem bogastvu pomen templarjev kot "bankirjev srednjega veka" v tem, da so uvedli izpopolnjen sistem knjigovodstva in računovodstva⁹. Čeprav naj bi menico (*tratta*), enega najpomembnejših izumov finančnega poslovanja srednjega veka, razvili v 13. stoletju italijanski bankirji¹⁰, je zelo verjetno, da so imeli tudi pri tem svoj delež templarji, ki so že od prve polovice 12. stoletja izvajali mednarodna izplačila "na daljavo"¹¹.

V 13. stoletju je red imel lastno floto, s katero so vozili romarje in trgovsko robo iz vseh najpomembnejših sredozemskih pristanišč v Palestino in nazaj. Nudili so popolne usluge, od financiranja in transporta do prenočišč in zaščite v Sveti deželi. Na tak način so uspešno želi svoj del pri "verskem turizmu", eni tedaj najdonosnejših gospodarskih panog. Njihov uspeh na teh področjih je treba iskati v treh okoliščinah - imeli so mrežo postojank od Irske do Armenije, vojaško silo in disciplino, kar je zagotavljalo varnost, in pa redovniški značaj kot dodatno garancijo. Treba pa je omeniti, da so ivanovci v tem času odigrali podobno in nič manj uspešno vlogo.

Kot zemljiški posestniki so bili templarji tudi na področju kmetijstva pred svojim časom. Medtem ko je bila tedaj večina samostanskih gospodarstev usmerjena v samooskrbo, so templarji pridelovali predvsem za prodajo in s tem dobiček¹². Ves njihov gospodarski interes je bil usmerjen v pridobivanje sredstev za financiranje aktivnosti v Sveti deželi. Kronist Matej Pariški omenja sredi 13. stoletja, da so templarji posedovali 9000 zemljiških gospodarstev (ivanovci pa 19000)¹³. Posesti so pridobivali preko donacij, z nakupi, z osvajanjem (predvsem v Španiji ob rekonkvisti) ali pa z melioracijami slabših zemljišč (npr. izsuševanje močvirskih predelov v Angliji)¹⁴.

Zaradi svojega avtonomnega in privilegirane položaja so templarji že zgodaj prihajali v spore s posvetnimi in cerkvenimi oblastmi. Že jeruzalemski kralj Amalrik I. (1162-1174) je razmišljal, da bi jih izgnal iz Svete dežele, njihove zlorabe privilegijev pa so obravnavali tudi na tretjem lateranskem koncilu leta 1179. Očitki na račun templarjev so se kasneje vedno bolj stopnjevali, vendar pa so bili kot papeški bankirji in varovanci z njihove strani še nekaj časa ščiteni. To se je spremenilo do druge - polovice 13. stoletja, ko je tudi vrsta papežev začela odkrito opozarjati red na napake. Vzrokov za nepopularnost templarjev je bilo več. Njihov avtonomni položaj je že sam po sebi povzročal nezaupanje okolice. K temu je doprinesla tudi politika rotacije "vodilnih kadrov" po redovnih hišah, kar je onemogočalo globlje poznavanje lokalnih razmer in s tem ustrezno delovanje. Politika sprejemanja novih članov, prvotno povezana z idejo posebne časti in poslanstva, se je skvarila in eden

⁷M.L. Bulst-Thiele, o.c., str. 212 (opomba), 378.

⁸E. Burman, o.c., str. 84.

⁹M.L. Bulst-Thiele, o.c., str. 136-137.

¹⁰M.M. Postan, *Medieval Trade and Finance*, Cambridge 1973, str. 54 sl.

¹¹E. Burman, o.c., str. 75, 85.

¹²M.M. Postan, o.c., str. 98.

¹³J. Prawer, *Military Orders and Crusader Politics in the second half of the XIIIth Century. Die Geistlichen Ritterorden Europas, Vorträge und Forschungen 24*, Sigmaringen 1980, str. 226.

¹⁴E. Burman, o.c., str. 75, 91.

hujših očitkov templarjem je bil, da v svoje vrste za denar sprejmejo vsakogar, celo iz cerkve izobčene osebe. Pri upadanju ugleda reda je bilo pomembno dejstvo, da so bili templarji kljub veliki moči in organizaciji v Sveti deželi vojaško neuspešni. Doživeli so nekaj uničujočih porazov, na primer pri Hattinu 1187 in pri Gazi 1244. To je prineslo notranjo nestabilnost in očitke o izdajstvu, strahopetnosti in arogantnosti na bojišču. V drugi polovici 13. stoletja je prišlo do hudih sporov med templarji in ivanovci. Oba redova sta se v Palestini zapletla v strankarske spopade, ki so bili v veliki meri odraz rivalstva med sredozemskimi trgovskimi silami, tedaj najmočnejšim političnim dejavnikom v preostanku krščanskih držav. Tako sta obe strani večkrat delovali izključno v lastnem interesu, kar je podžigalo nenaklonjenost javnega mnenja v Evropi. Treba pa je poudariti, da se je kritika do konca 13. stoletja usmerjala na vse tri glavne križarske viteške redove, ki so bili v tem času skoraj edini dejavnik pri obrambi krščanskih posesti v Palestini. Križarska ideja v Evropi se je v tem času že izrodila in postala predvsem sredstvo za dosego političnih ciljev. Za neuspehe na Vzhodu je bilo treba najti krivca in našli so ga v križarskih redovih, ki pa so, prav nasprotno, še edini zadrževali neizogiben propad. Kritiki so jim očitali predvsem bogastvo, ki ni bilo porabljeno za prvotni namen - zaščito krščanskih posesti na Vzhodu. To je bil eden od vzrokov, da je po padcu Akkona 1291 dobivala vedno več podpore ideja o združitvi templarjev in ivanovcev v en red, ki bi lahko bolj učinkovito in z manj stroški služil interesom krščanstva. A še leta 1306 je veliki mojster templarjev Jacques de Molay energično zavračal ta predlog in se skliceval na starost, ugled in naloge obeh redov. Ivanovci in Nemški viteški red pa so v tem času že iskali nova področja svojega političnega delovanja - prvi so 1309 osvojili Rodos in kmalu opravičili svoj obstoj v bojih s Turki, drugi pa so prenesli svoj sedež v Prusijo, kjer so že v prvi polovici 13. stoletja nastali zametki kasnejše redovne države. Templarje je pokopalo predvsem pomanjkanje politične daljnovidnosti ¹⁵.

Zadnje dejanje zgodbe o templarjih je povezano s Francijo, kjer so bili najmočnejši, kjer pa so v kralju Filipu IV. Lepem (1285-1314) našli tudi najhujšega in odločnega nasprotnika. Ta je bil tedaj najmočnejši vladar v Evropi in pri krepitvi svoje moči ni okleval niti s klopoto samemu papežu Bonifaciju VIII., ki se mu je skušal postaviti po robu. Filip je dosegel izvolitev novega papeža Klementa V., Francoza, ki je preselil svoj sedež v Avignon in postal praktično marioneta francoskega kralja. Ta je imel sedaj odprto pot za udarec po templarjih. Glavni vzrok za to je bil najbrž kronični primanjkljaj v državni blagajni, hkrati pa ogromne potrebe po sredstvih za financiranje vojn v Flandriji. Filip je že izvedel konfiskacije pri Cerkvi, Židih in italijanskih bankirjih, ostali so le še templarji. V ozadju kraljeve odločitve pa je tičal še en vzrok. Templarji v Franciji so bili dejansko država v državi in s tem ovira pri centraliziranju kraljeve oblasti. Njihova internacionalnost, tesne vezi z aragonskim in angleškim dvorom in neposredna podrejenost papežu so Filipu pomenile trn v peti. Zato je z vsemi silami podprl predlog o združitvi ivanovcev in templarjev v en red, katerega bi nato podredil kroni, čemur pa je templarski veliki mojster Jacques de Molay trmasto nasprotoval. Njegova zadnja zavrnitev tega predloga leta 1306 je najbrž prinesla dokončno kraljevo odločitev. Opravičilo za dejanje je kraljeva administracija našla v govoricah o hereziji, nemoralnostih in skrivnih ritualih templarjev, ki so že desetletja krožile po deželi. Kralj se je oprl na inkvizicijo, ki je nato zahtevala ukrepanje civilnih oblasti. Oktobra 1307 so bili aretirani templarji po vsej Franciji, vključno z velikim mojstrom. Kralj Filip in nato še papež Klement V. sta apelirala na vse evropske vladarje, da store enako. Papeževa bula jih je obvezala, da so ukrepali. Po triletnem preiskovalnem postopku, zasliševanjih in mučenjih je bil spomladi 1310 v Parizu javni proces proti templarjem. 54 so jih obsodili na smrt na grmadi. Na koncilu v Vienne marca 1312 je bil red nato s papeževu bulo ukinjen, večina templarskega premoženja pa predana ivanovcem. Zadnje dejanje drame je bil sežig velikega mojstra Jacquesa de Molaya in še enega njegovih mož na majhnem otoku sredi Seine v Parizu marca 1314¹⁶.

Cel proces je bil izrazito politične narave in brez precedensa v srednjeveškem svetu. Krivda templarjev ni bila dokazana in glede na dosedaj znano obtožbe tudi niso bile upravičene.

¹⁵J. Praver, o.c., str. 217 sl.; E. Burman, o.c., str. 137 sl.

¹⁶M.L. Bulst-Thiele, *Der Prozess gegen den Templerorden. Die Geistlichen Ritterorden Europas, Vorträge und Forschungen* 24, Sigmaringen 1980, str. 375 sl.

TEMPLARJI V PREKMURJU ? ¹⁷

To vprašanje je očitno sprožil Fran Kovačič leta 1926 ¹⁸. V svoji razpravi je navedel, da je ogrski kralj Andrej II. leta 1212 podaril **vitezom** božjega groba neko zemljišče v Prekmurju. V nadaljevanju pa je žal **brez omembe vira** postavil trditev, da je bila Gornja Lendava ali Grad središče posesti templarjev, v katero naj bi spadala tudi Murska Sobota. Bratje božjega groba (Kovačič jih napačno omenja kot viteze) in templarji sta dve različni redovniški skupini, ki pa sta se v slovenskem zgodovinske prav pri vprašanju posesti v Prekmurju večkrat napačno enačili. S tem sta se pojavili tudi dve različni zgodovinski vprašanji. Ustavimo se pri prvem.

Kdo so bili "*Fratres Sancti Sepulcri*", omenjeni l.1212? Njihov polni naziv je bil *Ordo Canonicorum Regularium Sancti Sepulcri Dominici*. Gre za 1099 ustanovljen stolni kapitelj jeruzalemskega patriarhata s sedežem v baziliki Sv. Groba v Jeruzalemu. Leta 1114 je energični patriarh Arnulf uspel v skupnost, ki je bila zaradi političnih združ v razsulu, uvesti redovno življenje na osnovi pravil sv. Avgušlina in glede na prestižni položaj cerkve Sv. Groba so bratje kmalu dobili ugled in posesti po celi Evropi. Po padcu Jeruzalema 1187 so imeli nekaj časa sedež v Akkonu, nato pa v Perugiji v Italiji. Ob izgubi prvotne funkcije je centralna organizacija začela razpadati in posamezne podružnice po evropskih državah so se že v 13. stoletju začele organizirati kot samostojne samostanske enote pod vodstvom priorjev, čeprav so bile še dalje nominalno podrejene jeruzalemskemu patriarhu. Papež Inocenc VIII. je 1489 razpustil kapitelj v Perugiji in vse redovne posesti prepustil ivanovcem, vendar se je ta dekret le delno izvršil in je bil že v času naslednjega papeža ukinjen. Ustanove, ki so se izvedbi dekreta ob podpori posameznih posvetnih avtoritet uprle, so se na novo organizirale pod vodstvom samostana Miechow na Poljskem, ki je postal novi center reda. V takšni obliki so kanoniki Sv. Groba preživeli do 19. stoletja, njihova ženska linija pa do danes ¹⁹. Precej posesti so imeli tudi na Ogrskem in Hrvaškem s središčem priorata v Glogovnici v Slavoniji, ki je propadel v 16. stoletju (v hrvaški historiografiji jih imenujejo "sepulkralci") ²⁰.

Leta 1212 je kralj Andrej II. podelil "*fratribus Sancti Sepulcri terram non habitatam que Frigidus Fons vocatur, et Mediasmaie, et silvam que circumdatur rivulus in perpetuum contulimus possidendas*" ²¹. Zemljišče je bilo natančno omejeno s potoki: Cumluspotoc, Chuespotoc, Recdenic, Cepesen, Topla. Kovačič je to listino uvrstil med slovenske zgodovinske vire in lokacije, ki jih navaja, postavil v področje Cankove v Prekmurju. S tem je bila postavljena trditev, ki se je brez naknadnega preverjanja pojavljala v vrsti zgodovinskih del od Kosovega Gradiva za zgodovino Slovencev dalje ²² in oblikovala tudi mnenje o zgodnji kolonizaciji ozemlja Cankove s strani Bratov božjega groba. Milko Kos (v prvi izdaji Zgodovine Slovencev) in Franjo Baš sta celo napačno smatrala Brate božjega groba za templarje. Vodna imena iz listine je med slovenskimi vodnimi

¹⁷Pri iskanju ogrskih zbirk virov sem imel težave. Gre za zbirke: Gusztav Wenzel, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, Pest 1867- in E. Nagy, Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis, Budapest 1878-. Obe bi glede na centralni katalog v NUK morali imeti v Centralni pravosodni knjižnici, a sta izginili, menda na odpad. Del zbirke G. Feyer, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Budae 1829-, pa imajo na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa na SAZU, in sicer knjige I, II, III/1, IV/1, IV/3, V/1 in V/2.

¹⁸F. Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino. ČZN XXI, 1926, str. 1-2; isti, Slovenska Štajerska in Prekmurje. Ljubljana 1926, str. 118-119.

¹⁹K. Elm, Kanoniker und Ritter von Heiligen Grab. Die Geistlichen Ritterorden Europas, Vorträge und Forschungen 24, Sigmaringen 1980, str. 146 sl. Od reda regularnih kanonikov božjega groba pa je treba ločiti viteze božjega groba - Ordo Equestris S. Sepulcri Hierosolymitani. To je bila od prve polovice 14. stoletja dalje zveza tistih evropskih plemičev, ki so sprejeli viteško čast na Božjem Grobu v Jeruzalemu. Niso imeli nobenih formalnih organizacijskih oblik in so bili v srednjem veku popolnoma posvetnega značaja. Bolj institucionalno obliko in religiozen značaj so dobili šele konec 15. stoletja. Glej zgoraj navedeno delo, str. 143 sl.

²⁰L. Dobronić, Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, RAD JAZU, knjiga 406, Razred za likovne umjetnosti, knjiga XI, Zagreb 1984, str. 10-14, 35-46.

²¹F. in M. Kos, Gradivo V, št. 200, str. 105-106.

²²F. in M. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, V. knjiga, št. 200, Ljubljana 1928, str. 105-106 (=Gradivo); M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1933, str. 139; isti, K. postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN XXVIII, 1933, str. 150; isti, Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja, Ljubljana 1955, str. 252; I. Zelko, Doneski k prekmurski zgodovini (Viteški redovi). ČZN XXXI, 1936, str. 68-69 (=Doneski); M. Zadnikar, Romanska arhitektura v Prekmurju. Kronika II, 1954, št. 3, str. 179; F. Baš, Posebne poteze prekmurske zgodovine. Prekmurski Slovenci v Zgodovini, Murska Sobota 1961, str. 63; isti, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Documenta et studia historiae recentioris VIII, Maribor 1989, str. 370; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek, Ljubljana 1980, str. 141.

imeni obravnaval France Bezljaj²³. Za tri je ugotovil, da je lokalizacija nejasna, ne vemo, kako se imena berejo in je zato poskus rekonstrukcije negotov in tvegan. Ime Topla je glede na Kosovo Gradivo enačil s potokom Dobel, ime Chuespotoc s Kučnico, kar pa je očitno napačno, kakor bo razvidno iz nadaljnjega izvajanja. To je spodbudilo Ivana Zelka, da se je podrobneje lotil vprašanja lokalizacije krajevnih in vodnih imen iz omenjene listine. Na kratko bom povzel njegove zaključke.

Že v razpravi leta 1936 je Zelko omenil, da zgodovinski viri o Bratih božjega groba na področju Cankove po 1212 molčijo in tudi ni ohranjenih razvalin zgradb, ki bi jih ti morda zgradili²⁴. Cankova je prvo kapelo dobila šele v 18. stoletju. Ob ponovnem raziskovanju²⁵ je ugotovil, da madžarski zgodovinarji trdijo, da so Bratje božjega groba 1.1212 prejeli zemljišče Frigidus Fons in Mediasmaiele v slovaškem kraju Komloš, severovzhodno od Prešova (županija Saros), kjer je očitno za kasnejšo dobo dokazana posest kanonikov Svetega groba. Navedel je tudi vrsto madžarskih del, ki se ukvarjajo s tem vprašanjem in pa slovaškega slavista Šmilauerja, ki uvršča omenjena vodna imena med slovaška. To je Zelka spodbudilo k proučitvi kolonizacije med rekama Ledavo in Kučnico v Prekmurju, kjer naj bi se po Kovačičevem mnenju nahajalo ozemlje Bratov božjega groba. Kakšen je bil torej tam položaj na začetku 13. stoletja? Zaradi večje jasnosti si oglejmo na kratko zgodovino prostora današnjega Prekmurja.

Po uničenju frankovske oblasti v Spodnji Panoniji v začetku 10. stoletja, zasedbi celotne Panonske kotline in velikem porazu v bitki pri Augsburgu leta 955 so se Madžari ustalili na novoosvojenem ozemlju. Vendar pa se v obrobni pokrajini niso naselili, temveč so tudi ob zahodni meji, kot drugod, uredili širok, večinoma nenaseljen mejnoobrambni pas. Meja prvotne madžarske poselitve je tako potekala vzhodno od današnjega Prekmurja, ki je postal kot gozdnato in zelo redko poseljeno področje del mejnega pasu²⁶.

Ob organiziranju kraljeve uprave z uvedbo županij in vzporednem organiziranju cerkvene uprave v začetku 11. stoletja je Prekmurje še dalje ostalo mejni pas, takorekoč cerkveno in politično neorganiziran teritorij. Po mnenju madžarskih zgodovinarjev je vključil Prekmurje in Slovenske gorice, do črte Radgona - sotočje Dravinje in Drave, v madžarsko civilno in cerkveno upravo kralj Ladislav I. (1077-1095) po zasedbi Slavonije leta 1091²⁷. Zgornje Prekmurje je bilo vključeno v županijo Železno s centrom v Vasvaru ob Rabi (lat. Ferreum Castrum), dolnje Prekmurje pa v županijo Zala s centrom v Zalavaru (nekdanji Blatenski kostel). Meja med njima je tekla po črti Velemer - Bogojina - reka Mura in je bila hkrati cerkvenoupravna meja med škofijama Győr in Zagreb do leta 1777. Večina tega področja nekdanjega mejnega pasu je postala kronska last, kar je razvidno iz vrste kraljevih darovnic naslednjih stoletij. Najbrž najstarejša ohranjena darovnica za naše ozemlje je iz leta 1183, s katero je kralj Bela III. podaril posest ob Rabi novoustanovljenemu cistercijskemu samostanu v Monoštru²⁸. Druga iz leta 1208 pa je pomembna za problem, ki ga obravnavam, se pravi za vprašanje Cankove (glej zemljevid št. 1).

Leta 1208 je kralj Andrej II. podelil Nikolaju, grofu iz Železnega, zemljišče Lendavo, spadajoče pod županijo Železno (gre za posest Gornja Lendava ali Grad na Goričkem)²⁹. Meja zemljišča je natančno opisana in za nas interesanten je le njen jugozahodni in zahodni del. "Ko je s severovzhoda dosegla reko Ledavo, je meja tekla po njej navzgor do zemljišča grofa Hendrika, katerega je grof Nikolaj s kraljevo vednostjo kupil od grofa Hendrika. Na tem zemljišču je bilo sedem vasi. Ob Ledavi je šla meja nato do njenega izvira . . . itd." Tako govori o tem darovnica. Če se je meja oddaljila od Ledave, da bi zajela te vasi in jih priključila posesti Gornja Lendava, ter je nato spet tekla po Ledavi do izvira, je lahko področje teh vasi ležalo le na desnem bregu reke. Torej ga moramo iskati med rekama Ledavo in Kučnico, po kateri teče danes slovensko - avstrijska meja (Kučnica je bila mejna

²³F. Bezljaj, Slovenska vodna imena, I. del (A-L), SAZU, Dela 9, Ljubljana 1956, str. 100, 106, 134, 317; isto delo, II. del (M-Ž), Ljubljana 1961, str. 146.

²⁴I. Zelko, Doneski, str. 69.

²⁵Isti, Kolonizacijsko stanje ob Kučnici v XIII. stoletju. Kronika V, 1957, št. 3, str. 105 (= Kolonizacijsko stanje).

²⁶I. Zelko, Murska Sobota kot sedež arhidiaconata in cerkvena pripadnost Prekmurja v srednjem veku. Kronika XI, 1963, št. 1, str. 38-39 (= Murska Sobota); B. Homan, Geschichte des ungarischen Mittelalters, Band I, Berlin 1940, str. 110-111.

²⁷I. Zelko, Murska Sobota, str. 39; B. Homan, o.c., str. 208-211, 309, 337-338.

²⁸F. Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino. ČZN XXI, 1926, str. 1.

²⁹F. in M. Kos, Gradivo V, št. 900, str. 425.

ponovno potrdil kralj Andrej II.⁵¹. Ko se je ta leta 1217 odpravil na križarski pohod v Sveto deželo, je za svojega namestnika na Hrvaškem in v Dalmaciji postavil Poncija da Cruce, mojstra templarjev celotnega ogrsko - hrvaškega kraljestva⁵². Ta funkcija kaže na velik ugled in zaupanje, ki so ga templarji tedaj uživali pri kralju. Začasen udarec za njih pa je bil nastop kralja Bele IV. (1235-1270) in njegova drzna politika. Bela je začel ponovno krepiti moč vladarja z vračanjem bivše kraljeve zemlje, katero so njegovi predniki z darovnicami razdali plemstvu in cerkvi⁵³. Enako politiko je že prej začel voditi njegov brat herceg Koloman v Slavoniji, kjer je vladal med 1226-1241. Ti ukrepi so najbolj prizadeli templarje, tedaj najbogatejše redovnike na Hrvaškem in v Slavoniji. Papež Gregor IX. je protestiral proti temu pri kralju Beli in hercegu Kolomanu, vendar očitno brezuspešno, kajti proteste je še večkrat ponovil⁵⁴. Odnosi med templarji in obema vladarjema pa so se nato popravili, saj sta potrebovala njihovo pomoč v križarski vojni proti bosanskim patarenom leta 1238⁵⁵, posebej pa še ob mongolski invaziji 1241-42. V bitki proti Mongolom na reki Sajó je padel ob hercegu Kolomanu tudi mojster templarjev za Ogrsko in Hrvaško Rembald de Carono s celo četo⁵⁶. Templarji so nato spremljali kralja Belo na njegovem begu po Hrvaškem ter ob povratku na Ogrsko po odhodu Mongolov⁵⁷. Velik ugled so uspeli ohraniti v ogrskem kraljestvu tudi kasneje, saj se njihov mojster omenja kot priča ali posrednik poleg zagrebškega škofa in cistercijskega opata iz Topuskega pri nekaterih pomembnih političnih zadevah države⁵⁸. Takšen položaj so ohranjali do razpusta reda 1312.

Vrnimo se sedaj h Gornji Lendavi. Kot smo videli, je potencialna prisotnost templarjev tu omejena na obdobje 1234-1275. Podatek, ki sodi v ta čas in je za nas zanimiv, dobimo v knjižici Jožefa Košiča⁵⁹. Ta poroča, da je kralj Bela IV. po mongolskem napadu odvzel Gornjo Lendavo *hospitalcem* in jo močno utrdil proti Nemcem. Tu imamo torej opraviti že s tretjim cerkvenim redom, ki bi lahko bil prisoten v Prekmurju, vendar to v tem trenutku ni bistveno, saj se hospitalci (ivanovci) in templarji v ogrskih srednjeveških listinah večkrat omenjajo z istim imenom *cruciferi*, po razpustu templarjev pa so ivanovci tudi prevzeli večino njihovih posesti. Tako lahko pride do napak v tolmačenju. Ali je Košičev podatek resničen, ne vemo, kajti vir žal spet ni omenjen. Zgodovinsko ozadje tega dogodka pa je sledeče. Po porazu ob reki Sajó leta 1241 je bežečemu kralju Beli IV. ponudil zatočišče vojvoda Avstrije in Štajerske Friderik II. Babenberški, nato pa je od njega izsilil vrnitev vojne odškodnine, katero mu je sam moral plačati leta 1235. Ker Bela ni zmožal plačila, je moral Frideriku v zastavo prepustiti tri obmejne županije: Mošonsko, Šopronsko in Železno (z gornjim Prekmurjem). Avstrijski vojvoda jih je takoj zasedel in jih v naslednjih letih sistematično oplenil, preden jih je ogrski kralj dobil nazaj⁶⁰. Leta 1246 je Friderik ponovno vdrl na Ogrsko, vendar je v bitki na reki Litvi kljub zmagi izgubil življenje in s tem je ugasnila tudi babenberška dinastija. Mongolska invazija in plenjenje Babenberžana so pokazali velike pomanjkljivosti v obrambnem sistemu Ogrske, ki dolgo ni videla sovražne vojske druge kot v mejnih predelih. Pravih kamnitih gradov dotedaj tu skoraj ni bilo, pokazalo pa se je, da so le ti uspeli dalj časa zadrževati mongolski naval in so ostali večinoma nezavzeti. Eden od prvih ukrepov kralja Bele pri obnovi državne organizacije je bil, da je dovolil plemstvu in duhovščini graditi kamnite gradove, kar je bilo dotedaj izključno kraljeva pravica⁶¹. To je veljalo tudi za pokrajine ob nemirni meji z Nemčijo. V času napadov Friderika Babenberškega je gotovo trpelo tudi gornje Prekmurje, saj je bilo del ene od zastavljenih županij, Babenberžan pa je bil tudi deželni gospod bližnje Štajerske in tako neposredni

⁵¹T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, knjiga III, Zagreb 1905, doc. 74, str. 84-87 (=Codex Diplomaticus).

⁵²L. Dobronić, o. c., str. 34.

⁵³N. Klaić, o. c., str. 316-317, 369.

⁵⁴L. Dobronić, *Viteški redovi*, str. 38-39; prim J. Kuljević, o. c., str. 22-23.

⁵⁵L. Dobronić, o. c., str. 38-39.

⁵⁶Prav tam, str. 40-41.

⁵⁷I. Kuljević, o. c., str. 24.

⁵⁸L. Dobronić, o. c., str. 43-44, 46.

⁵⁹J. Košič, *Zgodbe vogerskoga kraljestva*, Sombotel 1848, str. 38-39.

⁶⁰B. Homan, *Geschichte des Ungarischen Mittelalters*, Band II, Berlin 1943, str. 147-148; prim. N. Klaić, o. c., str. 321.

⁶¹B. Homan, o. c., str. 157-159; prim. N. Klaić, o. c., str. 322-323; E. Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000-1437)*, Budapest 1986, str. 50 sl.

sosed. Med gradovi, ki so bili obnovljeni ali na novo postavljeni v povojnem času ob zahodni meji, Homan našteva tudi Lendavo⁶². Najverjetneje je vir tega podatka že omenjena darovnica iz leta 1275, s katero je kralj Ladislav IV. podelil **grad** Gornja Lendava plemiču Amadeju, kajti v tem dokumentu se tamkajšnji grad prvič omenja (ni pa besede o templarjih ali ivanovcih). Gornja Lendava je torej prišla pred letom 1275 (in po 1234) v kraljeve roke in ta je tam zgradil ali utrdil grad. Kaj pa se je dogajalo v vmesnem obdobju in kako je posest prešla v kraljeve roke, nam ni znano, ker virov za ta čas ni. V kontekstu navedenega je Košičeva vest o Gornji Lendavi verjetna, ni je pa mogoče dokazati z viri.

Očitno vse trditve o templarjih v Gradu - Gornji Lendavi, ki so se pojavljale v slovenski historiografiji, temeljijo na domnevah in nepreverjenih (bolje nedokazljivih) vesteh nekaterih starejših avtorjev. Z obstoječimi viri se njihove prisotnosti tu ne da dokazati. Nova zanimiva odkritja bi najbrž lahko prispevali arheologija in umetnostna zgodovina. Grad v Gornji Lendavi s strani kastelologov še ni podrobneje obdelan. Ivan Stopar predvideva, da današnji renesančno - baročni dvorec skriva srednjeveško jedro, katerega je treba še odkriti⁶³. Arheologi pa so leta 1990 na robu vasi Grad izvedli zaščitna izkopavanja in odkrili srednjeveško metalurško delavnico z ostanki keramike in kovinskih izdelkov - žebeljev, ključavnice s ključem, raznega okovja ter delov orožja. Najdbe so časovno uvrstili v čas od 13. do 16. stoletja⁶⁴. Morda bi s sistematskimi izkopavanji odkrili tudi kaj takega, kar bi pomagalo osvetliti vprašanje prisotnosti templarjev.

Kako pa je z Mursko Soboto, ki naj bi bila po Kovačičevem mnenju tudi templarska posest? O tem imamo v zgodovinskih virih malo več podatkov, a žal zgolj posredne. Glavni vir so vizitacijski zapisniki škofije Győr, pod katero je do 1777 spadalo gornje Prekmurje, in sicer iz let 1698 in 1756. Ivan Zelko je najprej objavil iz obeh le izvlečke, ki se nanašajo na templarje⁶⁵, kasneje pa prvega tudi v celoti⁶⁶. Vizitacija iz leta 1698 poroča, da se je nad vrati pročelja cerkve sv. Nikolaja v Murski Soboti videla letnica 1071, ko naj bi bila zgrajena prvotna romanska cerkev. Vizitacijski zapisnik iz 1756 pa omenja: "*De aedificatione hujus ecclesiae, ex primis fundamentis habita alias non constat, praeterquam quod Kazojana Visitatione doceat hanc ab antiquis catholicis fuisse aedificatam anno 1071 et narretur fuisse olim Templaristarum*". Torej naj bi bila ta cerkev nekdanja templarska. Tu pa se v našo razpravo vključi nov kraj - Selo s svojo znamenito rotundo. Vizitacija iz 1756 govori o nastanku te kapele: "*Traditur haec Ecclesia a Templaristis in Murajszombath tunc residentibus fuisse aedificata, ut ij dum huc pro recreatione exurissent, potuerint celebrare, et etiam locus apparet ab ecclesia versus occidentem ubi dicti Templaristae Residentiam recreationalem habuissent, nunc vero undem locum ab alijs fundis parochialibus altiori situatione ex vallo antiquo distinctum D. Parochus pro agro habet*"⁶⁷. Po ustnem izročilu sodeč naj bi torej selansko kapelo zgradili templarji iz Murske Sobote poleg svoje počitniške rezidence, katere ostanki ležijo zahodno od cerkve. Zelko je leta 1936 omenil, da so se na njivah v okolici selanske kapele res videli sledovi neke zgradbe in da je ta prostor bil vključno s kapelo v lasti pristojnega župnika. Tudi po ljudski tradiciji, ki jo omenja Kovačič⁶⁸, naj bi bil nekoč v Selu samostan. Leta 1990 so arheologi na mestu, ki se imenuje Gradišče in kjer naj bi stal omenjeni samostan, izkopali 3 sonde⁶⁹. Našli so precej zdrobljene opeke, ki je bila značilen gradbeni material tega področja že v srednjem veku, in kose srednjeveške keramike. Dela nameravajo sistematsko nadaljevati, a so se začasno ustavila zaradi pomanjkanja sredstev. Vse navedeno pelje k sklepanju, da so tu nekdanj res živeli neki redovniki, morda templarji. K temu pa prispeva še ena

⁶²B. Homan, o.c., str. 159.

⁶³J. Stopar, Gradovi na Slovenskem, Ljubljana 1987, str. 35-36.

⁶⁴B. Kerman, Metalurška delavnica pri Gradu na Goričkem. Zbornik soboškega muzeja 1, Murska Sobota 1991, str. 117-124.

⁶⁵I. Zelko, Doneski k prekmurski zgodovini. ČZN XXXI, 1936, str. 73-74 (= Doneski).

⁶⁶Isti, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino. Acta Ecclesiastica Sloveniae 5, Ljubljana 1983, str. 239 sl. (=Gradivo).

⁶⁷I. Zelko, Doneski, str. 74.

⁶⁸Prav tam, str. 76.

⁶⁹F. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana 1926, str.119.

⁷⁰B. Kerman, Poročilo o arheoloških izkopavanjih v letu 1990. Zbornik soboškega muzeja 1, Murska Sobota 1991, str. 130-132.

podrobnost. V selanski kapeli je v času obeh vizitacij stal poznogotski krilni oltar, katerega nastanek umetnostni zgodovinarji postavljajo v čas okrog 1490⁷¹. Ta oltar so leta 1864 prenesli v Budimpešto, kjer se nahaja v Umetnostnem muzeju. Vizitacija leta 1698 ga je opisala na kratko, druga 1756 pa zelo podrobno⁷². Na notranjih straneh obojih vratc krilnega oltarja so bile podobe iz evangelija, v ozadju le teh pa je bil na vsaki strani narisani mož v rdeči obleki z zeleno kapuco, ki je po mnenju opisovalca predstavljal templarja. Vizitatorji so očitno mislili, da je oltar iste starosti kot kapela, se pravi iz 13. stoletja, ko naj bi tu bivali templarji. Kot smo videli, pa je oltar nastal konec 15. stoletja, medtem ko je bil templarski red razpuščen že leta 1312. Poleg tega templarji niso nikoli nosili rdečih oblačil, temveč bele z rdečim križem. Poskušajmo sedaj vsaj delno razvozlati ta voz.

Kaj o kapeli v Selu pravi umetnostna zgodovina? V srednjeveških pisanih virih se cerkvena omenja prvič in zadnjič le 1365/66⁷³. Nastanek stavbe pa sodi v 13. stoletje, najverjetneje okrog njegove sredine. Mongolski vpadi, ki pomenijo slogovno prelomnico v arhitekturi za večji del Ogrske, njenih najzahodnejših delov niso prizadeli, zato je tu prebivalstvo lahko nadaljevalo tradicijo romanike še globoko v 13. stoletje. Tako je nastanek Sela mogoče postaviti še v čas po mongolskem vdoru. Arhitektura kapele se navezuje na nekatere podobne primere na zahodnem Madžarskem in je morda celo delo iste delavnice. Njena tipološka in slogovna izhodišča izvirajo v ogrskem in češkem kulturnem prostoru⁷⁴. Te ugotovitve kažejo, da kapela v Selu v arhitekturnem pogledu nima nič takega, kar bi bilo posebej značilno za katerega od križarskih redov. Okroglo obliko cerkva so nekdanj pripisovali templarjem, vendar je znanost dokazala, da je bila večina njihovih sakralnih objektov pravokotnih, kar kaže na njihove tesne vezi s cistercijanskim redom⁷⁵. Torej nam ne pisani viri ne arhitekturne prvine ne morejo dokazati bivanja templarjev v Selu. Ostane nam le ljudsko izročilo, zapisano v vizitaciji iz 1756, ki ni popolnoma zanemarljivo, in pa upodobitve nekih redovnikov na oltarju. Mogoče tudi ni brez pomena dejstvo, da je rotunda v Selu bila posvečena sv. Nikolaju, enako kot župna cerkev v Murski Soboti, katero je vizitacija 1756 tudi pripisala templarjem in od koder naj bi ti v Selo prišli. Torej je povezava med obema cerkvama verjetna.

Pa se vrnimo spet v Mursko Soboto. Svoje zadnje ugotovitve v zvezi z redovniki v Selu in Murski Soboti je Ivan Zelko objavil 1977. V razpravo je vključil tudi fotografije podob redovnikov z omenjenega oltarja. Kot smo ugotovili, ti ne morejo biti templarji, saj je bil red že 1312 ukinjen. Kdo bi torej lahko bil? Zelko citira madžarskega avtorja Oltvanyja, ki omenja, da je imel samostan v Soboti viteški red ivanovcev⁷⁶. Žal mi ta knjiga ni bila dostopna in nisem mogel preveriti, na kaj se avtor pri svoji navedbi opira. Vitezi reda sv. Ivana Jeruzalemskega - ivanovci, rodski vitezi, malteški vitezi, hospitalci, vse to so oznake za križarski viteški red, ki je bil vojaško organiziran po vzoru na templarje in vseskozi njihov velik tekmeč. Po ukinitvi templarskega reda 1312 so prevzeli večino njihove posesti, tudi na Ogrskem in Hrvaškem. Tu se naj bi ivanovci prvič pojavili okrog leta 1155 v času kralja Geze II.⁷⁷ Vrsto posesti z redovnimi hišami - komendami so si pridobili na zahodnem Madžarskem (Sopron⁷⁸, Nova Curia ali Ujudvar⁷⁹, Csurgó⁸⁰) in Hrvaškem (gora Ivančica z gradom Bela, Čičan na Turopolju idr.⁸¹). Tudi na Slovenskem so imeli tri redovne hiše s posestjo: Melje pri Mariboru, Komendo pri Kamniku in Polzelo⁸². Ivanovce so v ogrskih srednjeveških virih večkrat imenovali preprosto *cruciferi* (križniki), enako kot templarje in nekatere druge redove, ki so imeli na oblačilih križ, in zato je v literaturi prihajalo do zmede glede pripadnosti posesti določenemu redu.

⁷¹M. Zadnikar, Rotunda v Selu, Murska Sobota 1967, str. 31-32.

⁷²Prav tam, str. 32.

⁷³Prav tam, str. 7.

⁷⁴M. Zadnikar, Romanika v Sloveniji, Ljubljana 1982, str. 452-457.

⁷⁵L. Dobronić, Viteški redovi, str. 58.

⁷⁶I. Zelko, Redovniki v Selu in Murski Soboti. Stopinje 1977, Murska Sobota 1976, str. 62 (= Redovniki).

⁷⁷Prav tam, str. 62; B. Homan, Geschichte des ungarischen Mittelalters, Band I, Berlin 1940, str. 406.

⁷⁸L. Dobronić, o. c., str. 105.

⁷⁹I. Zelko, Redovniki, str. 62 - lokalizira Novo Curio glede na madžarsko literaturo v Ujudvar severno od Velike Kaniže, kar je najbrž pravilno, kajti že v srednjeveških virih se omenja tudi z imenom Ujudvar; L. Dobronić, Viteški redovi, str. 104-105, 159, pa ga postavlja v vas Hlapčina v Međimurju, čeprav dodaja, da tam niso najdeni nikakršni materialni ostanki.

⁸⁰L. Dobronić, o. c., str. 105.

⁸¹Prav tam, str. 103.

⁸²J. Mlinarič, Malteška komenda na Polzeli. Kronika 28, 1980, št. 3, str. 162.

Za Mursko Soboto in vprašanje ivanovcev je pomembna listina kralja Andreja III. iz 1297, s katero si je Štefan Haholt iz Dolnje Lendave ponovno pridobil dedno zemljišče Belmura (Murska Sobota) z okolico, katero mu je bilo po krivici odvzeto⁸³. Ker kralju niso bile znane razmere, je pooblastil mojstra križnikov in križnike iz samostana ivanovcev v Ujudvaru, da s kraljevim človekom in domačini obhodijo zemljišče in ugotovijo stanje na terenu. Po opravljeni poizvedbi so ivanovci sporočili kralju, da ni nobene ga ugovora in da je posest res bila Haholtova. Zelko iz tega sklepa, da so morali ivanovci tedaj bivati v Soboti in da so tu vodili župnijo. Le v tem primeru bi mogli jasno vedeti, kakšne so bile nekdanje meje zemljišča in jih je zato kralj poklical k sodelovanju. Po mojem je takšno sklepanje negotovo in ne more služiti kot dokaz. Zelko sam dodaja, da je bil konvent v Ujudvaru verodostojno mesto za potrjevanje listin. Znanih je več listin o posestnih odnosih, ki so bile potrjene s strani ivanovcev v Ujudvaru v letih 1266⁸⁴, 1298⁸⁵, 1301⁸⁶, 1307⁸⁷. Kralj se je očitno zanesel nanje, ker so imeli prakso v podobnih zadevah in ne zato, ker bi bili sami seznanjeni z razmerami v Soboti. Če bi v Soboti obstajala redovna hiša ivanovcev, bi se gotovo omenjala v kateri od listin, kjer se naštevajo njihove posesti in komende. Leta 1238 je kralj Bela IV. izdal listino, s katero je ivanovcem potrdil posesti in dohodke na Ogrskem in Hrvatskem⁸⁸. Med poimensko navedenimi kraji ni nobenega s področja Prekmurja. Tudi ne v listini iz 1275 o kapitlju ivanovcev, ki se je sestel v Csurgu in kjer so bili prisotni preceptorji komend iz zahodne Ogrske in Hrvatske⁸⁹. Enako je bilo s kapitlji v letih 1336⁹⁰ in 1361⁹¹. Zemljiški posestniki gospostva Belmura s središčem v Soboti iz tega časa so znani⁹². Če bi redovniki tu imeli kakršnokoli posest, bi gotovo obstajal kakšen dokument o odnosih z gospodi Belmure. Lahko pa pogledamo še eno možnost in sicer, da so ivanovci tu le upravljali župnijo in niso imeli tudi zemljiške posesti. Vendar pa temu nasprotuje podatek iz leta 1331 o arhidiakonatu s sedežem v Murski Soboti, podrejenem škofiji v Györu, in imenovanje soboškega župnika za györškega kanonika 1394⁹³. Znano pa je, da so bili ivanovci enako kot templarji avtonomen red in so bili s papeškimi privilegiji popolnoma izvezeti izpod jurisdikcije dieceze. Vizitacije redovnih hiš in inkorporiranih župnij v 17. in 18. stoletju so se vršile po ukazu velikega mojstra reda, ne pa diecezskih oblasti⁹⁴. Tako odpade tudi možnost o vodenju župnije.

Iz navedenega lahko s precejšnjo gotovostjo zaključimo, da redovniki, ki naj bi bivali v Soboti, niso bili ivanovci. Arhiv priorata ivanovcev za Ogrsko in Hrvatsko, ki bi verjetno dal dokončen odgovor o tem, je žal izginil konec 18. stoletja. Obstaja le rokopisni diplomatar vseh še ohranjenih listin ogrskega priorata, sestavljen leta 1862 in danes shranjen v biblioteki malteških viteзов v Rimu⁹⁵. O prisotnosti templarjev v Soboti pa nimamo razen vesti iz vizitacijskih zapisnikov 18. stoletja v zgodovinskih virih nobenega drugega pravega dokaza. Če so se ti tu kdaj nahajali, jih leta 1297 gotovo ni bilo več, saj sicer kralj ne bi poslal tja s svojo komisijo ivanovcev, njihovih tekmecev, in to v času največjega rivalstva med redovima. Ostaja možnost, da so templarji tu bivali prej, morda le začasno, in so se v tem času že umaknili. S Hrvaškega je znanih več primerov, da so imeli kakšno posest v lasti le krajši čas. A izvora tradicije o templarjih, ki jo prinašajo vizitacijski zapisniki, najbrž ne bo mogoče ugotoviti⁹⁶.

⁸³I. Zelko, *Redovniki*, str. 62-63; isti, *Zemljišče Belmura*, str. 167-169.

⁸⁴T. Smečiklas, *Codex Diplomaticus V.*, doc. 852, str. 369.

⁸⁵Prav tam, knjiga VIII., doc. 266, str. 307.

⁸⁶L. Dobronić, o. c., str. 104.

⁸⁷T. Smečiklas, *Codex Diplomaticus VIII.*, doc. 135, str. 147.

⁸⁸G. Fejer, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, knjiga IV/1, Budae 1829, str. 104-111.

⁸⁹T. Smečiklas, *Codex Diplomaticus VI.*, doc. 123, str. 137.

⁹⁰Prav tam, knjiga X., doc. 216, str. 285.

⁹¹Prav tam, knjiga XIII., doc. 103, str. 153.

⁹²I. Zelko, *Zemljišče Belmura*, str. 171-172.

⁹³Isti, *Murska Sobota*, str. 47.

⁹⁴J. Mlinarič, o. c., str. 167.

⁹⁵L. Dobronić, o. c., str. 144.

⁹⁶Naj še omenim, da se je na Zelkovo trditev, da so v Soboti morali bivati križniki, oprl tudi Marijan Zadnikar v delu *Romanika v Sloveniji*, Ljubljana 1982, str. 399-400. Pri razlagi vprašanja kornega zvonika nekdanje gotske cerkve sv. Nikolaja v Murski Soboti pojasnjuje izvor tega stavbnega tipa z redovniki, ki naj bi prišli v Soboto iz samostana Ujudvar. Pri tem pa je naredil napako, ko je križnike v Ujudvaru in Soboti smatral za Nemški viteški red namesto za ivanovce. Tako je obliko

Ostane nam še eno vprašanje. Kdo je upodobljen na krilnem oltarju iz kapele v Selu? Rešitev tega vprašanja bi mogoče dala odgovor, kdo so bili skrivnostni redovniki. Oltar je nastal okrog 1490, ivanovci pa so na Ogrskem dejansko izgubili vsakršno vlogo že nekaj desetletij prej. V času bojev za ogrski prestol na prelomu 14. v 15. stoletje in ob prodiranju Turkov na Balkan so zapadli v anarhijo. Kralj Matija Korvin je leta 1465, ob neposredni turški grožnji po padcu Bosne, dobil od papeža dovoljenje, da sam postavlja upravitelje za propadajoče in nebranjene posesti ivanovcev⁹⁷. S tem se njihova zgodovina v ogrskem kraljestvu praktično zaključi. Na oltarju naslikani osebni sta oblečeni v rdeče oblačilo z zeleno kapuco. Rdeče obleke so dejansko nosili ivanovci, vendar le majhna elita redovnikov-vitezov, nikjer pa nisem zasledil omembe zelenih kapuc. Podobi na oltarju ne dajeta slutiti, da gre za viteze, saj prikazujeta le zgornji del telesa in s kapuco pokrito glavo ter v najboljšem primeru lahko predstavljata nekega redovnika. Nakazujem možnost, da so v Selu in Soboti bivali redovniki, ki niso bili templarji ali ivanovci. Že Zelko je omenil, da bi upodobljena moža lahko bila člana reda Bratov božjega groba (kanonikov božjega groba)⁹⁸. Ti so imeli svoj priorat v Glogovnici na Hrvaškem, torej relativno blizu, in posest večkrat neposredno poleg templarske, kar je tudi v hrvaškem zgodovinskeju povzročalo zmedo pri vprašanju pripadnosti posesti enemu ali drugemu redu⁹⁹.

Če sedaj povzamem ugotovitve, bi se po mojem mnenju dalo tradicijo o templarjih razložiti na sledeč način. Možno je, da so templarji začasno, in sicer pred koncem 13. stoletja, vodili župniji v Soboti in Selu, kar je prevzelo ljudsko izročilo. Za njimi so to dejavnost vršili neki redovniki, ki pa očitno niso bili ivanovci in ki so imeli svoje bivališče poleg selanske kapele. Morda je šlo za kanonike božjega groba. Dva od teh sta upodobljena na gotskem oltarju. Vizitacija iz leta 1756 nam je prenesla v 18. stoletju še živo izročilo o templarjih, katerega pa je napačno povezala z redovniki, ki so v Selu bivali kasneje, v času nastanka oltarja, in je zato označila narisani osebni za templarja. Redovniki so se morda umaknili v času turških vpadov in pustošenj konec 15. in v 16. stoletju ali pa ko so župnijo v Selu konec 16. stoletja prevzeli protestanti. Njihove zgradbe so morale biti razrušene, kajti novo župnišče se je od 17. stoletja dalje nahajalo vzhodno od kapele, ostanki zgradb od prej pa zahodno¹⁰⁰. A brez odkritja kakšnega novega vira ostajajo načeta vprašanja odprta.

TEMPLARJI V BELI KRAJINI

Problem templarjev na Slovenskem ni vezan le na Prekmurje, temveč tudi na Belo krajino in Ljubljano. Templarje v Beli krajini je omenjala vrsta avtorjev, med novejšimi Jože Mlinarič in Dušan Kos¹⁰¹, osnovni vir pa jim je bil Valvasor. Ta pravi, da stojijo pri vasi Rosalnice pred Metliko tri cerkve, posvečene Naši Ljubi Gospe, in *"bei diesen dreyen Kirchen haben vormals die Tempelherren gewohnt, wie dann die Spuhren und Restlein ihrer Gebauen annoch gnugsam zu sehen"*¹⁰². Na drugem mestu pa omenja: *"Gleich vor der Stadt, in der Nähe des Culpflusses, sind drei Kirchen, welche ehedessen von denen Tempelherren erbaut und noch bis jetzo die drei Tempelherrenkirchen benamset werden"*¹⁰³. Dušan Kos je v svoji študiji o Beli krajini v poznem srednjem veku podrobno obdelal tudi

cerkve v Soboti povezoval s cerkvijo Nemškega viteškega reda v Veliki Nedelji pri Ormožu. Dejansko pa sta tu nastopala dva različna križniška redova, ločena tudi z državno mejo. Nemški viteški red je imel v okviru ogrskega kraljestva posesti le v Sedmograški (Transilvaniji), od koder pa jih je kralj Andrej II. že leta 1225 pregnal. Glej M. Tumler, *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wüken bis 1400*, Wien 1954, str. 181-194.

⁹⁷L. Dobronić, o.c., str. 133-138.

⁹⁸I. Zelko, *Redovniki*, str. 64, 66.

⁹⁹L. Dobronić, Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, RAD JAZU, knjiga 406, Razred za likovne umjetnosti, knjiga XI, str. 35-46.

¹⁰⁰I. Zelko, *Redovniki*, str. 66; isti, Doneski, str. 74.

¹⁰¹J. Mlinarič, Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče in Miklavž do konca 18. stoletja. Ormož skozi stoletja II, Ormož 1983, str. 82; isti, Kartuzija Pleterje 1403-1595, Ljubljana 1982, str. 39; D. Kos, Bela krajina v poznem srednjem veku (nadaljevanje). ZČ 41, 1987, št. 3, str. 417 (= Bela krajina II); I. Kukuljević, Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj. RAD JAZU, knjiga 81, Zagreb 1886, str. 11; A. Dimitz, *Geschichte Krains I*, Laibach 1874, str. 165; L. Podlogar, Nemški viteški red v Beli krajini. Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana 1907, str. 152-153 (= IMK).

¹⁰²J. W. Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain VIII*, Laibach 1689, str. 775 (= Valvasor).

¹⁰³Prav tam, XI, str. 385.

vprašanje teh treh cerkvic, vendar menim, da je možnost prisotnosti templarjev preveč z lahkoto odpravil.

Bela krajina je bila nekoč del ogrsko-hrvaškega kraljestva. Po mnenju Ljudmila Hauptmanna, ki ga je prevzel tudi Dušan Kos, naj bi jo grofje Višnjegorski iztrgali ogrsko-hrvaški državi nekje med 1135-1172¹⁰⁴ in jo obdržali kot svojo privatno posest. Poroka Zofije Višnjegorske s Henrikom Andeškim 1207 in smrt njenega očeta Alberta po 1209 sta prinesli vso višnjegorsko dediščino v domeno Andeških. Vendar pa iz tega časa ne obstaja niti ena listina Višnjegorcev ali Andeških, ki bi se nanašala na Belo krajino¹⁰⁵. Prva, ki jo neposredno omenja in ki je zelo pomembna za osvetlitev problema cerkvene organizacije, je iz leta 1228¹⁰⁶. Z njo si je oglejski patriarh Bertold Andeški po smrti svojega brata Henrika in odhodu Zofije v samostan pridobil od nje pravico do oblikovanja oglejske cerkvene uprave v Beli krajini. V listini omenja, da je posvetil v Črnomlju župnijo sv. Petra s štirimi podružnicami, katerih desetino je pridobil oglejski cerkvi. Očitno so te cerkve že stale pred izdajo listine. Kos jih glede na omembe v kasnejših virih postavlja v Črnomelj, Vinico, Podzemelj, Semič in Rosalnice. Šlo je za lastniške cerkve, nad katerimi je Zofija Višnjegorska imela patronatsko pravico. Kos predvideva, da so jih zgradili šele Višnjegorski ali Andeški konec 12. ali v začetku 13. stoletja, razen cerkve v Črnomlju, ki je morda starejša. Dodaja, da so srednjeveške cerkve nastajale tam, kjer so imele zaledje, in Črnomelj, Vinica, Podzemelj in Semič kot naselbinska središča zgodnjega in visokega srednjega veka temu ustrezajo¹⁰⁷. Kaj pa Rosalnice?

Vas leži kaka dva kilometra vzhodno od Metlike. Tri cerkvice, imenovane Tri fare, stojijo na severnem koncu vasi. V času omenjene listine iz 1228 pa tukaj sploh še ni bilo naselja. Še leta 1295 se lokacija, kjer je stala cerkev (kasneje tri), označuje le kot "log" in ne s krajevnim imenom¹⁰⁸. Vas je morala nastati kasneje in se prvič omenja šele leta 1490¹⁰⁹. Tamkajšnja cerkev je služila tudi kot podružnična in kasneje župna cerkev za par kilometrov oddaljeno Metliko, odkar je ta med 1277 in 1300 nastala kot nova meščanska naselbina¹¹⁰. Zakaj se je pri Rosalnicah razvilo cerkveno središče še pred nastankom kakršnegakoli naselja v bližini? Temu je očitno botrovalo nekaj posebnega - morda templarji. Poglejmo sedaj, če je možnost njihove prisotnosti res tako neverjetna, kot dokazuje Kos.

Kot smo že videli, so dobili templarji prvo znano posest na Hrvaškem leta 1163, nakar so se tu ob kraljevi naklonjenosti zelo hitro razširili¹¹¹. Kos pravi, da bi pri Rosalnicah lahko zgradili cerkev, vendar ne kasneje kot do 70-ih let 12. stoletja, ko so v Beli krajini dobili absolutno oblast Višnjegorci. Časovne meje, kdaj se je višnjegorsko osvajanje zaključilo, se ne da postaviti, saj o tem ni nobene neposredne vesti. Terminus ante quem je leto 1228, ko je oglejski patriarh Bertold s privoljenjem Zofije Višnjegorske začel v Beli Krajini organizirati cerkveno upravo. Kaj se je pred tem letom tukaj dogajalo nam pripoveduje le en samcat dokument. Gre za ogrsko kraljevsko listino, ki jo je natančno preučil Ljudmil Hauptmann. Ugotovil je, da je ta falsifikat s konca 13. ali začetka 14. stoletja, da pa tekst temelji na avtentični listini, sestavljeni med letoma 1202 in 1204, v času kralja Emerika¹¹². Emerik v njej opisuje, da je imel njegov oče, kralj Bela III. (1172-1196), v slavonski vojvodini za soseda plemiča iz Nemčije Alberta Mehovskega, katerega zemlja se je nahajala na meji Slavonije ob Podgorski in Goriški županiji. Ta je pogosto vpadal v mejna ozemlja ter pobijal, plenil in pustošil. Bela je poslal proti njemu sina Emerika z dvanajstimi velikaši, vendar se je medtem za protiudarec že odločil Štefan Goriški, začetnik rodu Baboničev-Blagajskih, tedaj župan Goriške

¹⁰⁴D. Kos, Bela krajina v poznem srednjem veku. ZČ 41, 1987, št. 2, str. 218-219 (=Bela krajina I).

¹⁰⁵Prav tam, str. 221.

¹⁰⁶F. in M. Kos, Gradivo V, št. 486, str. 242.

¹⁰⁷D. Kos, Bela krajina II, str. 416-417.

¹⁰⁸Prav tam, str. 427.

¹⁰⁹M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije do leta 1500, Kranjska, knjiga II, Ljubljana 1975, str. 525.

¹¹⁰D. Kos, Bela krajina II, str. 410-411.

¹¹¹L. Dobronić, Viteški redovi, str. 26.

¹¹²L. Hauptmann, O postanku hrvatske granice prema Kranjskoj. Šišićev zbornik, Zagreb 1929, str. 98-100; D. Kos, Bela krajina I, str. 218-219; Listino je v originalu objavil T. Smičiklas v Codex Diplomaticus II, doc. 332, str. 359; v povzetku pa F. Kos, Gradivo IV, št. 921, str. 468. Vsebinske te listine se na kratko omenja še v vrsti falsifikatov družine Baboničev-Blagajskih, večinoma nastalih v 14. stoletju - glej T. Smičiklas, Codex Diplomaticus III, str. 167; IV, str. 135; XII, str. 137; listina iz leta 1269 (knjiga V, str. 514) pa je najverjetneje original, ki po mojem mnenju potrjuje obstoj originalnih predlog prej navedenih falsifikatov. Z vprašanjem teh falsificiranih listin se je ukvarjala Nada Klaić v delu Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976, str. 343 sl.

županije. Vdrl je na Albertovo posest, ga v bitki porazil in prisilil k umiku, nato pa požgal grad Mehovo in opustošil gospostvo. Albert je moral kralja prositi za mir in obljubiti prenehanje roparskih napadov. Štefan je bil za nagrado od kralja obdarovan s posestvom Vodica (danes Vodičevo ob Uni), vendar je Bela kmalu zatem umrl in namero je izvršil šele sin Emerik z dotično listino, iz česar sledi, da je dogajanje potekalo proti koncu vlad Bele III., gotovo v 90-ih letih 12. stoletja. Hauptmann je ugotovil, da je bil Albert Mehovski verjetno višnjegorski grof Albert, sin Majnhalma iz Puchsa in oče dedinje Zofije Višnjegorske. Na osnovi omenjene listine pa je postavil čas višnjegorske zasedbe Bele krajine med leta 1135 in 1172. Pri tem se je oprl na omembo *"rex Bela in ducatu Sclavonie quendam nobilem de Teuthonia nomine Albertum de Michouo habuerit commetaneum, cuius terra a latere ducatus Sclavonie iuxta Podgoryam et Gorichiam esset sita"*. Iz tega je zaključil, da je morala biti Bela krajina v času omenjenega dogajanja že Albertova, če je njegova zemlja mejila na Goriško in Podgorsko županijo, in to že precej dolgo, kajti kralj kljub temu, da je Štefan Alberta ujel, ni zahteval od njega vrnitve Bele krajine, temveč le mirno sosedstvo. Torej naj bi bila Bela krajina višnjegorska že pred začetkom kraljevanja Bele III. leta 1172 in po prihodu Majnhalma iz Puchsa na Kranjsko 1135. Moje mnenje je drugačno.

Kakšna je bila vloga Bele krajine v okviru ogrsko-hrvaškega kraljestva, ne vemo. Ne v tem ne v kasnejšem obdobju tu ne zasledimo nobenega hrvaškega fevdalca¹¹³ in verjetno je šlo za sorazmerno malo naseljen obmejni pas. Na primeru zahodne ogrske meje v Prekmurju pa smo videli, da je bil tudi obmejni slabo poseljen pas v času kralja Ladislava I. (1077-1095) vključen v madžarsko civilno (županijsko) in cerkveno upravo¹¹⁴. Tako Ogrska od 11. stoletja dalje ni poznala "nikogaršnje zemlje". Zemlja v obmejnem varovalnem pasu je bila last kralja, upravno pa je spadala pod bližnjo županijo, v katere pristojnosti je bila obramba določenega odseka meje¹¹⁵. Z veliko gotovostjo lahko predvidevamo podobno situacijo v Beli krajini. Kralj Ladislav se je po osvojitvi Slavonije 1091 intenzivno lotil organiziranja politične uprave in predvsem obrambe meja nove pokrajine. V ta namen je svojemu velikašu Aki podelil velike posesti v hrvaškem Zagorju z nalogo obrambe meje z Nemčijo, ob južni meji s Hrvaško pa je ustanovil Goriško in Gorsko županijo s trdnjavami¹¹⁶. V okviru teh ukrepov je nemogoče, da bi Bela krajina ostala popolnoma politično neorganiziran teritorij brez urejene obrambe, še posebej, ker je šlo za v 12. stoletju stalno ogroženo nemško mejo. Najverjetneje je spadala pod Goriško županijo s sedežem v Gorici (kasnejši Budački okrog 20 km južno od Karlovca), s čimer se ujema tudi opisana akcija Štefana Goriškega kot župana te županije.

Glede na to, da v Beli krajini v času ogrske oblasti ne zasledimo organizacije v obliki fevdalnega gospostva, je šlo verjetno za kroni pripadajoče obmejno ozemlje. Politična in cerkvena uprava pa sta šli v tem času na Ogrskem z roko v roki, tako da se je županijska ureditev ujemala s cerkveno - ozemlje arhidiakonata se je skladalo z ozemljem županije¹¹⁷. Zato lahko predpostavimo, da je bila Bela krajina v 12. stoletju vključena v goriški arhidiakonot. Le v tem primeru postanejo sredi 14. stoletja smiselne pretenzije arhidiakona Ivana iz Gorice po desetini v Beli krajini in Žumberku¹¹⁸, saj je moral imeti pred očmi nekdanjo mejo države, s katero se je ujemala tudi cerkvena meja, kot je ugotovil Hauptmann¹¹⁹. V okviru navedenega in z ozirom na velik razcvet ogrske države v 12. stoletju je zelo težko verjetno, da zagrebška škofija ni imela nobene cerkvene organizacije v Beli krajini, kot pravi Dušan Kos. Zagreb se je že v drugi polovici 12. stoletja praval za cerkveno jurisdikcijo v Prekmurju¹²⁰, zato je neverjetno, da bi popolnoma zanemarl dosti bližjo Belo krajino, ležečo le 50-60 km od Zagreba, saj so tu prebivalstvo in naselja kljub redkejši poselitvi obstajala. Za takšno malomarnost tekom celega 12. stoletja ni nobene smiselne razlage. Gotovo je katera od cerkva, nad

¹¹³D. Kos, *Bela krajina I*, str. 219.

¹¹⁴I. Zelko, *Murska Sobota kot sedež arhidiakonata in cerkveno - upravna pripadnost Prekmurja v srednjem veku*. *Kronika XI*, 1963, št. 1, str. 38-39; B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, Band I, Berlin 1940, str. 309, 337-338.

¹¹⁵E. Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000-1437)*, Budapest 1986, str. 37.

¹¹⁶N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, str. 255-258; ista, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990, str. 248-249; B. Homan, o.c., str. 342-343.

¹¹⁷E. Fügedi, o.c., str. 19; B. Homan, o.c., str. 209.

¹¹⁸D. Kos, *Bela krajina II*, str. 422-423.

¹¹⁹L. Hauptmann, o.c., str. 98.

¹²⁰I. Zelko, o.c., str. 43-44.

katerimi so kasneje imeli patronat Višnjegorci, stala že v 12. stoletju, o čemer govori tudi arhidiakon Ivan Goriški v 14. stoletju¹²¹. Torej, po mojem mnenju je bila Bela krajina v 12. stoletju del Goriške županije in cerkvenoupravno goriškega arhidiakonata (zemljevid št.2). V primeru, da je moja domneva pravilna, odpade prvi Hauptmannov argument. Albert Mehovski je bil lahko sosed Slavonije in njegova zemlja *iuxta* Goriški in Podgorski županiji tudi na njegovem gospostvu Mehovo na kranjski strani državne meje. Tudi če bi bila Bela krajina politično neorganiziran teritorij, bi bil Albert sosed hrvaških županij, saj je bil vmes le pas redko poseljene zemlje in pragozdov med Gorjanci in Kočevskim rogom. Terminus *iuxta* (poleg, tik ob, blizu) vsekakor ne more biti odločilen za razrešitev vprašanja, zato menim, da omenjeno *соседство* ne dokazuje višnjegorskega zavzetja Bele krajine. Drugi argument je še manj prepričljiv. V listini ni besede o tem, da bi Štefan Alberta ujel. Ta je bil zaradi hudega poraza očitno sam prisiljen prositi za mir. Pri tem kralj od njega ni zahteval Bele krajine nazaj, vendar ne zato, ker bi bila ta že dolgo višnjegorska, temveč zato, ker **sploh ni bila višnjegorska**. O tem lahko sklepamo iz vsebine dokumenta. Albert Mehovski je ropal in pustošil ogrska mejna ozemlja in verjetno je šlo prav za Belo krajino in okoliški prostor. Že bežen pogled na zemljevid nam pove, da je Bela krajina geografsko del sosednjega hrvaškega ozemlja in jo od Dolenjske loči gozdnato hribovje, ki je predstavljalo odlično mejno-obrambno linijo tedanje Kranjske. Edina povezava z višnjegorskim gradom Mehovo, izhodiščem osvajanja, je še danes vijugasta cesta skozi gozd in čez prelaz Vahta. Sedaj se lahko vprašamo, kaj je v srednjem veku sploh pomenila osvojitve določenega ozemlja. Odgovor ima pravni, vojaški in ekonomski značaj - predvsem je šlo za sodno-pravno podreditev ozemlja osvajalcu, za kontroliranje z obrambnimi objekti na določenih strateških točkah in pa za gospodarsko izkoriščanje, oziroma koloniziranje s kmečkim prebivalstvom v primeru opustošenja ali redke poselitve. V našem primeru o tem ni sledu. Nimamo ostankov niti omemb kakega gradu ali utrdbe niti sledov agrarne kolonizacije v Beli krajini pred 13. stoletjem¹²². Izhodišče napadov in kasneje uprave je vseskozi ostal grad Mehovo na drugi strani hribovja, kateremu je bil Črnomelj podrejen še leta 1277¹²³. Zaradi omenjenih geografskih značilnosti bi dejanska razširitev nemške uprave na Belo krajino terjala velike organizacijske napore in predvsem urejene razmere ob meji, kjer pa je v tem času še vladalo vojno stanje. Albert Mehovski očitno ni imel nobenega interesa, da bi si prilastil tedaj še izrazito slabo poseljeno področje. V nasprotnem primeru gotovo ne bi nadaljeval z ropanji in sprožal stalne grožnje povračilnih napadov, s čimer bi sam sebi onemogočal kakršnokoli korist od osvojenega ozemlja. Glede na opise v listini mu je šlo le za roparske pohode, na katerih so se on in njegovi ministeriali lahko vitezu primerno udeleževali, Beli krajini pa prinesli večje ali manjše opustošenje. Glavni dokaz za moje sklepanje je v sami listini, ki pravi, da je Štefan Goriški pridrl do gradu Mehovo, ga požgal in oplenil gospostvo. O tem, da je ogrski priboril nazaj nekdanje ozemlje, ni besede. Če je Albert pred temi dogodki še morda kako kontroliral Belo krajino, je bilo tega absolutno konec, saj je bil popolnoma poražen. Ogrska država je prav v času kralja Bele III. doživela višek v dotedanjem razvoju in dosegla velik ugled v Evropi. Bila je notranje dobro organizirana, Bela pa je utrdil svojo oblast tudi nad Hrvaško in Dalmacijo, vzel Benečanom Zadar in bil po dohodkih eden najbogatejših vladarjev v Evropi¹²⁴. Ob tem je neverjetno, da bi prepustil nekemu roparskemu plemiču del svojega ozemlja. To bi bila tudi velika strateška napaka, saj bi Bela krajina s svojim geografskim položajem lahko odprla pot nadaljnji nemški ekspanziji - kralja Belo, dolgo živečega na bizantinskem dvoru, pa je o strategiji poučeval sam veliki cesar Manuel Komnen.

Dokazov za postavitev višnjegorske osvojitve Bele krajine med leta 1135-1172 torej ni. Emerikova listina po mojem mnenju dokazuje ravno nasprotno - da Bela krajina do konca vladavine Bele III. še ni bila višnjegorska. Dušan Kos, ki je sprejel Hauptmannovo mnenje, sam v nadaljevanju pravi, da je imela Bela krajina do konca stoletja podobno vlogo kot pred osvojitvijo - po njej so se spopadali višnjegorski ministeriali in hrvaški fevdalci, vojaške operacije so se zaključile v začetku 13. stoletja in vse osvojeno ozemlje je zajela intenzivna kolonizacija¹²⁵. Za kakšno osvojitve je potem šlo

¹²¹D. Kos, *Bela krajina II*, str. 416.

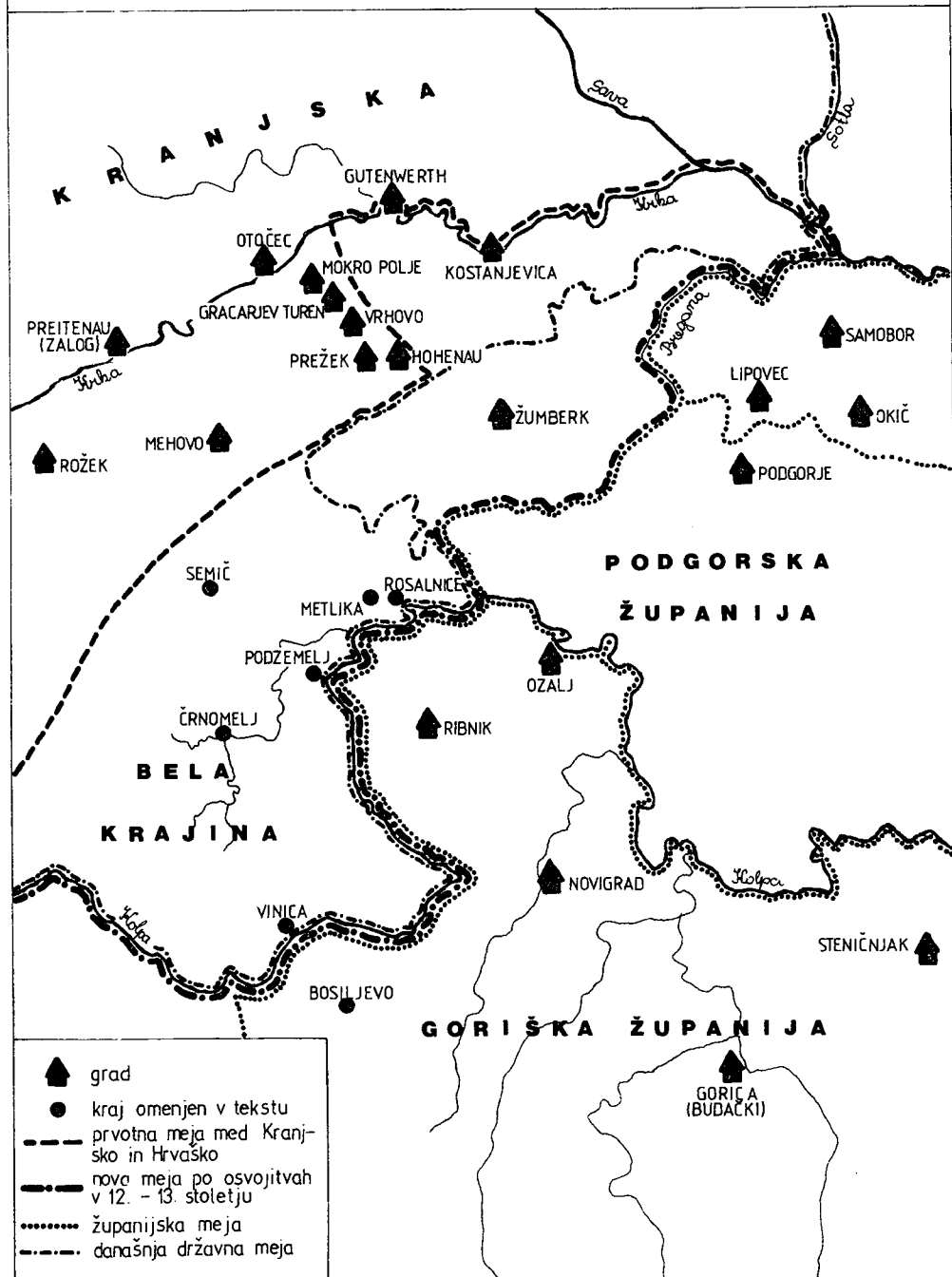
¹²²Prav tam, str. 425-427.

¹²³Prav tam, str. 221.

¹²⁴N. Klaić, o.c., str. 278; B. Homan, o.c., str. 403 sl.

¹²⁵D. Kos, *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.-18. stoletje) I*, Ljubljana 1991, str. 35-36; isti, *Bela krajina I*, str. 219.

BELA KRAJINA IN OKOLIŠKI PROSTOR V 12. - 13. STOLETJU

pred letom 1172? Zaključimo lahko le z ugotovitvijo, da je bila Bela krajina proti koncu 12. stoletja izpostavljena roparskim napadom z nemške strani meje in je bila verjetno opustošeno področje, kar pa je v tem času značilnost tudi drugih predelov ob ogrsko-nemški meji. Drugačnih zaključkov nam Emerikova listina ne ponuja, kot je ugotovil tudi Milko Kos¹²⁶.

Hauptmann je očitno skušal uskladiti datacijo višnjegorske osvojitve Bele krajine s svojo teorijo o istočasni akciji Spanheimov in višnjegorskih sorodnikov Prisov, ki naj bi odvzela Hrvaški desni breg spodnje Krke že sredi 12. stoletja. Po njegovem mnenju so ministeriali Prisov, ki se okrog 1180 omenjajo v Mokrem polju, Prežeku in Hohenauu (vzhodno od Novega mesta), že sedeli na osvojenem dotedaj hrvaškem ozemlju¹²⁷. Vendar je že Milko Kos, ki je za razliko od Hauptmanna skušal potek nekdanje državne meje določiti na osnovi toponimov, ugotovil, da je šla ta zelo verjetno bolj vzhodno od Hauptmannove in so sedeži omenjenih ministerialov že od začetka bili na kranjski strani meje¹²⁸, torej ofenzive pred 1180 še ni bilo. Spanheimskega prodora iz Kostanjevice proti hrvaškemu Žumberku že v 12. stoletju se tudi ne da dokazati, saj se nova meja na Bregani in kraji v Žumberku prvič omenjajo šele sredi 13. stoletja¹²⁹. Ugotovitve Maksa Miklavčiča govorijo za postavitve spanheimske akcije v konec 12. ali začetek 13. stoletja¹³⁰. Ogrska država je bila v drugi polovici 12. stoletja preprosto premočna, da bi ji lahko prisodili takšne izgube ozemlja in to na račun nemških obmejnih fevdalcev in ne kakšne velike organizirane osvajalne akcije.

Ostane pa nam vprašanje, kdaj so si Višnjegorci začeli dejansko lastiti Belo krajino. Odgovor lahko iščemo v zapletenih političnih razmerah, ki so na Ogrskem nastopile po smrti močnega kralja Bele III. leta 1196. Med njegovima sinovima, novim kraljem Emerikom in kasnejšim kraljem Andrejem II., je prišlo do spora za prestol, ki je do Emerikove smrti 1204 trikrat izbruhnil v vojaški spopad večjih razsežnosti. Spor je razdelil kraljestvo, vanj pa so se vmešavali tudi nekateri nemški velikaši. Pri tem so najbolj trpeli prav predeli ob meji z nemškim cesarstvom. Leta 1199 je Andrej po porazu na bojnem polju zbežal k svojemu zavezniku in bratrancu Leopoldu VI. Babenberškemu, Emerik pa je v povračilo opustošil mejno področje Avstrije in Štajerske¹³¹. Zaradi zvestobe Andreju so bile oplenjene tudi posesti župana Vratislava v Zagorju in okrog Samobora na Hrvaškem - neposredno ob meji s cesarstvom. Kakšne so bile razmere v tem času v Goriški županiji in Beli krajini, ne vemo. Andrej je po prvi pomiritvi z bratom leta 1198 dobil v upravo ozemlje med Dravo in Jadranom kot ogrsko vazalno kneževino, kjer je več ali manj avtonomno vladal pod nazivom "dux Dalmacie et Chroacie" z lastnim dvorom in pisarno. Štefan Goriški je v tem delikatnem položaju očitno uspel obdržati Emerikovo naklonjenost, saj mu je ta v letih 1202/4 izdal zgoraj omenjeno darovnico. Menim, da Bela krajina v času izstavitve darovnice še ni bila osvojena, kajti Emerik je nagradil Štefana prav za nekdanjo uspešno akcijo na področju Bele krajine, kar bi bilo v primeru, da je bila ta sedaj izgubljena, po svoje absurdno in bi moralo biti omenjeno. Leta 1203 se je situacija na Ogrskem spet zaostрила. Istega leta se je Andrej oženil z Gertrudo Andeško in v njenem očetu Bertoldu dobil močnega zaveznika v spopadih, ki so sledili in v katerih je sam tudi za več mesecev pristal v zaporu. Naslednje leto je umrl kralj Emerik in na prestol so postavili njegovega komaj petletnega sina Ladislava III. (1204-1205). Andrej se je tedaj že sam razglašal za vladarja in nastalo dvovladje je spet razdelilo velikaše kraljestva. Mali kralj je z materjo zbežal v Avstrijo, kar je Andreja potisnilo v sovražnosti z nekdanjim zaveznikom Leopoldom Babenberškim, ki pa so se zaključile že

¹²⁶M. Kos, Odnosji medju goriškim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku. Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arhiva XIX, Zagreb 1917, str. 284.

¹²⁷L. Hauptmann, o. c., str. 98, 100; isti, Entstehung und Entwicklung Krains. Erleuterungen zum Historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer, I. Abtheilung, 4. Teil, Wien 1929, str. 406-407 (=Entstehung); F. Kos, Gradivo IV, št. 637, str. 323.

¹²⁸M. Kos, Začetki Novega mesta. Kronika II, 1954, št. 3, str. 173-174; isti, Postanek in razvoj Kranjske. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo X, 1929, str. 31; D. Kos, Bela krajina I, str. 217. Menim, da je bil takšen potek stare meje tudi vzrok za linijsko razporeditev gradov in utrd ob Krke do Gorjancev (Otočec - Mokro polje - Gracarjev turn - Prežek - Hohenau) - glej P. Blaznik, Zemljiška gospodstva v območju freisinške dolenske posesti, Razprave SAZU IV/6, Ljubljana 1958, str. 50-53, 56, 59 + karta za stranjo 64.

¹²⁹Lokacije v Žumberku se prvič omenjajo v drugi ustanovni listini Bernarda Spanheimskega za kostanjeviški samostan iz leta 1249; glej J. Mlinarič, Topografija posesti kostanjeviške opatije 1234-1786, Maribor 1972, str. 38. sl. O novi meji na Bregani glej L. Hauptmann, Entstehung, str. 406-407.

¹³⁰M. Miklavčič, Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju. Razprave SAZU V, Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966, str. 137-138.

¹³¹F. Kos, Gradivo IV, št. 914, str. 464.

1205 z Ladislavovo smrtjo. Sedaj se je lahko začela burna samostojna vladavina Andreja II. (1205-1235)¹³².

Za nadaljnje razpravljanje se nam postavlja bistveno vprašanje - ali so Belo krajino sploh osvojili Višnjegorci ali pa je prišla v nemški politični okvir šele v času Andeških (med 1209 in 1228). Trdnih argumentov ni ne za eno ne za drugo možnost. Dejstvo je, da je bila Bela krajina konec 12. stoletja izpostavljena višnjegorskim roparskim napadom in da je leta 1228 imela patronatsko pravico nad belokranjskimi cerkvami Zofija Višnjegorska (a listina o tem je bila izdana po smrti moža Henrika Andeškega in Zofija je lahko pravice dedovala). Če je Albert Višnjegorski napadal ogrsko ozemlje v času vladavine Bele III., je gotovo nadaljeval s tem v ugodni situaciji po njegovi smrti. Da je lahko izrabil ogrsko državljansko vojno za dokončno osvojitve Bele krajine, nam kaže zelo podobna situacija na ptujskem področju. Ptujski gospodje so že v drugi polovici 12. stoletja plenili ogrsko obmejno področje¹³³, leta 1222 pa Friderik IV. Ptujski omenja, da je njegov oče odvzel Ogrom del ozemlja (današnji predel Ormoža in Središča), kjer je naselil Nemški viteški red¹³⁴. To se je najverjetneje zgodilo po Emerikovem maščevalnem pohodu v Avstrijo in na Štajersko leta 1199 in pred koncem dinastičnega spora na Ogrskem leta 1205, ko je Andrej II. uredil razmere v državi in s svojimi zahodnimi sosedmi. V ta čas bi verjetno sodila tudi osvojitve Spanheimov do reke Bregane, kjer se je ustalila nova meja¹³⁵. Vprašanje je, kakšna je bila vloga Višnjegorcev, Spanheimov in Ptujskih v političnih koalicijah Andeških in Babenberžanov s sprtima ogrskima vladarjema, kar je bilo povezano tudi z velikim sporom med Staufovci in Welfi v cesarstvu. Omenjene ozemeljske pridobitve so bile morda rezultat političnih kupčij, verjetneje pa le izbira ugodne priložnosti za nasilno osvojitve, kakršna se dolgo ni več ponudila. Vendar ne moremo zavreči tudi druge možnosti - da je bila Bela krajina pritegnjena v nemško politično sfero šele v času Andeških. S poroko kralja Andreja II. z Gertrudo Andeško leta 1203 so se začele tesne vezi med ogrskim dvorom in Andeškimi, kar se je odražalo v kraljičinem številnem nemškem spremstvu in zasedbi mnogih visokih položajev v kraljestvu z njenimi pristaši in sorodniki. Že 1206 je kralj na Gertrudino prigovarjanje in v nasprotju s kanoničnimi pravili izsilil izvolitev njenega šele 25-letnega brata Bertolda, kasnejšega oglejskega patriarha, za nadškofa v Kalocsi. Ta je leta 1209 postal še hrvaški ban, 1212 erdeljski vojvoda in 1213 bački in bodroški župan. Leta 1209 sta se po obtožbi za sodelovanje pri umoru kralja Filipa Švabskega na ogrskem dvoru zadrževala tudi kraljičina brata Ekbert, bamberski škof, in Henrik IV. - mož Zofije Višnjegorske, ki je v tem času s smrtjo njenega očeta dobil v roke vso višnjegorsko dediščino, vključno z Belo krajino ali pa s pretenzijami po njeni priključitvi. Kralj Andrej, ki je bil prav tedaj zaposlen z vsakoletnimi vojaškimi intervencijami v Galiciji in Bolgariji, je notranjo politiko večinoma prepuščal Gertrudi in njenemu sorodstvu, to pa je pripeljalo do upora ogrskih magnatov in znamenitega umora same kraljice leta 1213¹³⁶. Mogoče je bil eden njenih "grehov" tudi prepustitev mejne Bele krajine bratu Henriku. Vse okoliščine napeljujejo k domnevi, da se je to lahko zgodilo med letoma 1209 in 1213, ko so s smrtjo Gertrude Andeški izgubili vodilni položaj na Ogrskem. Bertold je kot hrvaški ban imel pravšnjo moč, pri kralju pa je užival celo takšno zaupanje, da mu je ta 1213 v svoji odsotnosti prepustil celotno upravo države. Istočasno je Bela krajina z višnjegorsko dediščino prišla v interesno sfero njegovega brata Henrika. Menim, da moramo v tem času iskati začetek dejanske nemške (andeške) oblasti v Beli krajini¹³⁷, v primeru že predhodne višnjegorske osvojitve pa "de iure" priznanje izgube te pokrajine za Ogrsko. Leta 1215 je Henrik

¹³²O sporu med Emerikom in Andrejem glej V. Klaić, O hercegu Andriji (1197-1204). RAD JAZU, knjiga 136, Zagreb 1898, str. 200 sl.; prim. B. Homan, Geschichte des Ungarischen Mittelalters, Band II, Berlin 1943, str. 3 sl.

¹³³O tem se je že leta 1161 kralj Geza II. pritoževal salzburskemu nadškofu - glej F. Kos, Gradiivo IV, št. 439, str. 223.

¹³⁴F. in M. Kos, Gradiivo V, št. 370, str. 192, 633/301, 641/304, 647/306; M. Kos, K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN XXVIII, 1933, str. 146-147; H. Ebner, Die politische und verfassungsrechtliche Stellung der Traungauer in der ehemaligen Untersteiermark. Das Werden der Steiermark, izdal G. Pferschy, Graz 1980, str. 287.

¹³⁵S tem se popolnoma ujema ugotovitev M. Miklavčiča - glej op. št. 130. Mogoče je bil ta prodor Spanheimov do Bregane v povezavi z zgoraj omenjenim opustošenjem posesti župana Vratislava, ki so ležale ob meji nasproti Spanheimskemu ozemlju ob spodnji Krki - glej N. Klaić, o. c., str. 283-284.

¹³⁶O Andeških in ogrskem dvoru glej D. Gruber, Bertold Meranski ban hrvaški i nadbiskup kaločki. Vjesnik kr. hrvaško-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arhiva V, Zagreb 1903, str. 18 sl. in posebno 28 - 32; E. Oefele, Geschichte der Grafen von Andechs, Innsbruck 1877, str. 97-99, 201.

¹³⁷V tem se pridružujem mnenju, ki ga je pred več kot sto leti izrazil F. Schumi, Beiträge zur Geschichte von der Mötling und von Sichelburg. Archiv für Heimatkunde, Band I, Laibach 1882-83, str. 65 sl.

Andeški prepustil Freisingu 50 kmetij pod gradom Mehovo, katere je dobil nazaj v fevd¹³⁸. Mogoče je šlo tudi za kmetije v Beli krajini, kar bi kazalo na kolonizacijo dotedaj opustošenega ozemlja. Andeški so najverjetneje postavili tudi lastniške cerkve, omenjene leta 1228, ko je Bertold Andeški, sedaj oglejski patriarh, začel v Beli krajini z organizacijo oglejske cerkvene uprave.

Vrnimo se sedaj k templarjem. Kot smo videli, Kosovo omejevanje njihove morebitne prisotnosti na 70-ta leta 12. stoletja ni utemeljeno in je ta možna vsaj do začetka 13. stoletja. Kos omenja, da Bela krajina za templarje ni bila zanimiva, ker je bila obmejen slabo poseljen pas nikogaršnje zemlje. Postavljam hipotezo, da je ogrski kralj dovolil naselitev redu tukaj prav zaradi nevarne obmejnosti in stalnih groženj z nemške strani. Mogoče je to razlaga za izbiro lokacije pri Rosalnicah, ki ležijo na najkrajši poti med sovražnim gnezdov Mehovim in prehodom čez Kolpo (Metlike tedaj še ni bilo). Kos piše, da je ta pot imela v 11. in 12. stoletju zgolj vojaški značaj¹³⁹ in tu nekje je moral čez Kolpo vdirati Albert Višnjegorski. Nakazana možnost sploh ni neverjetna. Pri rekonkvisti v Španiji so templarji v tem času dobivali donacije od vladarjev prav v najbolj nevarnem obmejnem območju, v prvi polovici 13. stoletja pa so jim na podoben način, z nalogo obrambe in kolonizacije, v mejnih predelih ob Odri in v Mazoviji podeljevali posesti vojvode Pomorjanske, Šlezije in Velikopoljske¹⁴⁰. Res je šlo v Španiji za boje proti muslimanom in na Poljskem proti poganskim Prusom, Jatvingom in Litvancem, a glede tega red ni bil kdovekaj načelen. V državljanski vojni, ki je divjala v Angliji 1138-1142 med kraljem Štefanom in bivšo cesarico Matildo, so se borili na obeh straneh in imeli tudi od obeh koristi. V letih 1159-60 pa so sodelovali na strani angleškega kralja Henrika II. v vojni proti francoskemu Ludviku VII.¹⁴¹ Tudi poteza kralja Bele III. je lahko verjetna, saj je bil v tem času v zelo dobrih odnosih s templarji in, kot smo videli, ni bil ravnodušen, ko so mu Višnjegorci pustošili obmejno ozemlje. Njegov naslednik Andrej II. je leta 1211 iz podobnih vzrokov pripeljal v od Kumanov opustošeni del Sedmograške (Transilvanije) Nemški viteški red¹⁴², čeprav je ta precej bolj odročna od Bele krajine. Na Hrvaškem so imeli templarji v času kralja Bele III. že posest v Zagrebu in v kraju Gora, središču istoimenske županije ter njegovi okolici ob spodnji Kolpi, torej relativno blizu Bele krajine in je njihov prihod tja verjeten¹⁴³. Vprašanje je, kdaj so se morali odtod umakniti. Dušan Kos pravi, da so bili templarji okrog 1200 na Hrvaškem na višku moči in je zato nesmiselno govoriti o prisilni zapustitvi ozemlja. A ravno v tem trenutku je bilo stanje na Ogrskem, kot smo videli, najbolj negotovo. Templarji so se verjetno morali opredeliti za eno od sprtih strani. Leta 1198, takoj po prvem spopadu med Andrejem in Emerikom, ko sta nagrajevala vsak svoje pristaše, so dobili od Emerika dotedaj najpomembnejši privilegij¹⁴⁴. Ker pa so imeli večino posesti v ogrskem kraljestvu prav v Slavoniji in na Hrvaškem, torej v okviru Andrejeve kneževine, bi to kazalo na naklonjenost Emeriku in ne najboljše odnose z Andrejem. V takem položaju in ob ponovnih spopadih med vladarjema, katere so verjetno izkoristili Višnjegorci, si ni težko predstavljati izgube njihovega oporišča v Beli krajini. Da so se templarji udeleževali pri obrambi tamkajšnje meje, bi lahko sklepali tudi na podlagi sledečega - Štefan Goriški jim je pred letom 1210 podelil posest v Vodici¹⁴⁵. Mislim, da lahko upravičeno iščemo v teh dogodkih povezavo in ne le naključja. Štefan je dobil Vodico v letih 1202/4 kot nagrado za uspešen vojni pohod na območju Bele krajine in del te posesti je prepustil templarjem. Zakaj? Mogoče kot nagrado za pomoč v boju ali pa kot nadomestilo za njihovo sedaj že izgubljeno oporišče pri Rosalnicah. Terminus ante quem za izgon templarjev iz Bele krajine bi lahko bilo leto 1209 - v listini kralja Andreja II.¹⁴⁶, s katero templarjem potrjuje vse poimensko našete posesti in pravice, ki so jim jih podelili on in njegovi predniki, se ne omenja Bela krajina ali kakšna lokacija v njej - morda zato, ker so templarji tu posest že de facto izgubili. Ali pa zato, ker Bela

¹³⁸F. in M. Kos, *Gradivo V*, št. 245, str. 132.

¹³⁹D. Kos, *Bela krajina I*, str. 219.

¹⁴⁰M. L. Bulst-Thiele, *Sacrae Domus Militiae Templi Hierosolymitani Magistri*, Göttingen 1974, str. 35-36, 211-212.

¹⁴¹E. Burman, *The Templars, Knights of God*, Wellingborough 1986, str. 71-72.

¹⁴²M. Tumler, *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400*, Wien 1954, str. 183-184.

¹⁴³L. Dobronić, *Viteški redovi*, str. 62-64, 76-77; ista, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvat-skoj*, RAD JAZU, knjiga 406, *Razred za likovne umjetnosti*, knjiga XI, Zagreb 1984, str. 73-78.

¹⁴⁴G. Fejer, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, knjiga II, Budae 1928, str. 329-331.

¹⁴⁵T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus III*, doc. 80, str. 97.

¹⁴⁶Prav tam, doc. 74, str. 84.

krajina tedaj ni bila več del ogrskega kraljestva, pri čemer pa vprašanje umika templarjev ostane odprto.

Višnjegorski ali Andeški so si lahko (templarsko?) cerkev v Rosalnicah prisvojili skupaj z *ius patronatus*. Kos pravi, da bi ta v primeru, če bi bila starejša od ostalih, morala postati sedež belokranjske pražupnije, ker bi imela najstarejšo tradicijo. Vendar sam omenja, da je cerkev v Črnomlju morda starejša od ostalih in mogoče se je zato tudi v resnici tam razvil sedež pražupnije. Pri Valvazorjevi omembi ga še posebej moti, da govori o treh templarskih cerkvah, medtem ko se cel srednji vek imenuje pri Rosalnicah le ena cerkev - Matere Božje. Ivan Komelj ugotavlja, da so bile vse tri gotske cerkve, ki stoje še danes, zgrajene v 15. stoletju¹⁴⁷, zato se Kosu zdi neverjetno, da bi istočasno porušili tri stare romanske cerkve, o katerih da sploh ni sledu, in zgradili tri nove. Verjetno je res, da je skozi srednji vek obstajala tu le ena cerkev, po Kosovih ugotovitvah še leta 1466. Vendar pa je moral tudi to nekdo porušiti, če sedaj tam stojijo tri gotske. Junija 1469 so pred Metliko pridrli Turki, ki so tu en teden taborili, opustošili vso okolico in nato razdejali še samo Metliko¹⁴⁸. Tega gotovo ni preživela cerkev v Rosalnicah, ki je v neposredni bližini. Najverjetneje so tri nove cerkve zgradili po tej katastrofi na mestu prejšnje in izročilo o templarjih, ki je bilo še živo, je ljudstvo postopoma pač pripisalo trem novim namesto stare, ki je izginila. Ni mogoče, da od stare cerkve ni nobenega sledu. Če ne v temeljih katere od novih treh, pa neke v bližini. Kos je očitno spregledal Valvazorjevo drugo omembo Treh far, kjer pravi, da so templarji tam bivali in da so sledovi in ostanki njihovih zgradb še zadosti vidni¹⁴⁹. Valvazor je tukaj moral videti neke ostanke, zato menim, da njegove vesti o tem ne moremo odpraviti kot izmišljotino, seveda še manj kot dokaz. Tu bi morala priskočiti na pomoč arheologija in preveriti okolico cerkvic, ki je za sedaj arheološko še nedotaknjena. Verjetno bi njihovo odkritje pomembno doprineslo k razrešitvi vprašanja. Lahko bi ugotovili, ali gre za ruševine cerkve in iz katere dobe so, ali če gre za kakšne bivalne, gospodarske ali obrambne objekte, ki bi bili v slučaju templarjev skoraj nujni. Seveda je možno tudi, da ne bi našli ničesar.

Kos zaključuje svoje razpravljanje s trditvijo, da je cerkev v Rosalnicah nastala istočasno z ostalimi štirimi za časa Višnjegorskih ali Andeških. O tem ni nobenega dokaza. Nadaljuje, da niti templarji niti zagrebška škofija niso imeli nobene cerkvene organizacije v Beli krajini. Svoje mnenje glede zagrebške škofije sem razložil že zgoraj, kar se tiče templarjev, pa je to še težje trditi, saj so bili popolnoma neodvisni od cerkvenih oblasti in so imeli papeški privilegij, da lahko gradijo lastne cerkve. Pozorni pa moramo biti še na nekaj. Leta 1268 je vojvoda Ulrik III. Spanheim poklonil župnijo Črnomelj z vsemi podružnicami, posestmi in pravicami Nemškemu viteškemu redu¹⁵⁰. Ta je tako dobil v svoje roke celotno cerkveno organizacijo v Beli krajini, postal pa tu tudi eden največjih zemljiških posestnikov. Ob razvoju trgovine in prometa ter nastanku novega trga v Metliki se je že konec 13. stoletja podružnična cerkev pri Rosalnicah osamosvojila, križevniki pa so okrog 1310 zgradili redovno hišo - komendo v bližnji Metliki¹⁵¹. Ta je ostala središče velikega zemljiškega gospostva vse do 19. stoletja¹⁵² in Nemški viteški red je obdržal v svojih rokah tudi cerkveno organizacijo¹⁵³. To pomeni, da je takšno stanje obstajalo tudi v Valvazorjevem času. Valvazor nam prenaša tradicijo o templarjih, ki si je gotovo ni izmislil, saj se je pri takem življenjskem delu kot je Slava Vojvodine Kranjske verjetno trudil, da bi pisal resnico. Še manj je verjetno, da bi si to izmislilo ljudstvo, ki gotovo ne bi imelo pojma o nekem redu, izginulem iz zgodovine 350 let prej - razen če izročilo ni temeljilo na resničnosti. Drugače je težko najti razlago, zakaj bi v 17. stoletju templarjem pripisovali cerkev (ali cerkve), katero je njim soroden Nemški viteški red upravljal že stoletja, že v času, ko je templarski red še obstajal. Tukaj pač ne gre za neko fantazijo, kakršne se rade vsidrajo v ljudsko izročilo, temveč gre za zgodovinsko dejstvo. V izročilu se ni moglo kar nenadoma pojaviti. Moralo je iti za kontinuiteto ljudskega spomina, ki so ga morda na templarje opominjale ruševine,

¹⁴⁷I. Komelj, Gotska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1973, str. 286.

¹⁴⁸V. Simoniti, Turki so v deželi že, Celje 1990, str. 50.

¹⁴⁹Valvazor VIII, str. 775.

¹⁵⁰D. Kos, Bela krajina II, str. 418-419.

¹⁵¹Prav tam, str. 419.

¹⁵²D. Kos, Posest ljubljanske komende Nemškega viteškega reda. ZČ 38, 1984, št. 4, str. 280.

¹⁵³Isti, Bela krajina II, str. 420.

katere je videl Valvazor. Menim, da ni brez pomena tudi dejstvo, da se ljudsko izročilo o templarjih pojavlja v Prekmurju in Beli krajini, pokrajinah, ki so stalno ali začasno sodile v okvir ogrsko-hrvaškega kraljestva, kjer pa je red resnično imel precejšnjo vlogo. To potrjuje resničnost ohranjenega izročila o templarjih.

O prisotnosti templarjev v Beli krajini za sedaj ni nobenega dokaza. Postavil sem hipotezo, ki je verjetna, ni je pa mogoče dokazati, medtem ko je Kosovo različico mogoče celo izpodbijati. Dokler zgodovina ali katera druga stroka ne najdejo novih virov in dokazov, bo tudi to ostalo uganka.

LJUBLJANA

Vprašanje o templarskem redu v Ljubljani je zaradi pomanjkanja originalnih sodobnih virov podoben problem kot pri drugih lokacijah. Osnovni informaciji sem dobil pri Valvazorju in Janezu Gregorju Dolničarju. Dolničar omenja, da so se templarji leta 1167 naselili v Ljubljani na mestu, kjer je kasneje stala komenda Nemškega viteškega reda¹⁵⁴. Valvazor o tem ne poroča, govori pa o njihovi kasnejši usodi in sicer, da so bili leta 1200 iz Ljubljane izgnani, ker so se hoteli tu preveč razbohotiti¹⁵⁵. Te informacije je kasneje ponavljala vrsta zgodovinarjev¹⁵⁶. V oči bode, da imata avtorja različne podatke in letnici, ki se dopolnjujeta in ne izključujeta. Ker pa Valvazor, ki je pisal par desetletij pred Dolničarjem, omenja le izgon templarjev, ne pa njihovega prihoda, je očitno da sta črpala iz različnih virov in to daje vestem večjo verjetnost. Pogled na te vire prinaša tudi nekatere zanimive odgovore na obrobna vprašanja, zato si jih na kratko oglejmo.

Valvazor ima pri omenjeni novici kot pri večini drugih vesti o najstarejši zgodovini Ljubljane v opombi zapisano "MS. Lab." (Manuscriptum Labacensis). Ta vir v slovenskem zgodovinopisju ni natančneje poznan¹⁵⁷, znano pa je, da je Valvazor precej zgodovinske tematike črpal iz dela Janeza Ludvika Schönlebn, ki mu je prepustil svoje zbrano gradivo za zgodovino Kranjske po letu 1000¹⁵⁸. Valvazor dejansko začenjajo naštevati znamenitih dogodkov mesta Ljubljane z letom 1000, kar kaže na nadaljevanje Schönlebnove zasnove, ki je zajela zgodovino Kranjske do tega leta že v delu *Carniolia antiqua et nova*. Zgodovinopiscu Schönlebnu je v veliki meri pomagal pri zbiranju gradiva oče Ludvik, ki je bil sredi 17. stoletja ljubljanski župan, in ta je sestavil večji del spisa z izvirnim naslovom *Jahrschriften des Herzogthums Crain*, običajno imenovanega Kronika Ljubljane¹⁵⁹. Ta spis je dopolnil sin Janez Ludvik, kasneje pa še njegov nečak Janez Gregor Dolničar. Original se danes nahaja v dunajski nacionalni biblioteki, tipkopis celotnega dela pa je naredil profesor Božo Otorespec in se nahaja v Zgodovinskem arhivu Ljubljane pod naslovom Schönleben-Dolničarjeva kronika. Pri natančni primerjavi poglavja o najstarejši zgodovini srednjeveške Ljubljane pri Valvazorju in te kronike lahko ugotovimo, da so vse Valvazorjeve informacije, označene z opombo "MS. Lab.", dobeseden prepis iz nje. S tem je rešeno vprašanje vira "MS. Lab.". Vesti o prihodu templarjev v Ljubljano leta 1167 pa v Schönlebnovi kroniki ni (in zato tudi pri Valvazorju ne). Tudi Dolničar je v *Epitome Chronologica* prepisal del podatkov iz te kronike, dodal pa je še novo informacijo o prihodu templarjev, ki jo je očitno dobil drugje, o čemer več v nadaljevanju. Če kritično pregledamo Schönlebnovo kroniko, predvsem poglavja o visokem srednjem veku, vidimo, da je v množici zgodovinskih informacij dejansko zelo malo takšnih, ki se tičejo neposredno Kranjske ali Ljubljane, in te je brez izjeme uporabil Valvazor. Ostale se nanašajo na zgodovino okoliških avstrijskih dežel, Ogrske, Nemčije, Italije, križarskih vojn itd. Pri tem preseneča precejšnja avtentičnost podatkov - letnice dogodkov, vladavin posameznih vladarjev in imena udeleženih osebosti se razen nekaterih odstopanj ujemajo z današnjim vedenjem o takratnem dogajanju. Med

¹⁵⁴J. G. Dolničar, *Epitome Chronologica*, Laibach 1714, str. 38.

¹⁵⁵Valvazor XI, str. 710.

¹⁵⁶P. X. Richter, *Geschichte der Stadt Laibach von den ältesten Zeiten bis zur Gründung des Laibacher Bisthums im J. 1461*. Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain, II. und III. Heft, Laibach 1854, str. 185-186; A. Dimitz, *Geschichte Krains I*, Laibach 1874, str. 165; I. Kukuljević, *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*. RAD JAZU, knjiga 81, Zagreb 1886, str. 11; L. Podlogar, *Nemški viteški red v Beli krajini*. IMK, Ljubljana 1907, str. 152-153.

¹⁵⁷Dr. Reisp meni, da opomba "MS. Lab." pomeni arhive v Ljubljani - glej B. Reisp, *Janez Vajkard Valvasor*, Ljubljana 1983, str. 229.

¹⁵⁸M. Rupel, *Valvazorjevo berilo*, Ljubljana 1969, str. 501-502.

¹⁵⁹Slovenski biografski leksikon, 3. knjiga, Ljubljana 1960-1971, str. 241.

ostalimi je tudi avtentična vest o ustanovitvi templarskega reda: "*Anno 1118 nach Christi geburt seint die Thempelherrn aufkhomen*"¹⁶⁰. Presenetljivo točen podatek za baročno zgodovinospisje, posebej če pomislimo, da je ta letnica znana le iz del francoskih kronistov križarskih vojn Wiliama Tirskega in Jacquesa de Vitryja. Od kod jo je dobil Ludvik Schönleben? V nadaljevanju omenja tudi udarec po templarskem redu s točno letnico 1307¹⁶¹. Izjemnost teh in točnost drugih njegovih informacij omogoča domnevo, da je resnična tudi vest o izgonu templarjev iz Ljubljane leta 1200. Da si tega ni preprosto izmislil, lahko sklepamo tudi na osnovi vsebine te notice: Schönleben omenja le odhod templarjev, ker v svojem viru verjetno ni dobil točne novice o njihovem prihodu, izmisliti pa si je ni hotel. Ludvik Schönleben je bil ljubljanski župan in je imel očitno dobre zveze, da je lahko dobil nekatere danes neznane pisne vire za srednjeveško zgodovino in dostop do različnega arhivskega gradiva. Za kasnejše obdobje do 17. stoletja ima tudi več vesti za zgodovino Kranjske in Ljubljane. Žalostno je, da je Schönleben-Dolničarjeva kronika, kljub ne ravno obilici virov za naše dežele, končala na polici Zgodovinskega arhiva Ljubljane in ostaja velikemu delu slovenskih zgodovinarjev neznana. Prepričan sem, da ob ustrezni meri kritičnosti lahko postane zanimiv zgodovinski vir.

Kje pa je Dolničar dobil svojo informacijo? Leta 1709 je bila ob priliki porušenja stare in graditve nove cerkve Nemškega viteškega reda (križevnikov) v ljubljanskih Križankah izdana listina, v kateri se na kratko omenja zgodovina tamkajšnje komende, sledi pa ji dolg opis križevniške cerkve, njenih privilegijev, obredja, finančnih obveznosti in dohodkov itd.¹⁶². Dokument je za križevniški red spisal Janez Gregor Dolničar sam kot ljubljanski notar in odvetnik, njegovo verodostojnost pa potrjujeta s svojima pečatoma dva zaprisežena odvetnika, Kasimirius in Sagar, ter prošt, dekan in ljubljanski kapitelj. Za nas je pomemben le stavek, ki govori o ljubljanski komendi, "*cujus originem fastus ordinis et vetusta cartophilacea ab Anno 1167 anspicantur. Templariorum olim sedem usque ad Annum 1312 fuisse constat.*" Dolničar se pri tem podatku torej sklicuje na stare letopise in listine Nemškega viteškega reda. Ali mu lahko verjamemo? Dejstvo je, da je bila listina sestavljena za Nemški viteški red in se še danes nahaja v njegovem arhivu na Dunaju. Z ozirom na to je skoraj izključeno, da bi se Dolničar kot zapriseženi odvetnik v dokumentu, namenjenemu križevnikom, upal lažno sklicevati na njihove lastne stare dokumente. To je še toliko manj verjetno, ker notica dejansko pripisuje zasluge za ustanovitev kasnejše križevniške komende drugemu, nekdam njim sorodnemu redu - templarjem. V nasprotnem primeru je zelo dvomljivo, da bi ljubljanski križevniki takšno neresnico tolerirali in listino sprejeli v svoj arhiv. Menim, da je to zadosten dokaz, da lahko Dolničarju verjamemo. Verjetno je vire, o katerih govori, sam videl, ali pa so mu informacije o tem posredovali križevniki, pri katerih je gotovo obstajalo tudi ustno izročilo o začetku komende. Drugo vprašanje pa je, ali so navedbe absolutno točne. Letnica ustanovitve templarske redovne hiše bi lahko bila točna, kot bomo videli v nadaljevanju, težko verjetno pa je, da bi templarji tu bivali do ukinitve reda 1312. Leta 1256 je v Ljubljani prvič izrecno omenjena komenda Nemškega viteškega reda, medtem ko je posredno njihova prisotnost tukaj dokazana že pred 1228^{162a}. Templarji se tudi ne omenjajo v nobenem dokumentu iz 13. stoletja, kar bi kazalo na verjetnost Schönleben-Valvazorjeve vesti, da so bili 1200 iz Ljubljane izgnani. A vprašanje njihovega odhoda puščam za sedaj odprto. Kot izhodišče za nadaljnjo razpravo vzemimo predpostavko, da so v drugi polovici 12. stoletja v Ljubljani na področju Križank bivali templarji - predpostavimo, da je letnica 1167 točna. Sedaj pa si oglejmo vse okoliščine in možnosti.

Prvi znani lastniki ljubljanskega gospostva, od prve omembe v virih leta 1144 pa do 1269, so bili Spanheimi. Te je morda na Kranjsko pripeljala spretna politika v času boja za investituro, ki je okrog

¹⁶⁰Schönleben-Dolničarjeva kronika (rokopis), obdelal Božo Otorepec (tipkopis), str. 163, v Zgodovinskem arhivu Ljubljane.

¹⁶¹Prav tam, str. 180. To opombo je Valvazor priredil in jo naredil bolj atraktivno - pravi, da so leta 1307 zadavili še preostale ali morda (v Ljubljano) vrnive se templarje. Glej Valvasor XI, str. 710.

¹⁶²Na listino me je opozoril dr. Božo Otorepec, za kar se mu zahvaljujem. Dokument se nahaja v Centralnem arhivu Nemškega viteškega reda na Dunaju, fond Komende Ljubljana, 10. škata, št. 11. Fotokopijo imajo sedaj v Zgodovinskem arhivu Ljubljane v sklopu gradiva Nemškega viteškega reda, brez posebne signature. Zelo kratek regest je objavljen tudi v G. von Petteg, *Die Urkunden des Deutsch-Ordens Zentralarchivs zu Wien*, I. Band (1170-1809), Praga 1887, št. 2907, str. 731.

^{162a}D. Kos, Posest ljubljanske komende Nemškega viteškega reda. ZČ 38, 1984, št. 4, str. 271-272; prim. F. Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija. Geografski vestnik V-VI, 1929-30, št. 1-4, str. 139; M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, Topografski opis mesta in okolice, Ljubljana 1955, str. 15-16; S. Vilfan, Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja. Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, Ljubljana 1984, str. 84-85 (= Zgodovina Ljubljane).

leta 1106 pokopal člane Heminega rodu, domnevne dotedanje ljubljanske gospode¹⁶³, mogoče pa so Ljubljano s širšo okolico dobili že nekaj desetletij prej z dedovanjem¹⁶⁴. Postala je eno glavnih oporišč spanheimske dinastične politike, katere cilj je po dosegu vojvodske oblasti na Koroškem leta 1122 postajala tudi Kranjska¹⁶⁵, še posebej zaradi svoje osrednje lege med njihovimi koroškimi posestmi ter Kostanjevico.

Spanheimi so bili že sredi 12. stoletja dosti pomembnejša in bolj svetovljanska družina, kot bi lahko sklepali po skromnih omembah v virih, še posebej v tistih, ki se tičejo naših krajev. Kot državni knezi so bili udeleženi pri mnogih pomembnih dogodkih tedanjega nemškega cesarstva, pa tudi širše. Prva omemba Ljubljane v listini iz leta 1144 je vezana na ime "*Odalricus de Laibach frater ducis*"¹⁶⁶. To usmerja naš interes posebno na tri predstavnike rodbine Spanheim, brate Henrika, Ulrika in Hermana. Ulrik je imel v času omenjene listine očitno svoj sedež v Ljubljani, vendar je kmalu zatem umrl¹⁶⁷. Njegov starejši brat Henrik je bil od 1144-1161 koroški vojvoda in do 1151 tudi mejni grof Veronske marke (ta je bila že od 976 podrejena koroškemu vojvodi)¹⁶⁸. Ob boku cesarja Friderika Barbarosse se je v letih 1154/55 in 1158/60 udeležil njegovih vojnih pohodov v severno Italijo, 1160/61 pa je celo vodil cesarjevo poslanstvo v Carigrad¹⁶⁹. Na koroškem vojvodskem prestolu ga je nasledil mlajši brat Herman (1161-1181), ki nas najbolj zanima, o katerem pa več kasneje. Tudi nekateri sorodniki so imeli v tistem času pomembno vlogo. Stric Engelbert je bil 1124-1173 mejni grof Istre ter prek žene svak nemškega kralja Konrada III. in bizantinskega cesarja Manuela Komnena. Ves čas se je vrtel v najvišjih krogih cesarstva in ga najdemo prisotnega na vrsti državnih zborov v Nemčiji¹⁷⁰. Stari stric Bernard, mejni grof Podravske marke, se je v starosti čez 70 let udeležil druge križarske vojne, na kateri je leta 1147 v Mali Aziji umrl, v oporoki pa je večji del svoje posesti zapustil svojemu nečaku in varovancu Otokarju III. Štajerskemu¹⁷¹.

Herman, ki je prevzel vojvodino Koroško leta 1161, je sledil cesarju Frideriku Barbarossi zvesti politiki svojega brata. Že poleti 1162 se je pridružil vladarju pri vojnih operacijah v Italiji¹⁷². Evropa je v tem času doživljala hudo politično krizo. Leta 1159 je spet prišlo do dvojne volitve papeža in shizme. Večina kardinalov je izvolila cesarju sovražnega papeža Aleksandra III. (1159-1181), medtem ko je manjšina glasovala za njegovega zaveznika, ki je kot papež prevzel ime Viktor IV. Spet sta si stali nasproti dve velesili krščanskega sveta - papež in cesar, ponavljalo se je dogajanje iz časa velikega spora za investituro. Papeža Aleksandra sta med drugimi takoj priznala francoski kralj Ludvik VII. in angleški kralj Henrik II. in leta 1162 je ta pred cesarjevimi vojaškimi akcijami celo pribežal v Francijo¹⁷³. Francoski kralj in cesar sta hotela zgladiti spor, zato so se dogovorili, da se oba vladarja vsak s svojim papežem srečata na obmejnem ozemlju v Burgundiji, kjer naj bi se vprašanje razrešilo. Dogovore o tem je kot predstavnik Ludvika VII. vodil šampanjski grof Henrik, po materi pravi bratranec koroškega vojvode Hermana. Srečanje, do katerega je prišlo konec poletja 1162 v St. Jean-de-Losne, je bilo neuspešno, ker se papež Aleksander III. ni hotel prikazati, prišlo pa je še do spora med obema delegacijama in grožnje vojaškega spopada. Kljub temu je vojvoda Herman, ki je bil prisoten, izkoristil priložnost, da je navezal stike s svojimi sorodniki na francoskem dvoru, med drugimi s kraljico Adelo, svojo sestrično¹⁷⁴. Po teh dogodkih se je vprašanje shizme še zaostriilo.

¹⁶³L. Hauptmann, Grofovi Višnjegorski. RAD JAZU, knjiga 250, Zagreb 1935, str. 227-229, 236-237; prim. B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965, str. 214-215.

¹⁶⁴S. Vilfan, Zgodovina Ljubljane, str. 80.

¹⁶⁵B. Grafenauer, Ljubljana v srednjem veku. Kronika XI, 1963, št. 3, str. 131 (= Ljubljana); prim. M. Kos, K 800 letnici prve omembe Ljubljane v zgodovini. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXV-XXVI, 1944-45, str. 87 (= K 800 letnici).

¹⁶⁶Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, X. zvezek, Ljubljana 1965, št. 1; M. Kos, K 800 letnici, str. 85 sl.

¹⁶⁷A. von Jaksch, Geschichte Kärntens bis 1335, I. Band, Klagenfurt 1928, str. 273.

¹⁶⁸Prav tam, str. 281.

¹⁶⁹Prav tam, str. 284-285, 288-291; F. Kos, Gradivo IV, št. 405, str. 204.

¹⁷⁰A. von Jaksch, o. c., str. 272-273, 283, 286, 288.

¹⁷¹Prav tam, str. 277-278; F. Posch, Die Besiedlung und Entstehung des Landes Steiermark. Das Werden der Steiermark, izdal G. Pferschy, Graz 1980, str. 42-43; F. Kos, Gradivo IV, št. 241, 244, 245, str. 135-137.

¹⁷²Monumenta historica ducatus Carinthiae III, izdal A. von Jaksch, Klagenfurt 1904, št. 1050, str. 396 (= MHDC).

¹⁷³A. von Jaksch, o. c., str. 289.

¹⁷⁴Prav tam, str. 296-297; W. Heinemeyer, Die Verhandlungen an der Saone im Jahre 1162. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters, 20. Jahrgang, Heft 1, Köln-Graz 1964, str. 155 sl.; MHDC III, št. 1053, 1054, str. 396-397; F. Kos, Gradivo IV, št. 448, str. 226.

Vojna v severni Italiji proti veronski zvezi mest, ki je podpirala papeža Aleksandra, se je nadaljevala, kriza pa je razdelila cerkvene dostojanstvenike v cesarstvu. Salzburški nadškof Konrad II. je bil odkrito na strani Aleksandra, kar je pripeljalo do sovražnosti s cesarjem in hudih plenjenj salzburških posesti po celi državi, medtem ko je oglejski patriarh Ulrik II. (1161-1181) ves čas skušal igrati dvojno vlogo¹⁷⁵. Spor se je pod novim salzburškim nadškofom Adalbertom (1168-1177), sinom češkega kralja, še stopnjeval, tako da je Barbarossa 1169 z vojsko vdrl na območje Salzburga. Adalbert mu je moral predati regalije in vse salzburške posesti in se je umaknil na Češko, cesar pa je leta 1170 obiskal Koroško in Štajersko, da bi uredil razmere in utrdil svojo oblast na salzburških gospostvih¹⁷⁶. Obsedno stanje zaradi salzburške nadškofije se je vlekle do miru v Benetkah leta 1177 in stvar se je še dodatno zapletla, ko sta si krški škof Henrik I. (1167-1174) in njegov naslednik Roman II. (1174-1179) skušala s spretnim manevriranjem med papežem Aleksandrom in cesarjem pridobiti neodvisnost od Salzburga, kar je privedlo do novih spopadov¹⁷⁷. Hkrati je 1175 prišlo do vojne med Koroško in Štajersko, s katero je vojvoda Herman skušal omejiti hitro rastočo moč Otokarja IV. Štajerskega, ki je imel precej posesti tudi na Koroškem. Herman je našel zaveznika v svojem tastu, avstrijskem vojvodi Henriku, Otokar pa pri češkem vojvodi Sobeslawu in ogrskem kralju Beli III. Vojna je nekaterim predelom prinesla hudo opustošenje, sprtim gospodom pa prepredila udeležbo na cesarjevem petem vojnem pohodu v Italijo 1174-77¹⁷⁸. Nemška vojska je maja 1176 s strani lombardske lige doživela hud poraz pri Legnanu, prišlo je do pogajanj in poleti 1177 do sklenitve miru s papežem v Benetkah. Poleg cesarja Friderika Barbarosse in papeža Aleksandra III. so svečanostim v katedrali Svetega Marka med drugimi prisostvovali tudi oglejski patriarh Ulrik II., bamberski škof Herman II., krški škof Roman II., goriški grof Majnhard III., avstrijski vojvoda Leopold V. in koroški vojvoda Herman. Cesar je priznal papeža Aleksandra, ta je preklical njegovo izobčenje, rešili pa so tudi vprašanje salzburške nadškofije. S tem je bil razkol končan¹⁷⁹. Herman je leta 1181 umrl in iz svojega zakona z Agnes Babenberško, bivšo ogrsko kraljico (vdovo po Štefanu III.), zapustil dva sinova - Ulrik je kot koroški vojvoda vladal 1181-1202, znameniti Bernard pa 1202-1256. V okviru omenjenih dogodkov v neposredni bližini moramo gledati tudi zgodovino slovenskega prostora. Ta ob tako burnem političnem dogajanju ni mogel ostati izoliran, saj je imela tukaj posesti in s tem interesno področje vrsta aktivnih udeležencev in večkrat hudih nasprotnikov: Spanheimi, Oglej, Salzburg, štajerski grofje, škofija Krka idr. Kot zanimivost naj omenim, da je cesarski notar Burkhard jeseni leta 1161, tik pred zaključno ofenzivo v Italiji, ki je privedla do razrušenja Milana, novačil viteštvo za cesarjevo vojsko tudi po Kranjskem¹⁸⁰.

Spanheimi so ljubljanskemu gospostvu očitno dajali precejšen pomen, če je bil leta 1144 tu sedež vojvodovega brata¹⁸¹. Prometna in strateška lega Ljubljane sredi Kranjske je morala biti zanje zanimiva kot povezava med Koroško in njihovimi najjužnejšimi posestmi okrog Kostanjevice, iz bolj komercialnih razlogov pa zaradi smeri severovzhod - jugozahod¹⁸². Vendar sredi 12. stoletja promet na velike razdalje najbrž še ni dosegel večjega obsega, saj, kot smo videli, meja z Ogrsko ni bila ustaljena vsaj do začetka 13. stoletja. Kakor na Koroškem so Spanheimi tudi okrog Ljubljane, oprti na svoje ministeriale, intenzivno izvajali agrarno kolonizacijo. Hkrati so dograjevali župnijsko organizacijo s središčem v cerkvi sv. Petra, nad katero so imeli še v začetku 13. stoletja patronat. Ta dinamični proces in oživiljena trgovina od preloma 11. v 12. stoletje sta ustvarila pogoje za nastanek tržnega in kasneje meščanskega naselja pod gradom¹⁸³. Sergij Vilfan opozarja, da nas letnice prvih

¹⁷⁵A. von Jaksch, o. c., str. 299, 301; F. Kos, Gradivo IV, št. 483, str. 244.

¹⁷⁶A. von Jaksch, o. c., str. 301-303; C. Fräss-Ehrfeld, Geschichte Kärntens, Band 1: Das Mittelalter, Klagenfurt 1984, str. 213-214; F. Kos, Gradivo IV, št. 509, 510, 511, str. 258-259.

¹⁷⁷A. von Jaksch, o. c., str. 304, 307, 309, 314-316; C. Fräss-Ehrfeld, o. c., str. 213-218.

¹⁷⁸A. von Jaksch, o. c., str. 310-311; C. Fräss-Ehrfeld, o. c., str. 224; F. Posch, glej op. št. 171, str. 47; F. Kos, Gradivo IV, št. 549, str. 279, št. 561, str. 285.

¹⁷⁹A. von Jaksch, o. c., str. 312-313; C. Fräss-Ehrfeld, o. c., str. 216; F. Kos, Gradivo IV, št. 585, 586, 587, 590, str. 299-301.

¹⁸⁰MHDC III, št. 1031, str. 387.

¹⁸¹M. Kos, K 800 letnici, str. 87.

¹⁸²S. Vilfan, Zgodovina Ljubljane, str. 82.

¹⁸³B. Grafenauer, Ljubljana, str. 130-131; prim. M. Kos, Srednjeveška naselitev v območju Ljubljane. Kronika XII, 1964, št. 2, str. 100-103; S. Vilfan, o. c., str. 80-81.

omemb ne smejo siliti v dvom o mnogo starejšem izvoru pojava, in pravi, da moramo glede na splošne družbenogospodarske razmere začetke meščanske naselbine v Ljubljani postavljati vsaj v drugo polovico 12. stoletja¹⁸⁴. Koroški vojvoda Herman (1161-1181) velja za prvega Spanheima, ki je začel sistematično oblikovati svojo vojvodsko oblast v teritorialno gospodstvo. Pri tem se je posebej opiral na trge in mesta. Na Koroškem je imel odvetništvo nad šentpavelskim trgom Velikovcem in bamberskim Feldkirchnom, sam pa je ustanovil trg Celovec na prehodu čez Glino in morda tudi Šentvid¹⁸⁵. Ni razloga za dvom, da je Ljubljani kot svojemu glavnemu oporišču na Kranjskem posvečal podobno pozornost. Tukajšnja posest je morala biti še posebej pomembna zaradi velike fevdalne razdrobljenosti Kranjske in s tem hudega križanja interesov. Kranjski krajišnik je bil brez prekinitve že od 1093 oglejski patriarh, ki pa je imel tu zelo šibko lastno posest na kraških poljih ob zahodnem robu dežele. Zato naj bi že od srede 12. stoletja imeli krajišništvo od Ogleja v fevdu kot njihovi namestniki grofje Andeški, ki so imeli tu zelo močno gospodstvo s sedežem v Kamniku¹⁸⁶. Bili so severni sosedje spanheimske Ljubljane. V okolici so bili še mogočni Višnjegorci, freisinško loško - gospodstvo in vrsta drugih posvetnih in cerkvenih posestnikov. Čeprav o dejanskem dogajanju na Kranjskem v drugi polovici 12. stoletja iz virov izvedemo zelo malo, lahko ob pogledu na situacijo v podobno posestno razbiti Koroški, kjer so bili fevdalni spopadi na dnevnem redu, predvidevamo tukaj najmanj zelo negotovo politično situacijo, če ne že zagrizen boj za prevlado. Tukaj bi pripomnil, da bi morale slovensko zgodovinopisje, ki se je dosedaj intenzivno ukvarjalo z razvpitim bojem za Kranjsko v 13. stoletju, posvetiti več pozornosti rekonstrukciji 12. stoletja, posebno druge polovice, kjer so imeli kasnejši burni dogodki svoj izvor.

V omenjene zgodovinske okoliščine se sedaj umešča letnica 1167, ko naj bi v Ljubljano prišli templarji. Vprašamo se lahko, kdo in zakaj bi jih pripeljal v Ljubljano? Odgovor je preprost - koroški vojvoda kot ljubljanski fevdalni gospod, iz popolnoma enakega razloga kot je vojvoda Bernard v začetku 13. stoletja pripeljal v Ljubljano Nemški viteški red¹⁸⁷ (ta leta 1167 še ni obstajal, ustanovljen je bil šele 1198). Šlo je predvsem za oporo pri utrjevanju oblasti v okviru ljubljanskega gospodstva - pri razvoju meščanske naselbine in agrarni kolonizaciji okolice. Takšno oporo so templarji kot politično avtonomen in organizacijsko izredno sposoben red vsekakor lahko nudili. Dušan Kos je izrazil dvom, da bi si templarji že v 12. stoletju izbrali za naselitev Ljubljano, ki je bila nepomembno naselje, niti ne mesto¹⁸⁸. Pogled na to pa je treba zastaviti drugače - kakšen pomen je Spanheimovec hotel dati Ljubljani. Da je podpiral njen razvoj, bi lahko sklepali iz njegovega odnosa do meščanskih naselbin na Koroškem. S strani templarjev stvar sploh ni sporna. V istem času so na Hrvaškem dobivali zemljišča in ustanavljali komende v krajih, ki še zdaleč niso bili mesta¹⁸⁹, saj ne smemo pozabiti, da je bil velik del njihove aktivnosti usmerjen v kmetijsko gospodarjenje.

Pri morebitnem prihodu templarjev v Ljubljano na povabilo Spanheimov pa moramo upoštevati tudi moment "mode" - naklonjenost templarjem kot nosilcem tedaj porajajočih se viteških idej je bila tudi neke vrste statusni simbol, kar je razvidno iz pogostega vstopanja plemstva v redovne vrste, predvsem pa iz neverjetnega razmaha reda po celi Evropi v desetletjih po koncilu v Troyesu 1128¹⁹⁰. Stiki in "pretok informacij" med evropskim plemstvom so v 12. stoletju gotovo bili že zelo živi, k čemur so pripomogle križarske vojne, rekonkvista v Španiji, velike italijanske ekspedicije Friderika Barbarosse idr. Da v tem pogledu v našem geografskem prostoru ni obstajal vakuum, o kakršnem dobimo vtis ob velikem pomanjkanju virov, lahko vidimo na primeru samostanov Stična in Žiče. Stično so začeli graditi 1132 na pobudo grofov Višnjegorskih in oglejskega patriarha Peregrina, prvi opat, gradbeni mojster in del menihov pa so prišli iz Francije. To je bila ena zgodnejših ustanov cistercijanskega reda v nemškem cesarstvu in je nastala sočasno s prvimi redovnimi postojankami v večini evropskih dežel (prva v Angliji 1128, Španiji in Belgiji 1132, Švici 1133, na Škotskem 1136,

¹⁸⁴S. Vilfan, o. c., str. 82; prim. F. Gestrin, Ljubljana - nastanek mestne naselbine. ZČ 43, 1989, št. 4, str. 473.

¹⁸⁵C. Fräss-Ehrfeld, o. c., str. 220-224.

¹⁸⁶L. Hauptmann, Entstehung, str. 388-391; prim. M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske. GMS X, 1929, str. 32-35; B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965, str. 347.

¹⁸⁷Glej op. št. 162a.

¹⁸⁸D. Kos, Bela krajina II, str. 417.

¹⁸⁹L. Dobronić, Viteški redovi, str. 57 sl.; ista, glej op. št. 143.

¹⁹⁰M. L. Bulst-Thiele, o. c., str. 24-26, 31; E. Burman, o. c., str. 30, 33-38, 177-178.

Ogrskem 1142, Poljskem in Češkem 1143 itd.)¹⁹¹. Kartuzija Žiče, ki jo je v samotni dolini pod Konjiško goro okrog 1160 ustanovil štajerski grof Otokar III., je še bolj izjemen primer. To je bila celo prva kartuzija izven matičnega francosko-italijanskega področja in prva v nemških in slovanskih deželah. Menihi so po posredovanju papeža Aleksandra III. prišli iz same matice Grand Chartreuse¹⁹². Vprašamo se lahko, kako so fevdalci iz naših dežel prišli v stik z daljnimi matičnimi samostani cistercijanov in kartuzijanov v Franciji in Nemčiji? Očitno je bilo to mogoče in prihod templarjev, ki so bili tedaj v Evropi v največjem razcvetu, v Ljubljano nas ne sme čuditi.

Sedaj pa pogledajmo, kakšne možnosti za povezavo s templarji so imeli Spanheimi. Pri tem pridemo do zelo zanimivih spoznanj. Če posežemo v rodbino Spanheim nekaj desetletij pred časom Hermanove vladavine, ugotovimo, da so se že tedaj začele zelo dalekosežne rodbinske in drugačne povezave. Hermanov stric Henrik, kateremu je bil namenjen duhovniški stan, je bil najprej poslan na študij v Pariz, nato pa je sočasno s kasnejšim znamenitim kronistom Otonom Freisinškim vstopil v samostan Morimond, ki je bil eden prvih petih matičnih samostanov cistercijanskega reda. Od tod je leta 1133 ustanovil samostan Weiler-Bettlach (Villars) v Lotaringiji blizu Metza, kateremu je kot opat načeloval v letih 1133-1145. Na željo strica Bernarda je 1142 poslal skupino svojih menihov na Koroško, kjer so ustanovili znani Vetrin¹⁹³. Henrik je bil 1145 izvoljen za škofa v Troyesu, srcu Šampanje, domovine templarjev in cistercijanov, kar je ostal do smrti 1169. Vedeti moramo, da se je to dogajalo še za življenja velikega Bernarda iz Clairvauxa, duhovnega očeta cistercijanov in podpornika templarjev. Clairvaux, kjer je bil Bernard opat do svoje smrti 1153, je bil le kakih 50 kilometrov oddaljen od Troyesa. V samem Troyesu pa se je januarja 1128 pod Bernardovim vodstvom odvijal koncil, ki je templarjem prinesel papežovo potrditev in redovna pravila. S Henrikovim vzponom je bila povezana vloga njegove sestre Matilde, tete vojvode Hermana. Leta 1123 se je poročila s šampanjskim grofom Teobaldom II.¹⁹⁴, vnukom Viljema Osvajalca in po mnenju nekaterih kronistov za kraljem najmočnejšim velikašem Francije¹⁹⁵. Šampanjska grofovsko hiša pa je bila najtesneje povezana z začetki templarskega reda. Grof Hugo (1093-1125), osebni prijatelj in zaščitnik Bernarda iz Clairvauxa, je verjetno sodeloval že pri sami ideji o ustanovitvi templarjev ob svojem romanju v Palestino leta 1113, nato pa je leta 1125 še sam stopil v red in zapustil grofijo nečaku Teobaldu. Hugo de Payns, ustanovitelj in prvi veliki mojster templarjev, je bil menda sorodnik šampanjskih grofov in se večkrat omenja v spremstvu grofa Huga. Močni Teobald II. (1125-1152), vazal francoskih kraljev, nemških cesarjev in burgundskih vojvod, pa je bil eden prvih podpornikov templarjev v Evropi¹⁹⁶. Imel je pomemben vpliv na politiko francoskega dvora, obenem pa je podpiral svojega brata Štefana na angleškem prestolu, predvsem v že omenjeni angleški državljanski vojni, v katero so bili izdatno vmešani templarji¹⁹⁷. Med njegovimi potomci iz zakona z Matildo Spanheimsko sta bila tudi Adela, žena kralja Ludvika VII. in mati bodočega kralja Filipa II. Augusta, ter Henrik, šampanjski grof 1152-1181, oba vrstnika in sorodnika našega vojvode Hermana. Oba sta bila kasneje tudi sama naklonjena templarjem¹⁹⁸.

Kot smo videli, je šampanjska grofovsko hiša imela tradicionalne vezi s templarji. Stike z njimi je moral imeti tudi Henrik Spanheimski kot škof Troyesa, saj je bila Šampanja od začetka ena najbogatejših redovnih provinc in komendo so imeli tudi v samem Troyesu¹⁹⁹. Kakšne stike pa je

¹⁹¹M. Zadnikar, *Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov*, Ljubljana 1977, str. 41-45, 89; prim. J. Mlinarič, *Kostanjeviška opatija 1234-1786*, Ljubljana 1987, str. 11-15.

¹⁹²J. Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurkloster*, Maribor 1991, str. 9-11, 41-42; prim. H. I. Mezler-Andelberg, *Kirchenreform und Fürstenglaube. Das Werden der Steiermark*, izdal G. Pferschy, Graz 1980, str. 152-153.

¹⁹³A. von Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335*, I. Band, Klagenfurt 1928, str. 257-258; prim. J. Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 11, 116; F. Kos, *Gradivo IV*, št. 177, str. 104.

¹⁹⁴E. Klebel, *Die Ahnen der Herzoge von Kärnten aus dem Hause der Spanheimer*. *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 24-25. Klagenfurt 1936, str. 50; A. von Jaksch, o. c., str. 257; MHDC III, št. 575, str. 234; F. Kos, *Gradivo IV*, št. 74, str. 44.

¹⁹⁵E. Hallam, *Capetian France 987-1328*, London 1990, str. 48-49.

¹⁹⁶M. L. Bulst-Thiele, o. c., str. 19-24; E. Burman, o. c., str. 21.

¹⁹⁷E. Hallam, o. c., str. 49.

¹⁹⁸R. Hiestand, *Papsturkunden für Templer und Johanniter*, Vorarbeiten zum Oriens Pontificius I, *Archivberichte und Texte*, Göttingen 1972, št. 204, str. 384; isti, *Papsturkunden für Templer und Johanniter*, Neue Folge, Göttingen 1984, št. 22, str. 233.

¹⁹⁹J. Richard, *Les Templiers et les Hospitaliers en Bourgogne et en Champagne meridionale (XII-XIII siecles)*. *Die Geistlichen Ritterorden Europas*, Vorträge und Forschungen 24, Sigmaringen 1980, str. 234 sl.

vzdrževal vojvoda Herman s sorodniki v Šampanji, nam ni znano. Vendar imamo dokumentiranih nekaj priložnosti, ko se je z njimi gotovo srečal. Gre za znameniti zbor v St. Jean-de-Losne leta 1162, mednarodni poskus reševanja shizme. Glavni akter pri pripravi in izvedbi tega srečanja je bil šampanjski grof Henrik, Hermanov bratranec. Ta je kot poslanec kralja Ludvika VII. že maja in nato še julija 1162 prišel na dvor Friderika Barbarosse v Lombardijo, kjer je bil od junija v cesarjevem spremstvu tudi Herman²⁰⁰. Gotovo sta se srečala že tukaj, vsekakor pa se je Herman še z ostalim francoskim sorodstvom srečal septembra v St. Jean-de-Losne. To je bil glede na udeležbo eden najbolj bleščečih dogodkov tistega časa. Poleg papeža Viktorja IV. je bilo udeleženih okrog 50 škofov, med njimi na nemški strani oglejski patriarh Ulrik II., nadškofje Kölna, Mainza, Trierja, Bremna, Magdeburga, Ravenne, Lyona idr. Med posvetnimi velikaši so najpomembnejša imena tiste dobe: saški in bavarski vojvoda Henrik Lev, danski kralj Waldemar, vojvoda Friderik Švabski, mejni grof Albreht Medved, mejni grof Oto Meißenški, palatinski grof Oto von Wittelsbach, brat češkega kralja vojvoda Dittbold, vojvoda Gotfrid Lotarinški, flandrijski grof Dietrich, burgundski vojvoda Odo II., šampanjski grof Henrik ter mnogi drugi²⁰¹. V takšni družbi je imel Herman obilo možnosti, da se je prek velikašev, ki so že imeli vezi s templarji, seznanil z redom in njegovo dejavnostjo²⁰². Tudi sam kralj Ludvik VII. ali kraljica Adela sta mu lahko posredovala izčrpne informacije. Ludvik je bil zaščitnik templarjev že od časov druge križarske vojne, na kateri je bil deležen njihove velike podpore pri financiranju in organizaciji. Templar je bil tudi njegov kaplan in eden najpomembnejših svetovalcev Terricus Galerannus²⁰³. Da so omenjene povezave verjetne, kaže prva omemba templarskih posesti v nemških deželah (na Bavarskem) v listini iz leta 1167, kjer gre za kupoprodajno pogodbo med templarji in Otom von Wittelsbachom, enim od udeležencev srečanja v St. Jean-de-Losne. Listino je izdal veliki mojster templarjev aprila 1167 v Jeruzalemu in med pričami je bil navzoč tudi Otov brat Friderik²⁰⁴. Torej, na osnovi omenjenih stikov Spanheimov lahko upoštevamo možnost, da bi kakšna skupina templarjev prišla v Ljubljano direktno iz Francije. Pri tem bi lahko vodilno vlogo odigral Hermanov stric Henrik, škof Troyesa, ki je, kot smo videli, posredoval že pri prihodu cistercijanov iz Lorene v Vetrinjo na Koroškem.

Spanheimi pa so lahko tudi sami neposredno navezali stike s templarji v severni Italiji. Čeprav vloge templarskega reda v vojnah Friderika Barbarosse v Italiji ne poznamo, so bili na nek način vmešani, saj je mojster redovne hiše iz Rima februarja 1160, neposredno po velikih cesarjevih uspehih proti lombardskim mestom, prisostvoval sinodi v Paviji in sprejel potrditev cesarjevega papeža Viktorja IV. in izobčenje Aleksandra²⁰⁵. Tej sinodi je prisostvoval tudi koroški vojvoda Henrik, Hermanov brat²⁰⁶. Leta 1167 pa imamo v virih prvič izpričan obstoj redovne province Lombardije²⁰⁷, kar pomeni, da so bili templarji tu že močno prisotni in se je Herman leta 1162 lahko seznanil z njimi. Povezave Spanheimov s templarji bi dejansko še najlažje potekale prek Italije. O templarskem redu v bližnjih avstrijskih deželah iz tega časa nimamo ohranjenih nobenih vesti, čeprav precej kasnejši dokument iz leta 1246 posredno dokazuje, da so bili prisotni tako na Koroškem kot na Štajerskem, a ni znano, od kdaj²⁰⁸. V Nemčiji pa se začno razen redkih izjem pogosteje pojavljati šele

²⁰⁰W. Heinemeyer, *Die Verhandlungen an der Saone im Jahre 1162*. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. 20. Jahrgang, Heft 1, Köln-Graz 1964, str. 158 sl.; MHDC III, št. 1050, str. 396.

²⁰¹W. Heinemeyer, o. c., str. 175; A. von Jaksch, o. c., str. 297.

²⁰²Poleg že omenjenega šampanjskega grofa bi opozoril npr. na flandrijskega grofa Dietricha (1128-1168), ki je bil eden prvih pokroviteljev templarjev v Evropi (že ob obisku prvega mojstra Huga de Paynsa v Evropi 1128 je obdaroval red) in je širirikrat romal v Palestino, kjer se je tudi boril skupaj s templarji; glej M.L. Bulst-Thiele, o. c., str. 25, 29, 35. Tudi Gotfried VII. (1142-1190), vojvoda Spodnje Lotaringije, je podpiral templarski red - leta 1160 mu je potrdil pravice in zaščito na področju svoje vojvodine ter jih tudi kasneje gmotno podpiral; glej W. Kienast, *Der Herzogstitel in Frankreich und Deutschland* (9. bis 12. Jahrhundert), Mit Listen der ältesten deutschen Herzogsurkunden, München 1968, str. 429, 431.

²⁰³M. L. Bulst-Thiele, *Templer in königlichen und päpstlichen Diensten*. Festschrift Percy Ernst Schramm 1, Wiesbaden 1964, str. 289 sl. (= Festschrift); ista, *Sacrae Domus Militiae Templi Hierosolymitani Magistri*, str. 43-44, 73-74 (= *Sacrae Domus*).

²⁰⁴M.L. Bulst-Thiele, *Sacrae Domus*, str. 74.

²⁰⁵Bischof Otto von Freising und Rahewin, *Die Taten Friedrichs oder richtiger Cronica*, izdal F.J. Schmale, Darmstadt 1965, str. 674-675.

²⁰⁶MHDC III, št. 1005, str. 380; A. von Jaksch, o. c., str. 289-290.

²⁰⁷M. L. Bulst-Thiele, *Sacrae Domus*, str. 74.

²⁰⁸MHDC IV, št. 2337, str. 342. V literaturi nikjer nisem zasledil omembe tega dejstva niti kakšne študije o templarskem redu v avstrijskih deželah. Že relativno zgodaj pa so se tu pojavili ivanovci - leta 1197 dobijo cerkev in dohodke v Fürstenfeldu

okrog leta 1200²⁰⁹. Upoštevamo lahko tudi možnost, da je kot posrednik deloval oglejski patriarh - na podoben način, kot je patriarh Peregrin posredoval pri prihodu cistercijanov v Stično. K temu napeljuje več okoliščin. Cerkevna jurisdikcija patriarha je segala čez velik del severne Italije, čez 16 škofij od Istre do jezer Garda in Como²¹⁰, in na tem teritoriju so se templarji gotovo nahajali že v tem času. V Furlaniji je izpričana njihova posest San Quirino severno od Pordenona, ki so jo dobili od štajerskega vojvode Otokarja IV., torej pred 1192, pri Guminu (Gemoni), na vstopu pomembne srednjeveške "železne ceste" v dolino Tilmenta in Bele, pa so imeli hospic, vendar ni znano od kdaj²¹¹. Patriarh Ulrik II. je bil kot prikrit aleksandrinec pogosto v kontaktu s papežem Aleksandrom²¹², prav ta pa je bil zaradi svojega negotovega položaja v času shizme eden največjih zaščitnikov templarjev, s čimer jih je skušal obdržati na svoji strani. Samo raziskovalec Hiestand našteva prek sto njegovih listin v zaščito reda in njegovih privilegijev²¹³, skupino templarjev pa je imel tudi v službi na svojem dvoru²¹⁴. Druga zanimivost je sledeča. Ko se je cesar Friderik Barbarossa jeseni 1184, po srečanju s papežem Lucijem III. v Veroni, vračal skozi Vicenzo, Treviso in Čedad nazaj proti Nemčiji, je 24. novembra v Trevisu izdal svoj edini znani privilegij templarjem, s katerim je vzel red in vse njegove posesti znotraj cesarstva v svojo zaščito ter mu podelil imuniteto in opozititev dajatev²¹⁵. Med pričami je na prvem mestu tedanji oglejski patriarh Gotfrid, med ostalimi pa je tudi Bertold III. Andeški. Zanimivo je, da se je to dejanje izvršilo v Trevisu med cesarjevim povratkom in ne v Veroni, kjer je ta bival nekaj tednov. Morda je bil privilegij izdan na prošnjo templarjev z ozemlja patriarhata, mogoče celo ob posredovanju patriarha Gotfrida. Templarji so imeli v Furlaniji in okolici gotovo precej več posesti kot pa izvemo iz ohranjenih vesti. V Krajevem leksikonu Slovenije sem opazil tudi podatek, da jim je oglejski patriarh leta 1118 podelil vas Lokev pri Sežani, kjer so zgradili cerkev sv. Mihaela²¹⁶. Letnica je vsekakor napačna, drugače pa vesti nisem mogel preveriti. Tukaj moram omeniti, da je zgodovina templarskega reda v severni Italiji še večinoma nerazjasnjena²¹⁷. Zato ima toliko večji pomen arhiv velikega priorata ivanovcev v Benetkah, kjer je ta red imel redovno hišo od srede 12. stoletja. Po ukinitvi templarjev so ivanovci tudi v tem prostoru prevzeli vse njihove posesti in templarski dokumenti, če je kaj ohranjenega, bi se morali nahajati v tem arhivu. Hiestand je tukaj odkril tudi nekaj papeških listin, izdanih templarskemu redu v 12. stoletju²¹⁸. Posebej zanimiva pa bi lahko bila takojmenovana zbirka Farsetti v Biblioteki Marciana v Benetkah²¹⁹. To je zelo obsežna zbirka prepisov virov za zgodovino ivanovcev, zbrana v petih zvezkih, ki jo je v drugi polovici 18. stoletja sestavil Benečan Tommaso Farsetti. Pri tem je pomembno, da je Farsetti dobival prepise dokumentov in rokopise od sodelavcev z raznih koncev, tako tudi od ivanovca Smitmerja, ki je raziskoval zgodovino reda na Češkem, Ogrskem in v avstrijskih deželah, in pa od nekega Cappellarija iz Gorice, ki mu je poslal regeste 142 listin (od leta 1130 dalje)

na Štajerskem, kjer kmalu nastane komenda; glej J.v.Zahn, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, II. Band: 1192-1246, Graz 1879, št. 27, str. 56, 133/205, 152/225. Leta 1214 dobijo prvo posest, kasnejšo komendo, v Brežah in okolici na Koroškem - glej MHDC IV, št. 1695, str. 71 in 1776/100. Leta 1217 pa se prvič omenjajo v Melju pri Mariboru; glej J. Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora I*, Maribor 1975, št. 54. Drugi dve komendi na Slovenskem se omenjata precej kasneje - v Komendi pri Kamniku leta 1296 (M. Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije do l. 1500*, Kranjska I, Ljubljana 1975, str. 265) in na Polzeli leta 1323, glej J. Mlinarič, *Malteška komenda na Polzeli*. *Kronika* 28, 1980, št.3, str. 161 sl. Glede na takšen razmah ivanovcev na Slovenskem in v okoliških deželah je prisotnost templarjev vsekakor verjetna. O Ivanovcih na Koroškem glej še A. von Jaksch, *Geschichte Kärntens* bis 1335, II. Band, Klagenfurt 1929, str. 346-347; C. Fräss-Ehrfeld, o. c., str. 272.

²⁰⁹M. L. Bulst-Thiele, *Sacrae Domus*, str. 211.

²¹⁰H. Schmidinger, *Patriarch und Landesherr, Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer*, Graz-Köln 1954, str. 16.

²¹¹Prav tam, str. 141; P. Paschini, *Storia del Friuli*, vol. II., Udine 1935, str. 87; F. Hausmann, *Die steirischen Otokare, Kärnten und Friaul. Das Werden der Steiermark*, izdal G. Pferschy, Graz 1980, str. 255.

²¹²H. Schmidinger, o. c., str. 16; A. von Jaksch, o. c., str. 301-302.

²¹³Glej op. št. 198.

²¹⁴M.L.Bulst-Thiele, *Festschrift*, str. 301.

²¹⁵K. F. Stumpf-Brentano, *Acta imperii adhuc inedita*, Innsbruck 1865-1881, št. 528, str. 739.

²¹⁶Krajevni leksikon Slovenije, knjiga I, Ljubljana 1970, str. 321.

²¹⁷Nedostopna mi je bila izdaja virov F. Bramato, *Registe diplomatiche per la storia dei templari in Italia*. *Rivista araldica* 77 (1978), 78 (1979), 79 (1980) itd., izhaja v Rimu; omenil pa bi zanimivo razpravo A. Luttrell, *Two Templar-Hospitalier Preceptories North of Tuscania*. *Papers of the British School at Rome* 39, London 1971, str. 90 sl. (na voljo v knjižnici Inštituta za arheologijo SAZU).

²¹⁸R. Hiestand, o. c., I. del, str. 96-98.

²¹⁹Prav tam, str. 183-185.

iz dosedaj neznane zbirke. Mogoče bi natančen pregled arhiva priorata in zbirke Farsetti lahko dal zanimive rezultate k osvetlitvi zgodovine templarjev v severni Italiji in morda tudi v naših deželah.

Možnosti je torej veliko. Sedaj pa pogledjmo, kaj lahko ugotovimo "na terenu". Dolničar v omenjeni listini iz 1709 in kasneje v svojem zgodovinopisnem delu piše, da so templarji v Ljubljani bivali na mestu, kjer je kasneje stala komenda Nemškega viteškega reda²²⁰, današnje Križanke na Novem trgu. Kakšen je bil tukaj položaj v 12. stoletju? Področje Novega trga je bilo eno prvih naselbinskih jeder mestnega območja, saj so tu našli grobove že iz 9. stoletja. Pri tem je verjetno šlo za manjšo agrarno naselbino brez neposrednega vpliva na kasnejši razvoj Ljubljane kot mesta. Večji pomen je to področje dobilo po nastanku obsežnega ljubljanskega fevdalnega gospodstva in gradu, ki je gotovo stal že pred letom 1144, ko je v Ljubljani bival vojvodov brat. Po mnenju Sergija Vilfana se je tedaj na ozemlju kasnejšega Novega trga razvil fevdalni dvor kot gospodarsko središče gospodstva. Na dvorišču SAZU najdene shrambe za žito iz 11. ali 12. stoletja²²¹ omogočajo domnevo, da je prvotni dvor stal v bližini, morda na mestu kasnejšega kompleksa Križank. Drugi del dvora (ali kasnejši dvor) pa naj bi se razvil na mestu nekdanje vicedomske palače, današnjega poslopja Univerze²²². Kot najstarejše z viri potrjeno dejstvo v zvezi z Novim trgom je dosedaj v zgodovinopisju veljala ugotovitev, da se v njegovem južnem delu na območju Križank v začetku 13. stoletja (pred 1228) ob posredovanju Spanheimov pojavi Nemški viteški red (križevniki)²²³. Kot smo videli, pa nova informacija govori, da so tu prvotno, od leta 1167, bivali templarji. Za jasnejšo sliko okoliščin se moramo seznaniti z začetki srednjeveške meščanske naselbine v Ljubljani, ki sovpadajo s tem časom (zemljevid št.3).

Ljubljana kot mesto se je razvila iz treh ločenih mestnih predelov - Starega trga, Novega trga in Mestnega trga (Mesta). A opozoriti je treba na razlikovanje med začetkom mestnega predela kot naselja in ustanovitvijo trga oziroma mesta z obzidjem (ponavadi na novo načrtno zgrajenega v bližini). Tu gre praviloma za daljše časovno obdobje in več razvojnih faz, na kar se je pri Ljubljani pozabljalo in se je zanimanje usmerjalo predvsem na podelitev mestnih pravic in s tem zvezan razvoj. Res pa je, da lahko o predzgodovini mesta zaradi odsotnosti pisanih virov ali arheoloških dokazov postavimo le hipotezo. Zelo verjetna je domneva, da so posamezni mestni predeli nastali iz več manjših naselbinskih jeder, ki so obstajala že pred nastankom trga oziroma mesta. Te naselbine so se verjetno razvile na osnovi določene gospodarske dejavnosti tam naseljenih prebivalcev - tako lahko pri Starem trgu računamo s prebivalstvom, ki je imelo poklice v zvezi z gradom, na Mestnem trgu morda z ribiči, jedro Novega trga pa je najbrž nastalo kot pridvorno naselje hlapcev in dekel ter ribičev na Bregu²²⁴. Naslednjo razvojno fazo pomeni ustanovitev trga s podelitvijo tedenskega sejma in s tem začetek meščanske naselbine. Kot pove že ime, je tržne pravice moral prvi dobiti Stari trg. Kdaj se je to zgodilo? Po Vilfanovem mnenju lahko glede na splošne družbenogospodarske razmere postavljamo začetek meščanskega značaja Ljubljane, torej ustanovitev trga, vsaj v drugo polovico 12. stoletja²²⁵. Strinjam se, da se je to vsekakor zgodilo pred 13. stoletjem. Pogledjmo zakaj. Ljubljana je pred letom 1243, ko se prvič omenja kot civitas z obzidjem, že dobila status mesta, po mnenju F. Gestrina pa že 1220, ko se naziv CIVITAS LEIBACVN začne pojavljati na novih ljubljanske kovnice²²⁶. Ustanovitev mesta se pripisuje koroškemu vojvodi Bernardu Spanheimu (1202-1256) ter družbenogospodarskim in političnim razmeram njegove dobe - razcvetu trgovine na velike razdalje in začetku zagrizenega boja za prevlado na Kranjskem ter s tem zvezanemu podpiranju razvoja mest.

²²⁰Glej op. št. 154.

²²¹J. Korošec, Arheološke najdbe iz dobe selitve narodov in zgodnjega srednjega veka. Zgodovina Ljubljane. 1.knjiga, Geologija in arheologija, Ljubljana 1955, str. 432-433.

²²²S. Vilfan, Nekaj vprašanj iz zgodovine stare Ljubljane. Kronika IV. 1956, št. 3, str.136 (= Nekaj vprašanj); istu, Zgodovina Ljubljane, str. 80, 81. S tem se ujema kasnejša pravna dvojnost Novega trga - severni del je razen nekaterih plemiških hiš spadal v mestno gospodstvo, južni del pa od 13. stoletja skoraj v celoti pod komendo Nemškega viteškega reda; glej F. Zwitter, Začetki ljubljanske meščanske naselbine. Razprave SAZU V, Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966,

str. 229-232.

²²³Glej op. št. 162a.

²²⁴S. Vilfan, Nekaj vprašanj, str. 137, 145; prim. B. Grafenauer, Ljubljana, str. 132-133; F. Gestrin, Ljubljana - nastanek mestne naselbine. ZČ 43, 1989, št.4, str.473.

²²⁵S. Vilfan, Zgodovina Ljubljane, str. 82.

²²⁶F. Gestrin, Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku. ZČ V, 1951, št. 1-4, str.195-196.

Danes je splošno sprejeta ugotovitev S. Vilfana, da je bil tedaj kot mesto načrtno ustanovljen in obzidan Mestni trg²²⁷. Ta je imel za razliko od Starega trga bolj ekonomično lego za zgraditev obzidja (krajše razdalje med reko in gradom) in za pritegnitev trgovskega prometa prek Starega mostu (današnje Tromostovje) v mesto. S tem je bil Staremu trgu odvzet pomen in je zato še precej dolgo ostal tudi neobzidan. Na osnovi tega je logično sklepanje, da je bil prvotni Stari trg ustanovljen v času Bernardovih prednikov. Postavljam hipotezo, da se je to zgodilo v času koroškega vojvode Hermana (1161-1181) ali že v času njegovih bratov Henrika (1144-1161) in Ulrika, ki je 1.1144 bival v Ljubljani. Od slovenskih zgodovinarjev je edino Milko Kos izrecno poudaril pomen 12. stoletja, predvsem prve polovice, ko so Spanheimi utrjevali svojo oblast v na novo pridobljenem Ljubljanskem gospodstvu, s čimer sovпада tudi obsežno kolonizacijsko delo²²⁸. Menim, da je bilo dosedaj premalo upoštevano dejstvo, da je vojvodov brat imel sedež v Ljubljani, kar kaže na pomen tega oporišča sredi Kranjske v politiki dinastije Spanheimov že v tem času. Ustanovitev trga v Ljubljani bi bil logičen rezultat te dobe. Mogoče bi to dejanje še najbolj sodilo v čas vlade vojvode Hermana, za katerega je ugotovljeno načrtno podpiranje in ustanavljanje trgov na Koroškem²²⁹. Za to bi govoril primer Celovca, pri katerem z veliko verjetnostjo lahko iščemo analogijo za začetke meščanske srednjeveške Ljubljane²³⁰. Trg v Celovcu je ustanovil vojvoda Herman, mesto pa na ugodnejši lokaciji poleg trga pred 1252 vojvoda Bernard. Zgodovinopisje je dosedaj vse zasluge za ustanovitev meščanske naselbine v Ljubljani pripisovalo Bernardu, ker je pač prvi Spanheim, o katerem imamo dokumentirano aktivnost na Kranjskem. Vendar je Bernard s podelitvijo mestnih pravic dejansko le nadgradil delo prednikov in izpeljal naslednjo fazo razvoja. Konec koncev je bil Hermanov sin in je lahko ideje in načrte podedoval od očeta²³¹.

Prihod templarjev v Ljubljano leta 1167 in njihova naselitev na območju Križank se nedvomno vklaplja v omenjene okoliščine. Če je v Križankah prej res stal spanheimski dvor, bi bil to eden od običajnih pojavov, da so veliki fevdalci ali vladarji podeljevali že obstoječe dvore kakemu redu. Spanheimi so si od templarjev vsekakor lahko obetali pomoč pri razvoju meščanske naselbine in kolonizaciji ter pri obrambi bolj izpostavljenega naselja na Novem trgu. Če predpostavimo, da so križevniki svojo kasnejšo posest prevzeli od templarjev, lahko sklepamo, da so že ti imeli v lasti južno polovico Novega trga z Bregom ob Ljubljanici. Breg, kjer se je najverjetneje že v tem času začelo razvijati pristanišče, je bil osnova za razvoj Novega trga, vendar ni jasno, kdaj je ta dobil tržne pravice. Zelo verjetno vsaj vzporedno z ustanovitvijo Mesta, če ne prej²³². Med Bregom in Križankami je bila izvedena načrtna kolonizacija²³³ in ni izključeno, da so jo začeli že templarji,

²²⁷S. Vilfan, Nekaj vprašanj, str. 141-145; prim. B. Grafenauer, Ljubljana, str. 134; isti, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965, str. 295-298; F. Zwitter, o.c., str. 229-232.

²²⁸M. Kos, Srednjeveška naselitev v območju Ljubljane. Kronika XII, 1964, št. 2, str. 100; isti, K 800 letnici, str. 85 sl.

²²⁹Glej op. št. 185.

²³⁰Na korelacijo med nastankoma obeh meščanskih naselbin opozarja več momentov. Že sam geografski položaj Celovca na prehodu trgovske poti s severa čez reko Glino in dalje čez Ljubelj na Kranjsko kaže, da je bila njegova trgovska funkcija prvenstveno vezana na komunikacijo Koroške s Kranjsko. Druge pomembnejše prometne trgovske smeri pri nastanku prvotnega trga ne igrajo vloge, ker so se že pri Šentvidu razcepile na desno prek Feldkirchna in Beljaka proti Italiji in na levo prek Velikoveca na Štajersko. Če je bil trg v Celovcu ustanovljen v času vojvode Hermana (med 1161 in 1181), bi torej lahko domnevali, da je bil kot protiutež ustanovljen nek trg na spanheimskih posestih na Kranjskem - to pa je s svojo idealno osrednjo geografsko lego lahko bila le Ljubljana. Tudi položaj Starega trga v Ljubljani prča, da je na njegov nastanek vplivala predvsem povezava v smeri sever-jug, med Gorenjsko (Koroško) in Dolenjsko. Zato je verjetna domneva, da sta oba trga nastala približno istočasno z namenom utrditi zvezo med spanheimskimi koroškimi posestmi ter posestmi na Kranjskem. To pa nas nujno pripelje še k tretjemu središču Spanheimov - Kostanjevici ob spodnji Krki, za katero ni izključeno, da je tudi dobila tržne pravice v tem času. S tem bi se logično zaključila za Spanheimse pomembna komunikacija Šentvid-Celovec-Ljubljana-Kostanjevica. Opozorim naj še na to, da Celovec v politiki Spanheimov še ni imel nikakršne prioritete, saj so kot vojvodsko središče razvili Šentvid, ki je ostal glavno mesto Koroške do 16. stoletja. Zato lahko Celovec v 12.-13. stoletju morda duše postavljamo v isti rang kot Ljubljano. O nastanku trga in mesta v Celovcu glej. C. Fräss-Ehrfeld, o.c., str. 223-224, 287-288; prim. A. von Jaksch, o.c., str. 318; B. Grafenauer, Zgodovina slovenkega naroda II, Ljubljana 1965, str. 293.

²³¹Ob Hermanovi smrti sta bila sinova Ulrik in Bernard še mladoletna. Vojvodska čast je pripadla starejšemu Ulriku (1181-1202), ki je do polnoletnosti leta 1192 vladal pod skrbništvom strica Leopolda V. Babenberškega. Velike politične aktivnosti pa tudi po tem ni mogel pokazati, saj je po dolgotrajni bolezni že 1202 umrl. Morda so te okoliščine začasno zavrla dinamični razvoj, ki se je začel v času Hermanove vladavine. Vsekakor pa je Bernard (1202-1256) s svojo polstoletno načrtno politiko vse nadoknadil. Na Koroškem je ustanovil mesta v Šentvidu in Celovcu, kjer je že oče osnoval trge, ter v Velikovcu, kjer je sam postavil trg in mesto poleg dotedaj šentpavelskega trga. Torej je dejansko nadaljeval očetovo delo. Glej C. Fräss-Ehrfeld, o.c., str. 282-288.

²³²M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, Topografski opis mesta in okolice, Ljubljana 1955, str. 15; S. Vilfan, Nekaj vprašanj, str. 140, 145; isti, Zgodovina Ljubljane, str. 84.

²³³S. Vilfan, Nekaj vprašanj, str. 139, 141; F. Zwitter, o.c., str. 224, 234; D. Kos, Posest ljubljanske komende Nemškega viteškega reda. ZČ 38, 1984, št. 4, str. 271.

nadaljevali in končali pa kasneje križevniki. Skušajmo sedaj poiskati kakšno oporo za postavljene hipoteze v samih Križankah.

Umetnostno-zgodovinska študija razvoja kompleksa Križank žal ne obstaja, so pa obsežna obnovitvena dela na križevniški cerkvi in njeni okolici leta 1952 prinesla zanimive ugotovitve o stavbni zgodovini prvotne srednjeveške cerkve²³⁴. Odkrili so namreč temelje in vrsto fragmentov cerkve, podrti v začetku 18. stoletja, ko so zgradili današnjo. Ugotovljeni temelji triapsidalnega, še romansko formuliranega kornega zaključka po mnenju Ivana Komelja kažejo na triladijsko, verjetno še bazilikalno zasnovo. Zanimivo pa je, da ostali najdeni stavbni členi, vključno z znanim krakovskim Marijinim reliefom, ki je nekoč krasil timpanon, kažejo na naprednejšo obokano gotsko stavbo - s tako pa je tradicionalni triapsidalni zaključek nezdržljiv²³⁵. Tu pridemo torej v protislovje - konservativnejši tloris je nezdržljiv z najdenimi gotskimi fragmenti. Gotska križevniška cerkev je najverjetneje nastala v 1260-ih letih, za njeno obliko pa lahko iščemo vzporednice v malo kasneje nastali enoladijski obokani cerkvi Nemškega viteškega reda na Leechu v Gradcu, ki jo je celo okrasil isti mojster, avtor krakovskega reliefa²³⁶. Odkod potem tri apside v tlorisu? Očitno je v Križankah pred gotsko cerkvijo stala preprostejša, še romansko zasnovana. Ivan Komelj predvideva, da so jo zgradili križevniki ob svojem prihodu (pred 1228), kasneje pa na njenem mestu postavili novo gotsko. To se mi zdi malo verjetno. Če bi prvo križevniško cerkev res postavili pripadniki Nemškega viteškega reda nekje v prvi četrtini 13. stoletja (prvič se omenja šele 1268²³⁷), je čudno, da bi si izbrali tako tradicionalno domačo, lahko rečemo konservativno zasnovo cerkve, ko pa bi sami kot prišleki s severa morali biti nosilci novosti. K temu pomisleku me sili dvojje. Prav Nemški viteški red, ki se je skoraj sočasno kot v Ljubljani naselil v Veliki Nedelji pri Ormožu, se je tam izkazal kot inovator in je v tamkajšnji prostor zanesel za naše dežele edini primer "popolne zasnove" cerkve s kornim zvonikom, drugače najbolj pogoste v severnih nemških deželah²³⁸. Tudi druga križevniška cerkev v Ljubljani, ki naj bi bila zgrajena pred 1277, je pomenila novost kot eden prvih primerov napredne, že popolnoma gotske cerkvene arhitekture na Kranjskem²³⁹. Vprašamo se lahko, zakaj bi križevniki v prvih desetletjih 13. stoletja postavili arhitektonsko nepomembno cerkev ter jo čez nekaj deset let podrli in nadomestili z izrazito noviteto ali v najboljšem primeru popolnoma predelali prvo cerkev. To je nelogično, saj je šlo za drago investicijo. Tukaj se sama vsiljuje domneva, da so prevzeli v Križankah starejšo, že obstoječo stavbo - to pa je bila lahko templarska cerkev iz konca 12. stoletja.

Omeniti pa moram še drugo mnenje. Dr. Šumi meni, da je tloris z apsidami pripadal gotski cerkvi iz druge polovice 13. stoletja, vendar bi zadnjo besedo o njeni obliki dala šele dodatna izkopavanja pred pročeljem današnje cerkve, ki pa niso bila izvedena. V tem primeru pa se nam zastavlja vprašanje, kakšno cerkev so imeli križevniki skoraj celega pol stoletja od svoje naselitve do zgraditve gotske zgradbe. Tu je spet najverjetnejša domneva, da so prevzeli kakšen že obstoječ objekt. Leta 1952 so na malem dvorišču južno od cerkve odkrili cel sistem zidov različnega časovnega izvora in prav lahko je tu stal kakšen prvoten sakralen objekt - templarska cerkev²⁴⁰. Vsekakor bi odločilen prispevek k celotnemu problemu lahko dala arheologija, vendar bomo pri sedanjem stanju naše srednjeveške arheologije nanj verjetno še dolgo čakali.

Kaj lahko zaključimo na osnovi dosedaj ugotovljenega? Bivanje templarjev v drugi polovici 12. stoletja v Ljubljani **je verjetno**. Tudi omenjena letnica njihovega prihoda (1167) bi lahko bila točna. Spanheimi so bili v tem času zadosti dinamična rodbina in imeli so stike z zahodnimi deželami, kjer so se lahko seznanili s templarskim redom. Imeli so tudi interes, da v Ljubljani ustvarijo svoje močno oporišče na Kranjskem in so zato najverjetneje v drugi polovici 12. stoletja ustanovili v zavetju gradu na Starem trgu tržno naselbino. Postavljam hipotezo, da so Spanheimi na Novem trgu naselili

²³⁴N. Šumi, Problemi spomeniškega varstva v Ljubljani v letih 1951-1952. Varstvo spomenikov IV, 1953, str. 55, 60 sl.

²³⁵I. Komelj, Gotska arhitektura, Ljubljana 1973, str. 137-138.

²³⁶Prav tam, str. 138; E. Cevc, Srednjeveška plastika na Slovenskem, Ljubljana 1963, str. 68-72.

²³⁷Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, X. zvezek, Ljubljana 1965, št. 9.

²³⁸M. Zadnikar, Romanika v Sloveniji, Ljubljana 1982, str. 374-375.

²³⁹I. Komelj, o. c., str. 137-138.

²⁴⁰Zal se dr. Jaroslav Šašel, ki je vodil arheološka izkopavanja, ni lotil intenzivnejše raziskave, ker odkriti ostanki niso sodili v njegovo delovno področje. To in v tekstu omenjeno mnenje o Križankah mi je v osebnem razgovoru potrdil dr. Šumi sam; glej tudi N. Šumi, o. c., str. 62-63.

templarje in jim podelili svoj gospodarski dvor. To dejanje je bilo poizkus, da se pri razvijanju meščanskega naselja oprejo na tedaj v Evropi zelo razširjen templarski red (spomnimo se njihovega sočasnega razmaha na Ogrskem in Hrvaškem). Templarji so v Križankah postavili prvo, še romansko zasnovano cerkev ali pa kakšno manjšo kapelo, ter morda začeli z načrtno kolonizacijo med Križankami in Bregom. Kdaj in v kakšnih okoliščinah so morali Ljubljano zapustiti, ostaja neznano. Mogoče je resnična Schönleben-Valvazorjeva vest, da so bili iz Ljubljane izgnani leta 1200. Richter dodaja, da so preveč služili interesom oglejskega patriarha²⁴¹. Bernard Spanheimski je namesto templarjev v Ljubljano pred 1228 pripeljal šele nedavno ustanovljeni Nemški viteški red, ki je prevzel njihove posesti in prvotno cerkev. Ta red je do 18. stoletja ohranil dokumente ali izročilo o ustanoviteljih komende - templarjih.

ZAKLJUČEK

Uganka o templarskem redu na Slovenskem ostaja nerešena. Pokazal pa sem na nekaj problemov, tudi le posredno vezanih na to tematiko, ki bodo, upam, spodbudili k iskanju odgovorov. Zavedati se moramo, da je zgodovina viteških redov, posebej templarjev, v marsikateri evropski deželi še precej nerazjasnjena in Slovenija ni izjema. Moja razprava je le eden začetnih drobcev mozaika o tem vprašanju v širšem prostoru naših dežel in okolice. Kot smo videli, imamo podatke o templarskem redu v Furlaniji, na Ogrskem-Hrvaškem ter Koroškem in Štajerskem, ivanovci, njihovi tekmeci pa so bili prisotni v vseh omenjenih deželah in na današnjem slovenskem ozemlju. Zato možnosti bivanja templarjev v slovenskem prostoru nikakor ne moremo a priori izključiti. Žal pa je prav slika naših dežel v 12. stoletju, posebej razvoja mest, zaradi pomanjkanja virov precej zamegljena. Zato bi morali spodbuditi k intenzivnejši dejavnosti na področju visokega in poznega srednjega veka arheologijo, ki bi lahko dala odločilen prispevek k razjasnitvi marsikaterega vprašanja, o katerem so pisni viri skopi. Sodobne medievistike brez sodelovanja vsaj zgodovine in arheologije ni. Kar se tiče zgodovinskih virov za viteške redove, pa je treba pripomniti, da se v zadnjem času ob intenzivnejšem sistematskem zbiranju gradiva vedno znova odkrivajo novi dokumenti in ni izključeno, da se bo kaj našlo tudi za naše področje. Namen moje razprave je bil tudi, da prikažem položaj naših dežel v širšem evropskem prostoru 12. in 13. stoletja. Vse prevečkrat dobimo vtis, da je bilo naše ozemlje v srednjem veku popolnoma obrobno in izključeno iz pomembnejšega družbenega dogajanja. Del krivde za to nosi tudi samo slovensko zgodovinpisje, ki mnogokrat zaide v izredno podrobno tolmačenje zgodovinskih virov na lokalni ravni, pri čemer pa mu zmanjka energije za sintezo, za povezavo s širšim dogajanjem, pa naj gre za kulturne, prometne, gospodarske ali kakšne drugačne povezave in vplive. Prav pri teh pa so cerkveni redovi in drugi fevdalni posestniki (škofije in plemstvo) s sedeži zunaj našega ozemlja odigrali odločilno vlogo s svojim internacionalnim značajem. Eden od smislov njihovega proučevanja je tudi v ugotavljanju teh odnosov.

²⁴¹Glej op. št. 156.

Zusammenfassung

DIE TEMPLER IN SLOWENIEN

Ein Beitrag zur Lösung einiger Fragen der mittelalterlichen Geschichte des Prekmurje (Übermurgebiet), der Bela krajina (Weißkrain) und Ljubljanas (Laibach)

Miha Kosi

Die Frage des 1118 gegründeten Templerordens in Slowenien wurde bisher noch nicht systematisch untersucht. Der wesentliche Grund liegt zweifelsohne im Mangel von zeitgenössischen schriftlichen Quellen, die einen handfesten Beweis für seine Anwesenheit liefern würden. Dennoch wird in der slowenischen Geschichtsschreibung seit mehr als hundert Jahren über Templer in Prekmurje, Bela krajina und in Ljubljana von einigen älteren Autoren berichtet. In der vorliegenden Abhandlung stellte ich alle Erwähnungen in der Literatur und in den Quellen zusammen und wies auf die Probleme hin, die dabei in den Vordergrund treten. Es stellte sich heraus, daß uns für

keinen von den erwähnten Standorten unmittelbare Beweise zur Verfügung stehen, die Existenz der Templer wird lediglich durch die im 17. und 18. Jahrhundert niedergeschriebene mündliche Überlieferung bestätigt. Ich setzte mich kritisch mit diesen Berichten auseinander, vor allem versuchte ich aber, mit einer Analyse der gesellschaftlichen Verhältnisse des 12. und 13. Jahrhunderts die Momente und Zusammenhänge aufzudecken, welche den Templerorden veranlaßt haben können, sich in unseren Ländern niederzulassen. Dabei mußten drei sehr verschiedene Gebiete mit ihrer spezifischen historischen Entwicklung in Betracht gezogen werden. Das erste Gebiet liegt an der ungarischen Grenze, das zweite an der kroatischen Grenze, das dritte stellt aber die Hauptstadt Ljubljana dar.

Prekmurje ist ein slowenisches Grenzgebiet, das bis 1918 Bestandteil Ungarns war. Die Frage der Templer ist hier mit der Geschichte dieses Ordens im Rahmen des ungarischen Königreichs verbunden. Der Aufstieg der Templer in Ungarn fand in derselben Zeit wie der des zweiten Ritterordens – der Johanniter – in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts statt, vor allem in der Regierungszeit König Belas III. (1172–1196) und Emerichs (1196–1204). Einen großen Einfluß auf die Krone und enge Verbindungen mit ihr bewahrten sie das ganze 13. Jahrhundert hindurch bis zur Auflösung des Ordens im Jahre 1312. Prekmurje war ein Gebiet an der Grenze zum Deutschen Reich und ursprünglich ein Teil des dünn besiedelten Grenz- und Wehrstreifens. Erst seit Ende des 12. Jahrhunderts wurde es intensiver kolonisiert, wovon die Urkunden von königlichen Schenkungen an kirchliche und weltliche Grundherren aus den Jahren 1183, 1208, 1214 u.a. zeugen. In der Literatur werden vier Orte erwähnt, die im Besitz der Templer gewesen sein sollen: Cankova, Grad (Felsöindua), Murska Sobota und Selo. Eine eingehende Analyse zeigt jedoch, daß die Quellen über die Anwesenheit der Templer in Prekmurje einander nicht bestätigen, sondern hier und da sogar ausschließen. Cankova ist ein Dorf, das sich unmittelbar an der ehemaligen Grenze zum Kaiserreich befand. Dieser Besitz wurde irrtümlicherweise den Templern zugeschrieben aufgrund einer falschen Interpretation der königlichen Schenkungsurkunde aus dem Jahre 1212, der sich auf den Besitz Kamlos in der Slowakei bezog. Das Dorf Cankova entstand erst Mitte des 14. Jahrhunderts auf einem bis dahin verödeten Grenzstreifen, einem Bestandteil der weltlichen Herrschaft Grad. Der Ort Grad (Felsöindua) war Mittelpunkt einer großen Grundherrschaft, die das nördliche Prekmurje umfaßte. In der Literatur wird erwähnt, daß sich 1275 die Templer des dortigen Schlosses bemächtigt hätten, doch werden uns für diese Zeit weltliche Herren überliefert. Die Besitznahme könnte sich auf den Zeitabschnitt 1234–1275 beziehen, wofür jedoch keine Beweise vorliegen. Für Murska Sobota und Selo wird in den Visitationsberichten aus dem Jahre 1756 berichtet, die dortigen Kirchen sollen nach der mündlichen Überlieferung einst den Templern gehört haben. Die berühmte Rotunde in Selo aus dem 13. Jahrhundert soll als Sommerresidenz ebenso von Angehörigen dieses Ordens aus Murska Sobota erbaut worden sein. Der ungarische Historiker Pal Oltványi behauptet – unter Berufung auf ältere Autoren – das Kloster in Sobota habe den Johannitern gehört. Dazu könnte es gekommen sein, weil die Johanniter nach der Auflösung des Templerordens im Jahre 1312 auch in Ungarn deren Besitzungen übernommen haben. Das Problem ist einstweilen unlösbar. Weder die Templerritter noch die Johanniter verfügten über eine Ordensarchitektur, mit welcher die Rotunde in Selo in Zusammenhang gebracht werden könnte. Zu interessanten Erkenntnissen würde man vielleicht durch Ausgrabungen in der Umgebung der Kapelle gelangen, wo noch 1936 Reste eines Baus, vielleicht einer Templerresidenz, zu sehen waren. Das wird man vorerst noch abwarten müssen.

Bela krajina stellt ein Grenzgebiet zu Kroatien dar. Valvasor erwähnt im Jahre 1689, daß unweit des Dorfes Rosalnice drei Kirchen stünden, bei denen einst Templer gelebt hätten. Aus diesem Grunde würden sie von der Bevölkerung noch immer *Tempelherrenkirchen* genannt, die Reste ihrer Bauten seien aber noch immer sichtbar. Für uns bleibt nun zu sehen, welche Verhältnisse im 12. und 13. Jahrhundert herrschten.

Bis zum 12. Jahrhundert war diese Region Bestandteil des Ungarisch-kroatischen Königreichs. Einige Historiker vertreten die Auffassung, die Grafen von Weixelburg hätten sie noch vor 1172 dem ungarischen Staat entrissen und die Grenze auf die Kolpa verschoben. Doch die heute vermißte königliche Urkunde, in der über den Kampf um die Bela krajina gegen Ende der Herrschaft König Belas III. (1172–1196) berichtet wird, liefert dafür keinen Beweis. Ungarn stand zur Zeit Belas III. auf dem Höhepunkt seiner Macht und der Verlust der Grenzmark ist höchst unwahrscheinlich. Günstige Verhältnisse für eine Eroberung traten erst nach dem Tode König Belas III. im Jahre 1196 an, als zwischen seinen Söhnen ein Thronfolgekrieg ausbrach, in den sich auch die Großen aus Deutschland, die Babenberger, die Andechser u.a. einmischten. Auch die Möglichkeit eines friedlichen Übergangs der Bela krajina in deutsche Hand ist nicht auszuschließen.

Im Jahre 1203 heiratete Gertrud von Andechs den künftigen ungarischen König Andreas, ihr Bruder Heinrich erbt nach 1209 die großen Weixelburger Besitzungen in Dolenjsko (Unterkrain) und die Bela krajina geriet in seine Interessensphäre. Gertrud und ihr zweiter Bruder Berthold, der spätere Patriarch von Aquileia, übten außerordentlich großen Einfluß auf den ungarischen Königshof aus und konnten Heinrich die Bela krajina überlassen haben. Ihre Eigenwilligkeit

kostete die Königin im Jahre 1213 anlässlich des Aufstandes der Großen ihr Leben. Der tatsächliche terminus ante quem für die deutsche Eroberung der Bela krajina ist das Jahr 1228, als Patriarch Berthold von Aquileia in dieser Provinz eine Aglaier Pfarre mit Filialen gründete (vorher hatte das Gebiet dem Zagreber/Agramer Bistum gehört).

Von den geweihten Kirchen, die schon vorher gestanden hatten, war nur die bei Rosalnice (seit dem 15. Jahrhundert waren es drei) ganz abgelegen errichtet worden und sogar das ganze 13. Jahrhundert hindurch sind in der Nähe keine Siedlungen zu finden. Allerdings liegt sie an dem Weg, der das Schloß Mehovo, den Ausgangspunkt der Weixelburger Angriffe, mit dem Übergang über die Kolpa mit Kroatien verband. Sie spielt also eine strategische Rolle, indem sie das Vordringen nach Kroatien verhindert. Hier ist also die Verbindung mit den Templern zu suchen. Sie dürften in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts, in der Zeit der Kämpfe um die Bela krajina, vom ungarischen König bei Rosalnice angesiedelt worden sein. Zur Zeit König Belas III. verfügten sie bereits über ziemlich große Besitzungen im benachbarten Kroatien am Unterlauf der Kolpa und in Zagreb. Als Hinweis auf ihre Tätigkeit in dieser Gegend dürfte auch die Tatsache gelten, daß der kroatische Adelige Stefan Goriški, der die Bela krajina mit Erfolg verteidigte, den Templerrittern einen Teil der Besitzungen überließ, die er als Belohnung von seinem König erhalten hatte. Wann sich die Templer aus Rosalnice zurückziehen mußten, ist nicht bekannt, höchstwahrscheinlich geschah dies anlässlich der deutschen Besetzung. Im Jahre 1228 werden sie bei der Gründung der Aglaier Pfarre nicht mehr erwähnt und auch später begegnet man ihnen nicht mehr. 1268 verließ Herzog Ulrich III. von Spanheim, damaliger Besitzer der Bela krajina, dem Deutschen Orden die Pfarre mit allen Filialen, die bis zum 19. Jahrhundert in seiner Hand blieben. Also verwaltete dieser Orden auch zu Valvasors Zeit die Pfarre bei Rosalnice. Warum werden die Templer in der mündlichen Überlieferung irrtümlicherweise zu einer Zeit erwähnt, als sie bereits vor 350 Jahren aus der Geschichte verschwunden waren? Auch hier erwartet man hoffnungsvoll die Hilfe der Archäologie, sah doch Valvasor noch im 17. Jahrhundert Reste der Templerbauten.

Der Templerorden wird von Dolničar (1714) und Valvasor (1689) erwähnt. Ersterer berichtet, die Templer hätten sich 1167 in Ljubljana niedergelassen, und zwar an der Stelle, wo später die Kommende des Deutschen Ordens stand. Valvasor erwähnt dagegen, sie seien 1200 aus Ljubljana verbannt worden. Offensichtlich schöpften die beiden aus verschiedenen Quellen. Ljubljana befand sich mit der großen Grundherrschaft seit der ersten Erwähnung in den Quellen im Jahre 1144 bis 1269 im Besitz der Kärntner Herzöge von Spanheim. Letztere maßten ihm große Bedeutung zu, residierte doch 1144 hier Ulrich, Bruder der Herzöge Heinrich und Hermann. Laut heute vorherrschender Meinung entstand der erste Markt in Ljubljana (Altenmarkt) spätestens in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts. Vielleicht war sein Gründer Herzog Hermann (1161–1181), bei dem eine zielgerichtete Förderung von Märkten in Kärnten (St. Veit, Klagenfurt) zu verzeichnen ist. Zu seinen Lebzeiten gehört auch die Ankunft der Templer in Ljubljana im Jahre 1167. Dieser Orden wäre wegen seiner autonomen Stellung und seiner organisatorischen Fähigkeiten durchaus imstande gewesen, bei der Entwicklung und Abwehr der Stadtsiedlung sowie bei der Agrarwirtschaft Hilfe zu leisten. Man darf nicht aus dem Auge verlieren, daß die Templer in jener Zeit als Träger der aufkommenden ritterlichen Ideen sehr fortschrittlich waren. Einen Beweis dafür, daß der Adel auf unserem Territorium mit den damaligen kulturellen Strömungen Schritt hielt, liefern das Zisterzienserkloster Stična/Sittich (1132) und die Kartause Žiče/Seiz (1160).

Welche Verbindungen könnten zwischen den Spanheimern und den Templern existiert haben? Heinrich, der Onkel Herzog Hermanns, studierte in Paris und wurde 1145 Bischof von Troyes, im Herzen der Champagne, der Heimat der Templer und Zisterzienser. Bereits 1142 war er an der Gründung des Zisterzienserklosters Viktring in Kärnten beteiligt. Seine Schwester Mathilde heiratete 1123 den Champagner Grafen Theobald II. Dieser Ehe entstammten Adelaide, die spätere Königin von Frankreich, und Heinrich, Champagner Graf (1152–1181), Hermanns Verwandte und Altersgenossen. Das Champagner Grafenhaus war mit dem Templerorden aufs engste verbunden. Seinen französischen Verwandten begegnete Hermann wenigstens einmal, anlässlich des Treffens des französischen Königs und des deutschen Kaisers 1162 in St. Jean-de-Losne in Burgund. Die Spanheimer könnten unmittelbare Verbindungen mit den Templern in Norditalien aufgenommen haben, wo sie sich in der Zeit der Kriege Friedrich Barbarossas öfters aufhielten, oder der Patriarch von Aquileia könnte als Vermittler aufgetreten sein, wie dies bei der Gründung des Zisterzienserklosters Stična der Fall gewesen war.

Die Templer ließen sich in Ljubljana im Bereich der Križanke am Neuen Markt nieder, wo später die Deutscherordenskommende stand. In den zeitgenössischen Quellen wird der Templerorden nicht erwähnt, während der Deutsche Orden bereits vor 1228 überliefert wird. Vielleicht haben sich die Templer tatsächlich schon im Jahre 1200 zurückziehen müssen. Interessante Hinweise liefert die Geschichte der Deutschordenskirche. Die Reste der gotischen um 1260 erbauten Kirche weisen einen einschiffig gewölbten Bau auf, die der etwas später erbauten Deutschordenskirche am Leech bei Graz ähnelt. Entdeckt wurden die Fundamente dreier

Apsiden, die auf eine spätere romanisch angelegte dreischiffige Kirche hinweisen. Offensichtlich muß vor der gotischen hier eine ältere, vielleicht eine Templerkirche, gestanden haben.

Das Rätsel des Templerordens in Slowenien bleibt weiterhin ungelöst. Wir haben keinen einzigen absoluten Beweis von seiner Anwesenheit gefunden. Die Niederschriften der mündlichen Überlieferung und die Erwähnungen aus dem 17. und 18. Jahrhundert laden zwar zur Erforschung ein, bieten jedoch keine Stütze. Dennoch stellt auch die Überlieferung einen eigenartigen Beweis dar – die Spuren des 1312 aufgelösten Ritterordens waren zu Valvasors Zeit noch erkennbar. Wir wollten beweisen, daß die Anwesenheit der Templer in Slowenien wahrscheinlich ist. Der Orden existierte in allen benachbarten Gebieten: in Friaul, Kärnten, Steiermark, Ungarn und Kroatien. Die Johanniter, ihre Zeitgenossen und Rivalen, hatten drei Kommenden auf dem heutigen Territorium Sloweniens. All dies spricht für die Wahrscheinlichkeit der Präsenz der Templer in Slowenien. Bei derart komplizierten historischen Fragen ist die Geschichte dringend auf eine Zusammenarbeit mit der Archäologie und Kunstgeschichte angewiesen. Vor allem die Archäologie wird unsere Feststellung ergänzen oder widerlegen können und auf diese Weise wesentlich zur Lösung dieses Rätsels beitragen.

SLOVENSKA MATICA, SI-61001 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah:

Fran Zwitter
O SLOVENSKEM NARODNEM VPRAŠANJU

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in dozorevanje slovenskega naroda od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne je ena izmed poglavitnih, če ne sploh najvažnejša tema znanstvenega dela pokojnega akademika in zaslužnega univerzitetnega profesorja dr. Frana Zwittra.

Izbor Zwitterovih razprav ni pomemben le za spoznavanje naše najnovejše zgodovine in za zgodovinarje, marveč za široko kulturno občinstvo, ki ga zanimajo še danes žgoča slovenska narodna vprašanja in še posebej za vsakogar, ki ga zanima predvojna pot v vstajo 1941. Knjigo je uredil in s komentarjem opremil prof. dr. Vasilij Melik.

Ferdo Gestrin
SLOVENSKE DEŽELE IN ZGODNJI KAPITALIZEM

16. stoletje ni le čas reformacije in kmečkih uporov, temveč tudi čas naglega porasta prehodnega in izvoznega trgovanja ne le z nemškimi severom, temveč tudi z Italijo. Ob agrarni dejavnosti so nastajale nove zvrsti obrti, napredovalo je rudarstvo ter fužinarstvo, kjer je idrijski rudnik imel v razvoju kapitalizma evropski pomen. V novih oblikah proizvodnje se kažejo elementi kapitalizma, v povezavi s tem je prihajalo tudi do »komercializacije« zemljiškega gospostva. Gestrinovo delo pojasnjuje tudi sočasne kulturne vplive in stike.

Vasko Simoniti
**VOJAŠKA ORGANIZACIJA NA SLOVENSKEM
V 16. STOLETJU**

Knjiga predstavlja vojaško in obrambno organizacijo slovenskih pokrajin v času najintenzivnejših turških vpadov. Ob plemiški konjenici in »črni« kmečki vojski je predstavljen delež najemnikov, obveščevalna in signalna organizacija, orožarna v Ljubljani, tabori, vojaška preskrba in pomen Vojne krajine. Simonitijeva knjiga je »slovenskemu strahu pred Turki« dala realnejši zgodovinski okvir in obogatila sicer skromno vojaško zgodovino slovenskega ozemlja.